

Rd 16215

!

PETR N. SAVICKIJ

ŠESTINA SVĚTA

VÝHLEDY

KNIHY ZKUŠENOSTÍ A ÚVAH

POŘÁDAJÍ

VILÉM MATHESIUS A J. B. KOZÁK

SWAZEK ŠESTNÁCTÝ

PETR NIKOLAJEVIČ SAVICKIJ

ŠESTINA SVĚTA

(RUSKO JAKO ZEMĚPISNÝ A HISTORICKÝ

CELEK)

PETR NIKOLAJEVIČ SAVICKIJ

ŠESTINA SVĚTA

(RUSKO JAKO ZEMĚPISNÝ

A HISTORICKÝ CELEK)

168234.

1933

MELANTRICH A. S. V PRAZE

Ros. 2151

1. VYKRESLOVANÍ A VÝKRESY PŘÍRODNÍ

ČÁST I. GEOPOLITICKÁ.

1. VELKORYSOST V RUSKÉ PŘÍRODĚ.

Území Ruska je největší souvislé pevninské prostranství, jaké všesvětové dějiny posledních století znají, jež jest podřízeno jedině politické moci. Je pravdou, že od konce XIX. století začala britská říše celkovou plochou předstihovati říši ruskou, a v dané době je téměř dvakrát tak veliká, jako území S. S. S. R. Avšak britské državy jsou roztroušeny po celé zeměkouli a sestávají z mnoha desítek oddělených částí. I největší z britských území, jež tvoří souvislé celky, nepřetržitý pruh afrických držav, které se prostírají od Egypta do Jižní Afriky, právě jako i Kanada nepřekročují svou rozlohou 10 milionů km². Naproti tomu zaujímá území nynějšího S. S. S. R. souvislé území o rozloze přes 20 milionů čtverečních kilometrů¹).

Toto prostranství zavlažují řeky, jež se řadí k největším veletokům světovým. Rusku náleží (s výjimkou své neveliké jižní části, omývající břehy Persie) nejohromnější z jezer světa, Kaspické moře (o rozloze 438.000 km²).²) Podle velikosti čtvrté a sedmé jezero naší planety, totiž Aralské moře (68.000 km²) a Bajkal (35.000 km²) jsou rovněž v Rusku. Svým vodním objemem je Bajkal největším sladkovodním jezerem na světě.

Tři veliké ruské roviny, kavkazskobělmomořská, západosibiřská a turkistánská, tvoří dohromady (k čemuž svádí nepatrnost vyvýšenin, které je oddělují) jedno z největších rovinných prostranství na světě; a určitě největší, jež jest pod jedinou vládou. Rusko však naprosto není celé zemí rovinatou. Vedle obrovských rovin jsou v něm i nejvyšší z hor zeměkoule. Štít Běluchy (na Altaji) podle měření prof. Sapožnikova dosahuje výše 4800 m n. m. Elbrus (na Kavkaze) se zdvíhá do výše 5629 m. Na Pamiru a v rus-

kém Ťan-Šanu se počítá na desítky hor, které přesahují 5000 m.³⁾ Některé z nich se pnou do výše 7000 m, tak ku př. Chantengri (6997 m), Kaufmannův štít (nyní přejmenovaný na štít Leninův) ve hřebeni Zaalajském (7144 m), štít Garmo na Pamiru, jehož výška podle měření r. 1928 činí 7495 m (zjištění geodeta K. V. Isakovova). Nad tuto mez se na zemi vypínají jediné vrcholy Karakorumu a Himalají (téměř do 9000 m). Nejvyšší vrchol And (Akonkagua) má 7040 m výšky. Výšky ostatních velikých hřbetů na zeměkouli se nemohou měřiti s výškami uvedených štítů ruského Turkistánu.

Na ruské území připadají též mnohé největší *ledovce* světa. Nebudeme se zde zmiňovati o ledovcích točnových zemí a zvláště pak o ledovcích severního ostrova Nové Země, objevených r. 1909 V. A. Rusanovovem (jenž poté zahynul v Ledovém moři při zoufale odvážném pokusu o obeplutí severních břehů Euroasie na motorové a plachetní loďce). Je pravděpodobné, že tyto ledovce předstihují ledovce na Islandu a Alasce, které pro svou rozlohu jsou zeměpisně proslulé. Připomeneme tu jen některé oblasti zalednění. Novější výzkumy zjistily značně rozsáhlé zalednění na Kavkaze, který se v té příčině vyrovná Alpám. Ale největší ledovce v Rusku má Pamir a Ťan-Šan. Fedčenkův ledovec na Pamiru v těch obrysech, jež byly stanoveny sovětsko-německou výpravou r. 1928, jest podle dosavadních poznatků *nejdelším* ledovcem na světě (táhne se na 75 km daleko; doposud za největší považovaný ledovec Siačen v Karakorumu má 72 km délky).

Nebudeme uváděti případy další. Co bylo řečeno, postačí, abychom naznačili *velkorysost* a *grandiosnost*, jež jest ruské přírodě dána. Není pochybnosti, že tyto rysy podporovaly též *velkorysost citění* v lidu, jenž se na těchto místech vyvíjel. Rysy ruských dějin odpovídají rysům ruské přírody.

2. DĚJINY VZNIKU ÚZEMÍ RUSKÉ ŘÍŠE.⁴⁾

První historické zprávy o východních Slovanech jsou z doby, kdy tito Slované žili v povodí Dněpru a řek s ním sousedících, tekoucích do Černého moře a Baltického moře, totiž v povodí Jižního Bugu, Dněstru, Západního Bugu a Sanu. Na horní tok Západní Dviny, Oky, Volhy a do doliny jezera Ilmenského přišli východní Slované nejspíše s jihu a jihozápadu. Jak je známo, bylo politické sjednocení východních Slovanů organisováno v IX. a X. století přistěhovalci se severozápadu (z krajů za Baltickým mořem) totiž Normany (východní Slované je nazývali Varjagy). Varjago-ruská říše povstala na obchodní cestě, jež se právě v té době otevřela, totiž na cestě „od Varjagů k Řekům“ (od Baltického moře přes dolinu Ilmenského jezera a podél Dněpru k Černému moři a Konstantinopoli). Existence této cesty, jakož i cesty povolžské, spojující Baltické moře se Středním východem (perským a arabským), dodala varjago-ruské říši IX.—XI. století rysu geopolitického výtvoru „velkého slohu“. Cesty ze severní Evropy do Byzance a na muslimanský východ běžely v oné době právě po uvedených magistrálách. V době úmrtí Jaroslava Moudrého (1054) zaujímala Ruská říše rozlohu asi milion km², prostírajíc se od ústí Něvy na severu až ke střednímu Dněpru na jihu a od dolní Oky na severovýchodě po Karpaty na jihovýchodě.

Ovládnutí dolního toku Dněpru Polovci, které ztížilo spojení s Cařihradem, a poté křižácké výpravy, jež odhálily nové cesty ke stykům severní Evropy s Východem, značně snížily nebo i vůbec zničily (v průběhu XII.—XIII. stol.) význam obchodních cest probíhajících ruským územím. Zároveň s tím se rozpadla varjago-ruská říše. Avšak

kulturně historická jednota ruských zemí nepozbyla své síly. Ve XII.—XV. století se východní Slované energicky brali k severu. V tomto údobí přišli k Oněžskému jezeru, na severní Dvinu a k Ledovému moři. Ve XIII. století byla Rus dobyta Tatary. Ve XIV. století byly *západoruské* kraje zabrány Litevskou říší. Od téhož století počíná sjednocování východních a severních ruských zemí pod vůdcovstvím Moskvy. Moskevské knížetství, dlouhodobý vasal Zlatoordské državy⁵⁾, převzalo od Mongolů velmi cenné geopolitické dědictví: ideu pevného politického sjednocení historických oblastí lesního a stepního pásma a návyky k organizaci takového sjednocení. Toto dědictví však nebylo zdaleka ihned uvedeno ve skutek. Ještě r. 1474 mělo Moskevské knížetství pouhých as 300.000 km², zaujímajíc kraje v bezprostředním okruhu Moskvy a poněkud větší komplex zemí na severovýchodě (Jaroslavl, Ust'ug, Bělozero). Zato v průběhu dalšího století, od r. 1470 do 1570, vzrostla Moskevská říše ve své rozloze dokonce *osminásobně*⁶⁾. V uvážení rychlosti je to jedinečný zjev v ruských dějinách. Pokud se týče *absolutních* rozměrů přivlastňovaného území, poznala příští století ještě větší přírůstky.

Od XV. století nutno v dějinách vzniku území ruského státu rozlišovati dva základní pochody: kolísání ruských hranic na západě a jihozápadě, kde střídavě postupovaly i opět couvaly k východu; a pochod rozšiřování ruských hranic na východě, který postupoval — s výjimkou epizody něřčinského míru (odstoupení toku Amuru Číně v r. 1689) — nepřetržitě od XV. stol. až do druhé čtvrtiny XIX. stol., (kdy nastal Rusku nepříznivý přelom v jeho expansi na Tichém oceáně).

Koncem XIV. stol. „div, že sama Moskva neupadla pod litevskou moc“.?) Také koncem 1420tých let nebylo k tomu daleko. V tom období zavedla Litva svou vládu i v údělných (manských) knížetstvích na horní Oce, t. j. v bezprostřední blízkosti moskevského ústředí. Zpětný pohyb vlny započal ke konci XV. století: knížetství na horní Oce

se přidala k Moskvě, jako poté i Černigovo-severský kraj.⁸⁾ Pohyb na západ trval i nadále (r. 1514 byl moskevskými vojsky vzat Smolensk). V letech 1560—70 mohlo se zdáti, že Moskevská říše postoupí pevnou nohou i k Baltickému moři (mezi r. 1558 a 1577 byla Rusy dobyta mnohá livonská města). Avšak válečné události koncem 1570tých a na počátku 1580tých let zkazily tuto možnost. Nastal nový obrat: svéráznou „periodickou rytmikou“ státotvorného procesu dala se geopolitická vlna v pohyb opět se západu na východ; polsko-litevská strana přešla z obrany k útoku.

Co se sběhlo mezi r. 1470 a 1570 na severu a na východě? Již r. 1478 byly k Moskevské říši přivtěleny državy Velikého Novgorodu. To způsobilo přírůstek území o více než půldruhého milionu čtver. kilometrů.⁹⁾ Moskevské knížetství, které do té doby nedosahovalo k moři, dostihlo ústí Něvy (Baltické moře) a Ledového moře. Geopolitickým ziskem nemenšího měřítka bylo dobytí carství tatarských: Kazaňského (1552) a Astrachánského (1556). Spolu s dobytím Astracháně se Moskevská říše dostala ke Kaspickému moři. Angličané, kteří nedlouho předtím objevili mořskou cestu z Anglie do Bílého moře, využili ihned tohoto dobytí k pokusu o vedení transitzní cesty Moskevským carstvím z Evropy do Persie a Turkistánu. Tak se ruská říše, representovaná Moskovii, opět stala geopolitickým výtvozem „velkého slohu“.¹⁰⁾ Dobytí Kazaně a Astracháně znamenalo, že Moskva přestala býti *jedním* z „nástupnických států“ Zlaté Ordy (spolu s Krymským, Sibiřským carstvím atp.). Stala se *sběratelem* rozdrobivších se ulusů zlatoordské državy. Další etapou byl přechod přes Ural a pokoření Sibiřského carství (v letech 1580tých). K počátku tohoto výboje, t. j. v první polovině 1580tých let zaujímal Moskevské carství v Předuralí prostoru přes tři a půl milionu km².¹¹⁾ Z této plochy bylo ovšem okolo milionu km² stepního území koncem XVI. století podmaněno Rusy jen neúplně.¹²⁾ Počínaje lety 1580tými přinášelo každé desetiletí Moskevské říši stále nové územní přírůstky za Uralem. V každém desetiletí bylo přivtělováno

nejméně po několika stotísících km² sibiřských prostranství. Již v letech 1580—90 bylo přivtěleno přes půldruhého milionu km² (basin dolní a střední Obi a dolního Irtyše). Za některých z dalších desetiletí byla rychlost rozšiřování ještě větší. Celková rozloha zauralských kořistí Moskevského státu v období 1580—1660 značně překročila deset milionů km² (celá Sibiř a celý ruský Dálný Východ, bez části západosibiřských a jenisejských stepí, bez Amurského kraje a bez Kamčatky). Zvláště rozsáhlé přírůstky byly v letech 1630tých (činily několik milionů km²).¹³⁾

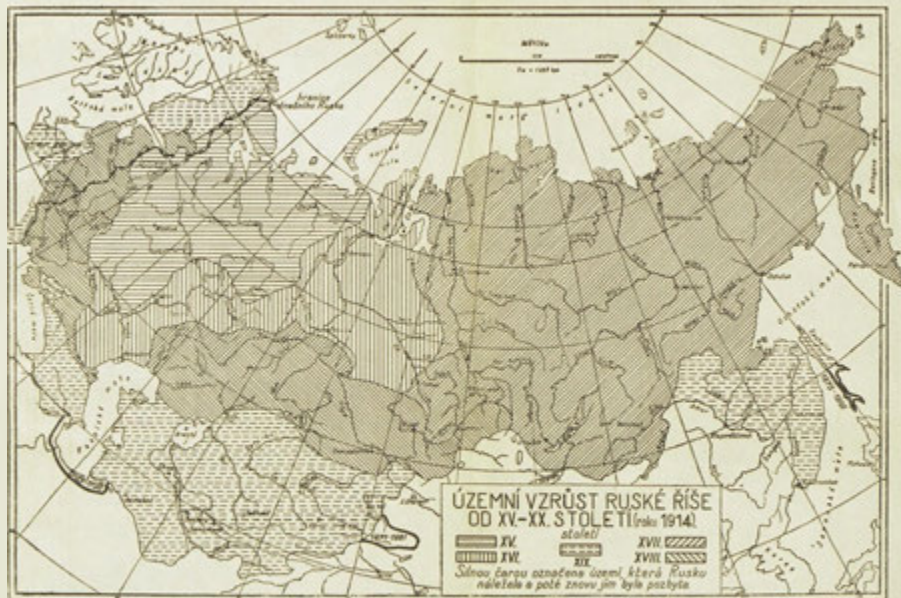
Ve srovnání s uvedenými geopolitickými měřítky se zdají nepatrnými změny, jež se staly na západních hranicích. Ve skutečnosti však měly význam veliký, jak tím, že se zde události odehrávaly v blízkosti základních ústředí ruského historického života, tak i tím, že zalidnění těchto oblastí bylo (ve srovnání se Sibiří) nesrovnatelně větší. Mírovými smlouvami 1582—83 udržela si Moskva Smolensk i Černigovo-severskou zemi, ale ztratila na prospěch Švédska přístup k Finskému zálivu (znovunabytý r. 1595). V období nepokojů bylo dáno v sázku i bytí Moskevské říše samé (je zajímavé, že ani v tomto období neustávaly ruské výboje v Sibiři). Mírovými smlouvami r. 1617—18 znovu pozbyla Moskevská říše přístupu k Baltickému moři a byla donucena odstoupiti státu polskému Smolensk a Černigovo-severskou zemi. Tak byly zábery na západních hranicích s konce XV. a počátku XVI. stol. uvedeny vniveč. Stav se změnil až v polovině XVII. stol., když na Ukrajině vypuklo povstání proti Polákům. Ukrajina se dala pod ochranu moskevské vlády. Bílá Rus byla obsazena moskevskými vojsky. R. 1655 začal se moskevský car podpisovati jako car „vší Veliké i Malé a Bílé Rossie“.¹⁴⁾ Po míru r. 1667 byly územní zisky skromnější: počítaje území levobřežní Ukrajiny¹⁵⁾, získala Moskevská říše území o 160—170.000 km²¹⁶⁾, avšak území velikého historického i hospodářského významu. Právě v té době zastavila se ruská expanse v Sibiři. Za století od 1570 do

1670 rozšířilo Moskevské carství své hranice z půlčtvrta (přibližně) na čtrnáct milionů km². Jinými slovy, za sto let se území zvětšilo čtyřnásobně.¹⁷⁾ Jak jsme viděli, bylo možno v minulém století znamenati ještě rychlejší *relativní* tempo vzrůstu. Přihlížíme-li však k absolutním rozměrům územních zisků (přes deset a půl milionu km²), nemá toto století v ruských dějinách sobě rovného. V uvedeném období se Moskevské carství z velkoruského přeměnilo na *ruskou* říši v širším smyslu slova.

Od poloviny XVII. století vstoupila „periodická rytmi-ka“ ve změnách západní ruské hranice do nové fáze: počíná téměř dvoustaletá perioda nezadržitelného postupu ruských hranic k západu. Periody pohybu ruských hranic k západu byly v mezích uvažovaných století vůbec delší a intenzivnější, nežli periody opačného ústupu k východu. Nebudeme sledovati jednotlivé etapy této expanse. Řekneme jen, že v XVIII. a na počátku XIX. století získalo Rusko na západě území o rozloze něco přes milion km². Území ta náležela dříve k říši švédské a polsko-litevské.¹⁸⁾ Cifra ta bere v úvahu nejen rozlohu dřívějšího „velkoknížetství Finského“, ale i deset čistě polských gubernií dřívějšího „ruského Polska“. Jak známo, tvořily původně (1815), sjednoceny personální unií s Ruskem, „Carství Polské“ a teprve po událostech 1830—31 a 1863 staly se na několik desetiletí integrální součástí území ruské říše. V průběhu téhož XVIII. a první poloviny XIX. stol. připadlo Rusku na jihu a jihozápadě území téměř 300.000 km² stepí černomořských a azovských.¹⁹⁾ Na západě dosáhlo Rusko největšího — doposud — rozšíření mezi r. 1815 a 1915. V tomto údobí zůstávaly obrysy západních jeho hranic beze změn. Na jihozápadě (hranice po Dunaji a v západním Zakavkazí) bylo takového maxima dosaženo v letech 1878—1918. Na východě se pojí kulminační bod k r. 1821—24 (o tom viz níže). Na jihu (východní Zakavkazí a Turkistán) udržuje S. S. S. R. všechny posice, které kdysi zaujímal carství Ruské. Pokud se týče hranic jiho-východních, proniká zde (v Mongolii a přilehlých okru-

zích) sovětský politický vliv tak hluboko, jak vliv říše Ruské nikdy dříve nepronikal.²⁰⁾

Od let 1660tých ustalo období neustálých ruských záborů na východě. Rusům nepříznivý obrat událostí v dolině Amuru (válečná porážka 1658 a nezpůsobnost k obhájení vlastních zájmů při jednání s Číňany r. 1689), jakož i nezdar ruské výpravy do Mongolie r. 1661 ukazovaly, že Rusové v poměrech té doby dosáhli na jihovýchodě mezi své expanse. Nadále se rozšiřování ruských hranic na východě dělo episodicky a svým měřítkem se nemůže rovnati záborům předešlých desetiletí. R. 1697—98 byla přivtělena Kamčatka (rozloha 270.000 km²). Na konci XVIII. stol. přeskočila ruská expanse na břehy Severní Ameriky, kterých Rusové při svých plavbách dostihli již v první polovici onoho století. Rusko-americké državy se soustřeďovaly na Alasku. Její celková rozloha činí kol půldruhého milionu km². Rusové se z ní pevně zmocnili hlavně jižního pobřeží. R. 1812 byla zbudována ruská pevnost na kalifornském břehu (pod 38° 31' s. š.).²¹⁾ Pokus o založení ruské kolonie na ostrovech Havajských, provedený r. 1815 až 17, skončil nezdarem.²²⁾ R. 1821 byla veškerá prostora severní části Tichého oceánu po 51° s. š. na americkém břehu a po 45° 50' na asijském břehu prohlášena za ruské teritoriální moře.²³⁾ R. 1824 ustoupilo Rusko pod nátlakem U. S. A. a Anglie od uvedené deklarace. Tento moment znamenal obrat v dějinách ruské expanse na východě. R. 1841 bylo ruské opevnění v Kalifornii prodáno soukromníku. R. 1867 byly Spojeným státům prodány všechny ostatní ruské državy v Americe. R. 1875 byly dány Kurilské ostrovy Japonsku výměnou za jižní polovinu Sachalinu. Tato však byla r. 1905 podle míru Portsmouthského rovněž Japonsku postoupena. Tak pozbylo Rusko těch geopolitických rysů koloniální državy, kterými se zčásti vyznačovalo v období existence Rusko-americké společnosti (1798—1867), která získala rusko-americké državy a spravovala je. Po období rozšiřování „za oceánem“, začaly se ruské državy zase omezovati na území

na pevnině Starého světa a na ostrovech k němu přilehlých.

Pro stol. XVII. je velmi charakteristickým ruské šíření se celkovým směrem na východ. Pro XVIII. a zvláště XIX. století lze právě tak na celé rozloze od Černého až k Japonskému moři znamenati ruskou expansi v celkově jižním směru. Ve smyslu geopolitických měřítek se odehrála daleko pomaleji, nežli postup na východ v XVII. stol. Avšak zato se v řadě případů získávaly země cennější ve směru hospodářském. Zvláště draho přišlo Rusku dobytí Zakavkazí a oblasti hlavního kavkazského hřbetu. Kraj ten, rozlohou jen málo přesahující 300.000 km², byl k Rusku připojen po neustálých krvavých válkách, jež trvaly kol 60 let (1801—1864). Přibližně 25.000 km² z území v Zakavkazí bylo Rusku odstoupeno Tureckem r. 1878. — Kozácký národ (který Rusové nesprávně nazývali kirgizským) přiznal nominelně své poddanství Rusku již r. 1717. Ale skutečné přivtělení kozáckých stepí (prostírajících se od dolní Volhy až k Altaji a Ťan-Šanu) se dělo jen zcela postupně. Ruská moc se na celé té prostoře začala opravdu projevovati teprve, když bylo potřeno povstání sultána Kenesary (1847). Té doby zaujaly ruské državy poloostrov Mangyšlak v Kaspickém moři, dosáhly dolního toku Syr-Darji a přiblížily se k úpatí Ťan-Šanu. Za období od XVII. stol. do první poloviny XIX. stol. (r. 1847) přiblížila se celková rozloha dobytých území v kozácké stepi a s ní sousedících krajinách (počítaje kraje při Jajiku i stepi na horním Jeniseji, zabrané počátkem XVIII. stol.) k 2,900.000 km². V průběhu dalších 38 let (1847—1885) bylo k Rusku připojeno dalších 1,700.000 km² území a to v oblastech, jež leží od právě zmíněných bezprostředně k jihu. To byla epocha přivtělení Turkistánu.²⁴⁾ Z celkové rozlohy této země nebylo as 270.000 km² bezprostředně pod mocí ruskou, nýbrž připadalo vasalským chanátům Buchaře a Chivě. Území to připojeno bylo v celosti k S. S. S. R. jako části republiky Uzbeké, Turkmenské a Tadžické. Na tomto území nikdy nebyl ruský osvětový vliv tak silný jako v dnešní době. Doby-

tím Turkistánu docíleno spojení ruského národního hospodářství s rozsáhlými oblastmi subtropických kultur (bavlník). Současná ekonomika sovětského Ruska v tomto odboru se právě opírá o tuto okolnost. — Amurský kraj odstoupený r. 1689 Číně, jakož i kraj Ussurijský byly Ruskem získány smlouvami r. 1858 a 1860 (celková rozloha získaného území činila přes 900.000 km²).

Jak jsme viděli, přestoupila již kolem let 1670tých rozloha ruské říše 14¹/₂ milionů km². Přes dvě století bylo potřebí, aby r. 1885 dosáhla (po dokončeném záboru Turkistánu) 22 milionů km² (včetně Buchary a Chivy). V průběhu další třetiny století byla kolísání v rozloze ruského území nepatrná²⁵). R. 1917 v revolučním převratě přestalo císařství ruské existovati. Sovětské Rusko si postavilo cíle, jež se zásadně liší od cílů dřívější ruské říše. Od r. 1923 zmizelo z používání, vzhledem k říši jako celku, i jméno Ruska, změněné v pojmenování Svazu sovětských socialistických republik (S. S. S. R.). Na republiku, která si udržela název „Ruské“ (Rossijské)²⁶) připadá v S. S. S. R. as 93% území a na 70% obyvatelstva. V celku udržel S. S. S. R. stejné geopolitické obrysy, jaké mělo Rusko před válkou. R. 1918—21 bylo k dobru znovu se vytvořivších a dříve již existovavších limitrofních států odstoupeno území 765.000 km² (mezinárodněprávní situace Bessarabie o 44.000 km² zůstává doposud spornou). V územním smyslu se tato ztráta vyrovnává, do určitého stupně, zesílením sovětského politického vlivu v Mongolii, který lze od r. 1921 pozorovati. Jinak je s počtem obyvatel. Na odstoupeném území (včetně Bessarabie) žilo v r. 1914 17·3% všeho obyvatelstva říše. Tuto ztrátu nemůže vyrovnati žádné zesílení vlivu v Mongolsku, kde je obyvatelstva podle všeho necelý milion. R. 1914 bylo v Rusku as 169 milionů obyvatel. Nyní (1931) nehledě k velikému přirozenému přírůstu obyvatelstva v posledních letech, počítá se v S. S. S. R. kol 161,000.000 lidí.

3. RÁZ HRANIC.

Třebaže S. S. S. R. nemá na mnohých hranicích přirozených přírodních mezí, je nutné ráz hranic těch uznati spíše příznivým pro Sovětský Svaz. Základní skutečností jest, že na rozdíl od Ruska předválečného má S. S. S. R. jako sousedy státy, které se mu svými materiálními zdroji nevyrovnávají. Tak oproti 161 milionům obyvatelů v S. S. S. R. mají státy s ním hraničící, od Finska až po Afghánistán, celkem počet obyvatelstva nepřevyšující 100 milionů. Při tom je toto obyvatelstvo rozděleno v 8 státech. V příčině rozlohy území je poměr pro S. S. S. R. ještě příznivější. Také z hlediska ruských státních zájmů jsou zde důvody ke snaze, aby sousedy Ruska byly státy, které nemohou býti vyhrůžkou bezpečnosti ruského území. Daleko složitější je stav na Dálném Východě. Málo zalidněný ruský Dálný Východ je velmi těžko ochrániti před požadavky hustě zalidněných říší východní Asie.²⁷⁾ Téměř hlavní záštitou je tu drsnost podnebí a zejména krutost zimy, která Rusům tomu zvyklým je snesitelná, ale je překážkou národům choulostivějším, aby se zde uchytily. Drsnost podnebí a pustota kraje tvoří základní obranu severní (ledomořské) ruské hranice. Aby tato ochrana byla zabezpečena, má ruská technika naléhavou úlohu, aby se stala v oboru ledoborství ve světě nejprvnější. Takovou také bývala a takovou se jeví i dnes.

4. POMĚR RUSKA K MOŘI.

Ruský národ má slavné námořní dějiny. Celá řada vynikajících hrdinských činů námořních ve světové historii připadá na mořeplavce ruské.²⁸⁾ Zvláště důležitá je tu úloha ruských Pomořanů (obyvatelů bělomořského pobřeží) a obyvatelstva ruského severu vůbec. Právě silami tohoto obyvatelstva byly vykonány plavby Novgorodců Ledovým mořem, byla objevena mořská cesta do Sibíře, byly podniknuty plavby ruských „Kozáků“ v XVII. stol. na Dálném Východě a posléze dosaženy břehy Ameriky s břehů Asie. Veliký význam má v ruských námořních dějinách — zejména v posledních stoletích — také organizační činnost vlády (vytvoření válečné floty Petrem I., které vedlo v XVIII. a XIX. stol. k řadě námořních vítězství nad Turky a Švédy, dvěma vážnými námořními državami oné doby; vypravení dlouhé řady vědeckých mořských expedicí, které byly provázeny značnými vědeckými objevy). Ale *zeměpisnou* situaci Ruska vzhledem k moři nelze nazvat příznivou. Mořské pobřeží nynějšího S. S. S. R. je roztrženo ve čtyři díly, oddělené jak v hospodářském smyslu, tak z hlediska vojenské námořní moci. V podstatě byla taková situace i v Rusku předválečném. Velmi ztížený (a ve válečných dobách často i nemožný) je styk po moři mezi ruským černomořským a ruským baltickým pobřežím; není snadný přechod z Baltického moře do moře Barentsova, Bílého a Karského. Vysoce obtížné je mořské spojení právě jmenovaných basinů s vodami Dálného Východu.

Ruské pobřeží je jakoby „rozčtvrceno“. Okolnost ta měla v ruských dějinách základní význam. Ohromně zeslabovala pozici Ruska na moři, v hospodářském smyslu i po stránce vojenské. Ztěžovala vývoj ruského obchodního

loďstva. Dík jí mohlo Japonsko r. 1904—05 po částech zničit ruské loďstvo tichomořské a baltické, při čemž černomořská flota se vůbec ani k akci nedostala.

Význam these o rozčtvrcení ruských pobřeží je v otázkách výzkumu Ruska velmi značný. V této thesi se projevují nesnáze, s nimiž bylo Rusku počítati v průběhu všech posledních století. Uvědomením toho se otvírá cesta k překonání nesnází pevnou vůlí.

Ovšem rozčtvrcenost pobřeží může býti překonána jen zčásti. V té příčině lze provésti nejvýše to, že by bylo zavedeno zabezpečené spojení mořem mezi pobřežním dílem na západě v moři Ledovém (bělomořském) a pobřežním ruským dílem na Dálném Východě. Cesta mezi nimi vede podél ruských břehů (severní břehy Sibíře). Celková délka pobřeží toho v jediném souvislém díle (od hranic finských až k hranicím korejským) značně přesahuje 25.000 km. Aby se člověk dostal podle těchto pobřeží, musí dovést zápasiti s ledy. Soudobá technika ledokolná, vytvořená z velké části pracemi ruských námořníků, dává k tomu plnou možnost (nemluvíme o jednotlivém úspěchu, jako byly na př. plavby Nordenskjöldovy, Tolovy nebo Vilkického, nýbrž o zabezpečeném námořském ovládnutí těchto břehů). Vítězství nad Ledovým mořem by vytvořilo v Rusku takové kádry námořníků, kteří by svou otužilostí a zkušeností se mohli rovnati nejlepším mořeplavcům naší doby. O tom již r. 1906 mluvil veliký ruský učenec Mendělejev: „Kdyby alespoň desetina toho, co bylo ztraceno u Cusimy byla vynaložena na dosažení točny, byla by pravděpodobně naše eskadra přijela do Vladivostoku minuvši německé moře i Cusimu, a hlavně bylo by množství zkušených námořníků, kteří si zvykli vyhazovat do povětří masy, jež se postavily na odpor, plouti pod vodou a vésti boj s přírodou i lidmi, silou ostrážitě odvážné předvídavosti. Zkrátka, podle mého mínění, je v naší námořní činnosti nejlépe k dosažení jejího úspěšného a jistého pokroku postaviti do popředí ovládnutí Ledového oceánu.“

Ruské pobřeží není jen „rozčtvrceno“; je téměř vesměs pobřežím *zamrzajících* moří.²⁹⁾ Vítězstvím nad Ledovým mořem může ruský národ i zamrzání svých pobřeží učiniti faktorem úspěchů v mořeplavbě. A souvislost pobřeží má zapotřebí nikoliv pro válečné a dobovačné cíle, nýbrž k účelům hospodářským a obecně osvětovým.

Mezi evropskými zeměmi jsou *souvislostí pobřeží* zvláště výrazné Velká Británie a Itálie: břehy obou tvoří vždy spojitou linii. To velmi posiluje pozici uvedených zemí jak ve smyslu námořního obchodu, tak i válečného loďstva. Díky existenci Jutska je pobřeží Německa rozdvojené (rozpadá se ve dvě oddělené části). Ovšem, vyhloubením kielského průplavu docílilo Německo spojitosti svého pobřeží. Také pobřeží Spojených států severoam. je rozdvojeno (atlantické a tichooceánské přímoří). Spojitosti pobřeží docílili Američané zbudováním Panamského průplavu a zabezpečením svých politických práv k němu. Horší je situace Francie: nepřekonala doposud rozdvojení svého pobřeží (Atlantický oceán — Středozemní moře). Není pochybnosti, že toto rozdvojení spolupůsobilo při nepříznivém výsledku zápasu Francie s Anglií o prvenství na moři, který trval od XVII. stol. do počátku XIX. století. Ale s výjimkou Ruska nenajdeme na světě státu, jehož pobřeží by bylo *rozčtvrceno*.

V překonání (nejprve částečném) této nepříznivé okolnosti má námořní ovládnutí Ledového moře a zavedení bezprostředního spojení mezi vodami západního Ledového moře a vodami Dálného Východu pro Rusko význam svého druhu nemenší, nežli jaký mělo prokopání kielského průplavu pro Německo a zbudování Panamského průplavu pro Spojené státy severoam. Jenže v ruské formulaci této otázky mají rozhodně převládati motivy nikoli vojensko-imperialistické, nýbrž hospodářsky-osvětové.

Dalším krokem v překonávání rozdrobenosti ruských pobřeží má býti výstavba mořského bělomořsko-baltického kanálu (jezerem Oněžským a Ladožským). Tento kanál by mohl vésti přibližně tím směrem, kterým se bral

již v r. 1702 Petr I. od Bílého moře k Oněžskému jezeru (to bylo přede hrou k vytvoření ruského loďstva na Baltickém moři). Hojnost vod v celém tom území výstavbu značně usnadňuje. Kdyby se současně politickými opatřeními podařilo Rusku zaručiti si bezpečnost svých černo-mořských pobřeží, přiblížila by se jeho situace situaci zemí, které mají pobřeží souvislá: ruské přímoří od Baltického moře přes Ledové moře po Veliký oceán by tvořilo celek. Tím by byl proveden největší krok po stránce zvládnutí a hospodářského oživení ruského severu člověkem.³⁰⁾

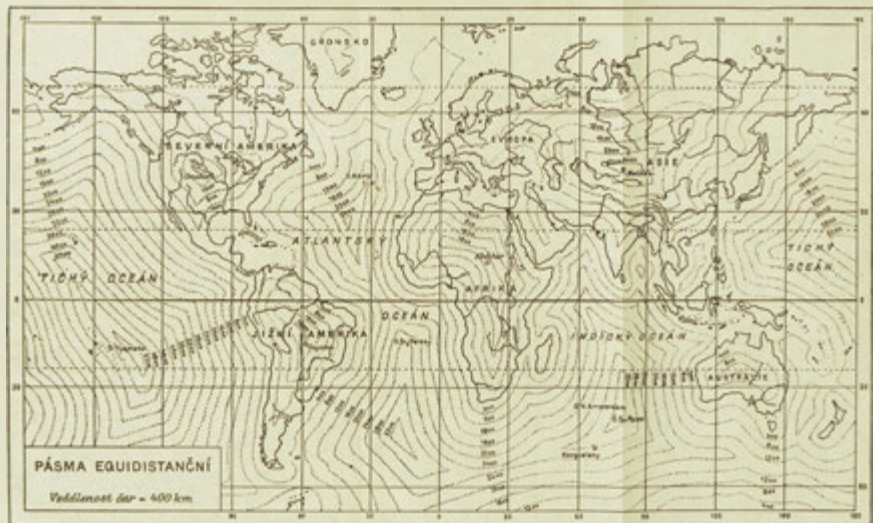
Je nesnadné předvídati, jakých technických prostředků může v budoucnosti Rusko užít, aby si zajistilo jednotu svého pobřeží.³¹⁾ Není pochyby, že ve znamení takového zápasu bude celá další námořní historie Ruska.³²⁾ Jak svou minulostí, tak i délkou svých pobřeží a počtem obyvatelstva je země ta povolána, aby hrála vynikající úlohu i na moři. V současných podmínkách nemůže se tato role omezovati na částečné úspěchy (druhu úspěchů ruských plaveb ledoborců v Severním moři ledovém). Musí se stát širokým a mnohostranným zjevem.

Boj o jednotu pobřeží naprosto nevylučuje svéráznosti té základny, na kterou se staví a jedině stavěti mohou otázky dalšího hospodářského rozvoje Ruska. Rusko potřebuje přístup k moři. Zabýváme-li se však poměrem Ruska k moři, nesmíme ani na okamžik zapomínati, že samo tvoří svérázný „kontinent-oceán“.

5. KONTINENT-OCEÁN.

(*Rusko a světový trh.*)

Ekonomická věda při studiu hospodářských fakt se obrací vedle poměrů „vnitřně hospodářských“, tedy těch, jež se týkají vnitřní sociálně-ekonomické výstavby společnosti, také k poměrům „vnějšího hospodářství“, především k poměrům směny tovarů v mezích mezioblastních a mezinárodních. Vzhledem k těmto poměrům jest každou zemi a uvnitř země oblast, okruh nebo menší zeměpisnou část rozeznávati nezávisle na sociální struktuře hospodářství v nich převládajícího jakožto „jednotku“-nositelku ekonomické výměny (směny), jako nerozložitelný celek ve styku těchto jednotek v záležitostech směny s podobnými jednotkami okolního prostředí a celého světa. Rozhodneme-li se provésti určování činitelů, kteří podmiňují proud takové směny, zastaví se naše pozornost mezi jiným u významu okolnosti, zda pohyb tovarů stržených do procesu směny se děje *po moři nebo po pevnině*. Náklady dopravní mají podstatný význam ve vytváření mezioblastní i mezinárodní směny. Lze dokonce říci, jestliže problém výroby (jakožto bodu výpravního pro každou směnu) se ve své dynamické podstatě řadí k problémům „vnitřně hospodářské“ výstavby společnosti, jeví se dopravní výlohy téměř nejdůležitějším činitelem, který určuje směnné pochody, rozhodně však činitelem, který se nejméně poddává regulování se strany státní moci a je tudíž jaksi nezměnitelně působícím, „přirozeným“, jak by řekl ekonomik klasické školy. Stát se jak svou celní politikou, tak i vlivem na stanovení železničních tarifů a lodních dopravních poplatků velitelsky vměšuje a řídí

poměry mezioblastní a mezinárodní směny . . . Ale i při nejjobsáhlejším regulování tarifů a poplatků může stát jenom částečně odstraniti vliv nákladů dopravních, jakožto samostatného ekonomického elementu. Přitom se státní politika, ať celní, tarifní nebo o lodních poplatcích, mění, avšak dopravní výlohy při neměnlivosti techniky se nemění . . . A proto, pokud technika ve svém zdokonalování nedospěla tak daleko, aby dopravní výlohy se svou hodnotou rovnaly nule, zůstávají tyto výlohy základem, který se dá pro sféru poměrů „vnějšího hospodářství“ stanoviti. Dopravní výlohy mají při tom podstatně rozdílné rozměry, pokud se týče transportů mořských oproti transportům po souši. Při uvažování stejných vzdáleností byl německý tarif před válkou přibližně *padesátkrát* vyšší, nežli dopravní sazby oceánské. Ale také sazby ruských a amerických železnic (jež, podotkneme, byly vesměs tak nízké, že neuhradily vlastní náklady) převyšovaly náklady mořské dopravy *sedm- až desítkrát* . . . Z rozdílu rozměrů výloh dopravy námořní a po souši plyne tento vývod: země a oblasti, které díky své poloze mohou využívatí převážné dopravy námořní, jsou daleko méně závislé na *vzdálenosti* v procesech mezinárodní a mezioblastní směny, nežli země, které ve svém hospodářském životě jsou odkázány převážně na dopravu po souši. Ony mohou do jisté míry při volbě cest směn nepřiblížeti ke vzdálenosti, tyto musí s transporty zacházeti hospodárně a snažiti se všemi způsoby, aby vzdálenost zkrátily. *Na podkladě toho lze říci, že v roli rozhodujících principů sféry mezinárodní a mezioblastní směny proti „oceánskému“ principu, jenž není závislý na vzdálenosti zemí, jež se navzájem hospodářsky doplňují, stojí princip využití kontinentálních sousedství* . . . Ovšem tento protiklad nebudiž brán doslovně: vždyť také náklady oceánských transportů nejsou rovny nule. I v oblasti mořské dopravy má vzdálenost význam jednak při neobvykle rozdílných vzdálenostech, nebo naopak při dopravách blízkých. Vzdálenost má svou úlohu, když

běží o rozhodování mezi plavbou „dalekou“ a „kabotážní“; neboť plavba podél břehů, plavba po přístavech vlastní země, kde všude vládne táž řeč, stejné zákony a obyčeje, klade na mořeplavce i loď podstatně jiné, menší požadavky, nežli plavba „dálková“. Ale je-li „dálkový“ ráz plavby dán, pozbývá vzdálenost v určitých mezích významu . . .

Oceán je jeden. Pevnina rozdrobená. A proto jest jediné světové hospodářství nevyhnutelně pojímáno jakožto hospodářství „oceánické“, a do rámce oceánické směny se nutně staví každá země a každá oblast světového hospodářství. Zatím však různé země a oblasti světa daleko nejsou v poměru k oceánu ve stejné situaci. Jedny jsou každým svým bodem blízké břehu oceánu-moře. Aby se přimkly k oceánické směně, stačí jim, zhruba řečeno, jen naložiti své produkty na lodě a vyložiti koráby, které přijely do jejich přístavů. Jiné jsou zcela nebo na větší nebo menší rozloze od moře vzdáleny na takovou nebo onakou vzdálenost. Aby se dostaly do obecného šiku světové směny, musí tyto země vynaložiti některé dodatečné úsilí, jak k tomu, aby své produkty dopravily ke břehu, tak i k tomu, aby odvezly dovnitř kontinentu tovary, které s trhu světového dostávají. Představu o situaci jednotlivých zemí z hlediska otázky nás, zajímaví poskytnují mapy tak řečených „oblastí stejných vzdáleností“, na kterých jsou body určité stejné vzdálenosti od břehu oceánu spojeny čarou.³³⁾ Takových čar je vedeno několik, na př. body vzdálenými od pobřeží 400, 800, 1200, 1600, 2000, 2400 km. Studium takové mapy skýtá představu o tom, jak rozdílně jsou vzhledem k oceánu jednotlivé oblasti světa situovány. Jsou obsáhlá území, v jejichž mezích není bodů, které by byly od moře dále než na př. 600 km.³⁴⁾ Taková je na př. Evropa v zemích na západ od Pulkova.³⁵⁾ V Australii není míst, jež by ležela dále než na 800—1000 km od břehů oceánu. „Nejkontinentálnější“ body tří dalších světadílů: Afriky, Severní Ameriky a Jižní Ameriky nejsou přes 1600—1700 km od mořského po-

břeží. A jediné v hranicích vlastního kontinentu Starého světa jsou místa, odkud je na břeh oceánu přes 2400 km. Je to Kuldža a značná část ruského Sedmiřečí.³⁶⁾

V mapách „stejně vzdálenosti“ se pobřeží jižních moří, věčně prostá ledu a ku př. břehy Severního ledového moře u mysu Čeljuskinu, téměř nikdy nezbavené ledu, traktují zcela stejně. Uvažujeme-li nás zajímající *ekonomický* problém, bylo by zde provést příslušnou opravu: nezamrzání nebo zamrzání moře a trvání zamrznutí jsou v charakteristice významu daného vodního basinu pro světový obchod znaky podstatnými. Po takové opravě vynikly by některé oblasti Severní Ameriky a také ruské Eurasie jakožto ještě vzdálenější od oceánu.

V Anglii při obratu cizozemskými a tuzemskými tovary se na kontinentální dopravu vynakládají částky, jež jsou při rozpočtu na jednotku tovaru nicotné . . . Kdyby však ve skladbu světové výměny intensivně vystoupilo Sedmiřečí, byly by výlohy s dopravou tovarů od moře a k moři značné.

Předpokládejme pro každý tovar určitou jedinou cenu na světovém trhu. Co budou za takového předpokladu znamenati pro Sedmiřečí výlohy za dopravu tovarů k břehům a od břehů oceánu? — Když na světovém trhu všichni prodávající dostávají stejnou cenu, dostanou tuto cenu i producenti sedmiřečenští. A nikdo jiný, jediné oni sami musí převzít na svůj účet výlohy za dopravu produktu na světový trh. Tyto výlohy jim znamenají úbytek na tržbě. Pokud se týče tovarů, které si opatřují na světovém trhu, projeví se cena nákupní zvětšena o úhrn výloh spojených s dopravou tovarů ze světového trhu do Sedmiřečí. Jinými slovy, cena transportu tovarů od moře i k moři je pro výrobce i spotřebitele Sedmiřečí *ztrátou*, které nemají ti výrobci a spotřebitelé, jejichž hospodářská činnost se odehrává nedaleko od břehů oceánu . . . Ve svém uvažování odhlédneme prozatím od existence vnitřních vodních cest v hranicích pevnin, které podle svého rázu mají individuálně „pobuřující“ vliv na cenu trans-

portů uvnitř pevnin, jakož i od jiných individuálně-geografických a individuálně-ekonomických faktorů, jež působí na cenu transportu; budeme považovati náklady na dopravu jak po souši tak po moři jako přímo úměrné vzdálenosti. A „světový trh“ si představíme jako zčásti podobný Londýnu, t. j. bodu na mořském břehu, na ostrově. Uchylujeme se k takové konkretisaci pojmu „světového trhu“ proto, abychom mohli *ve všech případech* spojovati účast na „světové směně“ se znakem překonání určité oceánické, mořské prostory. Takový předpoklad má podle našeho mínění empirické odůvodnění. Za takového předpokladu můžeme říci určitě: měřítko vzdálenosti Sedmiřečí od pobřeží — v ostatním světě neslýchaná — způsobují při vstoupení Sedmiřečí v proces světové směny, jeho určitou svéráznou „vyděděnost“. Bude za své tovary tržiti méně, nežli ostatní oblasti světa; dovážené výrobky, kterých potřebuje, přijdou mu draže, nežli všem ostatním. V oblasti průmyslového a výrobního rozvoje bude jeho konkurenční schopnost vzhledem k světovému trhu snižena, a lze předpokládati, že i při přirozených podmínkách pro průmyslový rozvoj příznivých bude Sedmiřečí odsouzeno k průmyslovému „neexistování“. Při rozvoji zemědělském dojdou použítí způsoby zaostalé, ve své existenci nezajištěné a naprosto extensivní kultury.

Dvojitá „vyděděnost“, jako výrobce i jako spotřebitele, musí při jinak stejných podmínkách učiniti ze Sedmiřečí cosi jako „zádvoří světového hospodářství“.

Sedmiřečí jsme uvedli jako příklad; úvahy o něm učiněné možno užítí pro libovolnou oblast, jež se mezi oblastmi zeměkoule vyznačuje vzdáleností od oceánu. Pro které oblasti a země světa má reální význam zobrazená perspektiva, aby byly „zádvořím světového hospodářství“? Vezmeme-li jako smluvenou mez vzdálenost od pobřeží na př. 800 km a podíváme se, jaké oblasti světa leží v takové a ještě větší vzdálenosti od moře, ukáže se, že takovými oblastmi jsou: 1. neveliká část australské

pustiny, 2. oblasti vnitřní Afriky, totiž část Sahary a Sudanu, země na horním toku Nilu, Konga a Zambezi, 3. oblasti na střední Amazonce, náhorní rovina Matto Grosso v Brazílii, východní (nížinná) oblast Bolívie a většina Paraguaye. — Tyto oblasti jsou při daném stavu hospodářské techniky zčásti vůbec nezpůsobilé, aby hospodářsky prospívaly (pouště!), zčásti sice způsobilé jsou, avšak neprojevují příznaků intensivního ekonomického rozkvětu, poněvadž je „odstrkují“ v hospodářských poměrech okrsy hospodářsky stejného rázu, ale bližší moři. Kromě toho leží většina těchto oblastí v hranicích horkého pásma, které vůbec doposud nepodalo příkladu vysokého vypětí hospodářského života. Lze předvídati, dostaví-li se někdy hospodářský rozkvět některých z uvedených oblastí, že se odehraje na podkladě intensivního využití těch začasté výtečných vnitřních vodních cest, které spojují tyto oblasti s oceánem (zejména řeky Jižní Ameriky, Amazonka zčásti dostupná mořským lodím, její přítoky, dále řeky Paraná a Paraguay), tedy tak, že tyto oblasti budou celé připojeny k jedinému světovému „oceánickému“ hospodářství...

V dnešní době mají značný význam kontinentální oblasti severní Ameriky, střední Kanada (okruh Manitoby, Saskatschevanu a Alerty), severní část Spojených států od prameniště Missuri k Velikým Jezerům, a některé ze středních států, tvořící trojúhelník mezi jihozápadním koncem jezera Erie, městem Santa-Fé v Novém Mexiku a městem Salt-Lake. Tyto obvody jsou již nyní zčásti okrsy mohutného hospodářského života, a pokud lze souditi, je jim dosažitelný i další rozvoj. Nehledě na existenci vnitřních vodních cest, vedoucích povětšinou k „nezamrzajícímu“ oceánu (výjimkou jsou řeky kanadské), „kontinentalita“ těchto oblastí jest nyní a zajisté bude i v budoucnosti podstatnou okolností pro strukturu směny a hospodářského života v hranicích Severní Ameriky vůbec. Avšak ještě s větší určitostí to lze tvrditi o kontinentálních oblastech ruské Eurasie a zemí k ní

přilehlých. Zde jsou na 800 km i více vzdáleny od břehu mořského: 1. střední a západní části říše čínské, 2. Kašmír, Pendžab a přilehlé okrsky Indie a 3. severovýchodní Persie, celý Turkistán, všechny kultivace schopné části Sibíře a Dálného Východu kromě Přímořské oblasti a oblasti Amurské k východu od Blagověščensku, celé jižní a většina středního Puralí, střední Povolží, s pěknou částí centrálního černozemního rayonu. Jest podotknouti, že z počtu uvedených oblastí tvoří značnou část „kontinentálních“ provincií Číny poušť Gobi a neúrodné plateau Tibetu; lze zato míti, že západní části Číny (incl. „vnější“ Mongolie, východní Turkistán, Kuldža), oddělené od metropole pouští Gobi a Tibetem, jsou předurčeny, aby se hospodářsky přimkly k Rusku; pokud se týče severní Indie, je k oceánu „přitisknuta“ zatím neprostupnými hřebeny Hindukuše a Himalají, které ji oddělují od ostatního kruhu kontinentálních zemí.

Kontinentální oblasti vlastní Číny tíhnou zčásti k vodní tepně Jang-tse-kiangu, která zavádí s sebou oceán do hloubi Nebeské říše k Chankou, kam pronikají mořské koráby . . . Nezávisle na této okolnosti, nemůže se kontinentalita obširných prostranství Číny neobrážeti ve způsobech jejího hospodářského života. Ale jako přírodně-hospodářská skutečnost, jako jakési neodstranitelné faktum přírody je do značné míry ve svém hospodářském působení oslabena tím, že východní území čínská na ohromnou dálku hledí tváří v tvář 1. otevřenému a 2. ledu neznajícímu prostranství Velikého oceánu. A opačně, kontinentalita těch území, jež budeme nazývat oblastmi „Ruského světa“, t. j. vlastního Ruska, západní a severozáp. Číny i Persie, se nesmírně zesiluje tím, že i moře, k nimž by mohly po překonání set i tisíců km kontinentálních prostranství tyto oblasti tíhnouti, jsou 1. vesměs uzavřenými „pevninskými“, „středozemskými“ moři a 2. povětšinou moři zamrzajícími, začasté i po řadu měsíců. „Uzavřenost“ moře, pokud nepřechází v charakter „jezerů“ (vyklučující daný vodní basin z počtu prostranství

oceánu-moře), je zdánlivě geografickým příznakem, který pro hospodářskou vědu nemá významu, neboť i když by moře bylo spojeno s ostatními vodními basiny světa jen průlivem nebo „hrdlem“, zůstává pro světovou hospodářskou směnu otevřeno. Ale tento geografický znak se zhušťuje v hospodářskou realnost, když se spojuje s faktem *politické nezajištěnosti* svobody tržního obratu, pokud určuje snadnost *militárně přetíti* přístup v hranice daného vodního basinu. Uvedené politické a militární okolnosti jsou reálnými činiteli ruské skutečnosti, pokud mluvíme o takových mořích jako je Bílé, Černé a Baltické, nebo Japonské na Východě. Rusko nikde, kromě pobřeží vzdálené Kamčatky, nemá přístupu k břehům „otevřeného“ moře v pravém geografickém smyslu toho slova, t. j. takového vodního basinu, který by byl účasten na hydrografické cirkulaci světového oceánu, neboť i Severní ledové moře, díky pásmu mělčin (pod 600 m) prostírajícímu se mezi Gronske, Islandem a Skotskem (t. řeč. prah Wyville Thomson), je vyřadeno z obecné oceánické cirkulace a nemá ani povahu moře břehového (rázu. moří „čínských“ nebo Antillského), nýbrž uzavřeného, „kontinentálního“. „Kontinentalita“ takového basinu, jako ku př. se prostírá před břehy Murmanu,³⁷⁾ je v ekonomickém smyslu „abstrakcí“. Ale třeba by se to i stalo touto cestou „abstrakce“ převzatou ze zeměpisu, je do jisté míry pikantností zjištění, že Rusko, nechť se jakkoli snaží v mezích zeměpisného světa, pokud je otevřen jeho politicko-ekonomickému vlivu, aby dospělo k „otevřenému“ moři, přece nikdy před sebou neuvidí onoho volného světového oceánu, který šplouchá u přístavů New Yorku nebo San Franciska, u břehů Irska nebo Bretaně, téměř celé Jižní Ameriky, Austrálie, Afriky.

Avšak ještě větší hospodářský význam má *zamrzání* ohromné většiny moří, k nimž má eurasijské Rusko přístup. Karské moře je při dnešním stavu námořní plavební techniky tři čtvrti roku veškerým lodím nepřístupné. Archangelsk je pro plavbu otevřen po půl roku. Petro-

hradský přístav zamrzá na 4—5 měsíců a i přístavy na dolním Dněpru, Azovské moře, Astrachán jsou pro plavbu na jeden, dva či tři měsíce uzavřeny. Nutno chápati, že zamrzání moře jest v celkovém skladu světových hospodářsko-zeměpisných styků fenomenem „do jisté míry . . . mimořádným“. Kromě eurasijského Ruska je známo jen severovýchodní části Švédska a Kanadě. Ale s. v. Švédsko, byť bylo obdařeno přírodními zdroji, jako železnou rudou, bílým uhlím i dřívím, je pouhým nepatrným koutkem, který nemá nadějí, že by v hospodářském životě světa mohl hráti směrodatnou roli. A mezi velikými ekonomickými celky naší planety je zamrzání moře jakýmsi — nelze říci, že šťastným! — údělem Eurasie a Kanady. Devíti desetinám lidstva je „zamrzající“ moře vůbec neznámo a také v Kanadě, která, jak jsme viděli, se v této příčině blíží Rusku, nemůže býti řeči o „přístupu k nezamrzajícímu moři“ — ona takový přístup „organicky“ má jak na svém atlantickém (Halifax), tak i na tichomořském pobřeží.

Studium situace jednotlivých oblastí světa vzhledem k oceánu-moři nás vede k vývodu, že „nejodstrkovanější“ ze všech zemí světa ve smyslu předpokladů pro účast na oceánické směně jest ta hospodářsko-zeměpisná sféra, kterou označujeme jménem Rusko-Eurasie. Řekli bychom dokonce, že souhrnem příznaku mimořádné *dalekosti* většiny jejích oblastí od břehů moře s příznakem *zamrzání* jejích moří a jejích „*uzavřenosti*“ (která zvětšuje risiko politicko-militárního přetnutí směny) je postavena do poměrů, které v ostatním světě nemají příkladu a rodí řadu problémů, o nichž mimo její hranice není slýcháno. Za Ruskem-Eurasií následuje Čína a Severní Amerika. Avšak pomineme-li poušť Gobi, prostory Tibetu a oblasti ležící od nich západně, zmenší se pro vlastní Čínu hospodářsko-zeměpisný význam její „kontinentality“ (jak bylo výše naznačeno) nejen poměrnou nevelikostí maximálních vzdáleností jejích oblastí od mořských břehů (nikoli přes 1600 km), ale i *nezamrzáním* a *neuzavřeností* moří,

k nimž oblasti tyto tíhnou. Podobné okolnosti působí zmírňujícím vlivem na „kontinentalitu“ i v jižní polovině Severní Ameriky; nikoli však v Kanadě a v přiléhajících částích Spojených států. Uzavřenost basinů, k nimž jsou tyto oblasti obráceny — Hudsonův záliv a záliv sv. Vavřince — nemá v poměrech Nového světa při jeho menší politicko-militárním napětí prozatím významu pro výpočty ekonomické praxe. Ale zamrzání těchto basinů činí podle našeho mínění střední Kanadu a přilehlou část Spojených států, bez ohledu na to, že tyto oblasti jsou od Hudsonova zálivu vzdáleny pouhých 1000—1200 km, „nejkontinentálnější sférou světa“, hned za oblastmi Ruska-Eurasie. Rusko-Eurasie spolu s Kanadou jsou nejen „nejkontinentálnějšími“ zeměmi světa, ale uvažujeme-li každou jako celek, i nejstudenějšími; při nejmenším z těch oblastí, které mají v dané době hospodářský význam, jsou zeměmi s nejnižší průměrnou roční teplotou. Zde se objevuje vztah mezi „kontinentalitou“ a podnebním rázem; a ještě něco více: ukazuje se určitý paralelismus — třeba jen formálně logický — mezi údaji klimatologickými a hospodářskými úkazy, jimiž se v těchto řádcích zabýváme. Jak známo, rozlišuje klimatologie dvě základní podnebí, vnitrozemské a mořské, vycházejíc z toho, že souše i voda se vyznačují nestejnými vlastnostmi „vzhledem k insolaci a vyzařování tepla, t. j. k dvěma základním činitelům, kteří určují teplotu vzduchu. — Specifická tepelná jímavost vody je větší nežli tepelná jímavost všech nám známých jiných těles. Uvažujeme-li stejnou váhu, činí tepelná jímavost pevného povrchu zemského 0·2, a při stejných objemech činí 0·6 tepelné jímavosti vody.“ Zdaž se nejeví poněkud tomu protikladu analogickým protiklad, jaký máme ve sféře mezinárodní a mezioblastní hospodářské směny, kde proti „oceánickému“ principu, vyjádřenému ve spojení zemí, jež se hospodářsky navzájem doplňují, stojí princip využití kontinentálních sousedství? Jako klimatologický protiklad vychází ze specifické tepelné

jímavosti vody a země, tak se ekonomický protiklad opírá o rozdíl dopravních nákladů po moři a po souši (rozumí se, že na jedničku vzdálenosti).

Pro země, které se mezi oblastmi světa vyznačují svou „kontinentalitou“, se vyhlídka na to, že budou „zářivými světového trhu“ stává, za podmínky intenzivní účasti na světové oceánické směně, hlavní realitou . . . Při izolovanosti od světa — ekonomická primitivnost, souvisící s formou „hospodářství naturálního“. Při vstupu do „světového hospodářství“ — nezbytná vláda hospodářsko-geografické „odstrkovanosti . . .“ Celý „oceánický“ svět má za správné, aby kontinentální země bez reptání převzaly na sebe břemeno této „odstrčenosti“; tím se zemím „oceánického“ kruhu dostanou k dispozici doplňující produkty, vzniknou doplňující trhy pro odbyt jejich vlastních výrobků. Ale což se před „kontinentálními“ oblastmi neotvírá možnost, aby — vyhnouce se izolovanosti primitivního naturálního hospodářství — odstranily alespoň poněkud následky „kontinuality“? Cesta k takovému odstranění jest v rozbití moci principu oceánického „světového“ hospodářství (v hranicích kontinentálního světa), ve vytvoření hospodářského vzájemného doplňování jednotlivých oblastí kontinentálního světa, které se spolu územně dotýkají, v jejich rozkvětu, podmíněném vzájemným spojením . . . Když „kontinentální“ země při odbytě nějakého tovaru na světovém trhu dostává po odečtení dopravních výloh minimální tržbu, zdaž není možné s velikou výhodou prodati tento tovar bez dopravování na „světový trh“ někde „nablízku“, v „sousedství“? Když při koupi určitého tovaru na světovém trhu nutno za tento tovar zaplatiti, dle přírážky ceny za dopravu, dražší, nežli zač stojí kohokoli jiného, zdaž nelze koupiti tovar ten kdekoli, odkud doprava je levnější, za cenu, která by při daném rozdílu dopravních výloh znamenala výhru? — Tak vznikají jak u prodávajícího tak i u kupujícího ve vnitrozemském světě podněty pro vzájemnou směnu. A směna ta se uskuteční, jestliže

v obvodech sousedních, rovněž kontinentálních zemí jest potřeba daného, v „kontinentálním“ světě vyráběného tovaru, a jestliže daný tovar, požadovaný kontinentální oblastí, se vyrábí v obvodu sousedních, také kontinentálních okruhů. Je-li taková podmínka dána, jest pro vnitrozemského kupce výhodné, aby učinil nákup v obvodu světa kontinentálního, pokud výlohy s dopravou od vnitrozemského místa výroby jsou menší, nežli doprava s trhu světového. Tak jest tomu, když vnitrozemský prodáváč prodává své tovary na místě výroby za plnou cenu trhu světového; ale prodáváči je výhodné, aby slevil; vždyť v případě vývozu prodáváného tovaru na trh světový nedostal by na svůj prospěch plnou cenu světového trhu, ale musí se spokojiti tou částí uvedené ceny, jaká zbude po odečtení dopravních výloh produktu od vnitrozemského místa výroby na světový trh. Prodávajícímu je s výhodou, aby uzavíral obchod s vnitrozemským kupcem vždy, když je kupec ochoten nechati mu v rukou třeba jen určitou část té sumy, která by musila býti vynaložena na dopravu tovaru na světový trh. Ve všech těchto případech utrží prodávající více, nežli by utržil na světovém trhu . . . Označíme cenu dopravy jedničky tovaru od vnitrozemského výrobního místa k vnitrozemskému místu spotřeby jakožto „z“; cenu *vývozu* takové jedničky tovaru kontinentálního místa výroby na světový trh jako „x + a“, při čemž „x“ bude znamenati náklady dopravy po souši do nejbližšího bodu oceánského (mořského) pobřeží, „a“ pak náklady mořského transportu od tohoto bodu na „světový trh“; cenu *dovozu* jedničky daného výrobku ze světového trhu do vnitrozemského ústředí spotřeby označíme jako „b + y“, kde „b“ je cena mořské dopravy ze „světového trhu“ do přístavu ke kontinentálnímu centru nejbližšího, a „y“ cena dopravy po souši od tohoto přístavu do vnitrozemí. Užívající těchto označení, můžeme říci, že vnitrokontinentální přitažlivost potrvá, čili že bude výhodné pro vnitrozemského výrobce i kupujícího, aby spolu obchodovali bez prostřed-

nictví světového trhu, dokud $z < x + a + b + y$, t. j. dokud cena vnitrozemské dopravy bude nižší, nežli cena vývozu daného výrobku z vnitrozemského ústředí na „světový trh“ plus dopravní náklady téhož tovaru ze světového trhu do vnitrozemského bodu spotřeby. A čím větší hodnoty docílí rozdíl

$$(x + a + b + y) - z,$$

tím působivější v hospodářském smyslu bude vnitrozemská přitažlivost . . . O tento rozdíl se mohou v té či jiné kombinaci na vzájemný prospěch rozdělit vnitrozemský prodávač s kupujícím. V jakém poměru pak jej mezi sebou rozdělí, závisí od konkrétních podmínek vnitrozemské poptávky a nabídky . . . Dělbou tohoto rozdílu mohou vnitrozemský prodávač a kupec alespoň zčásti odstraniti následky hospodářsko-geografické „vydědění“ oblastí své hospodářské činnosti. Čím je „z“ menší a čím tudíž bude rozdíl ten větší, tím méně bude za jinak stejných poměrů patrna hospodářsko-geografická „vydědění“ v hladině vnitrozemských prodejních i nákupních cen.

Jak uvedeno, má-li dojiti k takovému „dělení“, je nutné, aby v hranicích kontinentálního světa existovala příslušná výroba a příslušná poptávka . . . Je jasné, v jakém smyslu je ekonomický rozvoj kontinentálních zemí podmíněn jejich vzájemným spojením. Pro vnitrozemské oblasti výhodné následky vnitrozemské směny mohou se dostaviti jen, když ekonomická situace těchto oblastí skytá pro takovou směnu prostoru; aby kterákoli kontinentální oblast se dostala ze stavu naturálního hospodářství, je — v hranicích kontinentálních světů — v zájmu nejen jejího hospodářského rozvoje, ale i v zájmu kontinentálních zemí, které ji obklopují a zájmy takové se upínají právě k *takové vnitrozemské oblasti, jež leží na určité zeměpisné šířce a délce a nikoli k jakékoli jiné zemi světa*. Země, ležící na březích oceánu, které se dočkaly roz-

voje dříve, mohou díky ignorování vzdáleností, jak je tomu v oceánické sféře, hledati si hospodářské „doplnění“ na celé rozloze zeměkoule, a každá země světa, ať by byla v kterémkoli světadílu, ukojí jejich požadavky, jen když vyrábí potřebné produkty dostatečně levně! — Zájmy vnitrozemské oblasti, která dosáhla určitého pokroku, se pak upínají k problému rozvoje nikoli obecně „jakýchkoli“ rayonů světového hospodářství, nýbrž zcela určitých, s ní sousedících oblastí, s nimiž — a to jediné s nimi! — může prováděním směny překonati specificky nevýhodné následky „kontinentality“ . . . Potřeba mezinárodní a mezioblastní směny, jež se ve sféře „oceánického“ hospodářství projevuje, není ovšem náhodná; na této směně jako výrazu „mezinárodního rozdělení práce“ spočívá hospodářský rozvoj přítomnosti; ale náhodnou v jistém smyslu je kombinace těch či oněch oblastí „oceánické“ sféry, které tvoří v hospodářském směru „navzájem se doplňující“ díly. Dnes se uskutečňuje kombinace jedněch zemí „navzájem se doplňujících“, na př. zamražené maso se dováží do Anglie hlavně z Nového Zealandu, a po nějakém čase se stejným úspěchem se bude uskutečňovati kombinace jiných oblastí: mražené maso nepůjde do Anglie z Nového Zealandu, nýbrž, řekněme, z Argentiny. Ale uvnitř světa kontinentálního není náhodnou ani potřeba mezinárodní a mezioblastní směny (je i zde činitelem hospodářského rozvoje), ale ani kombinace určitých, hospodářsky se doplňujících oblastí a rayonů; určité země vnitrokontinentálních sfér jsou spolu pevně spojeny poutem určité hospodářské vzájemnosti, plynoucí z toho, že díky drahotě transportů po souši není odkud dostati nezbytné produkty levněji, nežli ze země dané, sousední. Bude zle uralskému těžařskému okruhu, bude-li mu na dlouho odebíráti maso nikoli Ufimské a Permské gubernie nebo Západní Sibíře, nýbrž z Nového Zealandu nebo Argentiny.

Nedomnívejme se, že princip vnitrokontinentálních hospodářských přitažlivostí se projevuje jen v hospo-

dárském životě zemí mimořádně „kontinentálních“. I v tak oceánických zemích, jako je Anglie nebo Japan, působí v určitých mezích výše uvedené podmínky; i tu je na př. pro města výhodnější, aby se živila výrobky svého okolí (pokud se v něm vyrábějí potřebné produkty), nežli aby je dostávala z dále. Největšího významu nabývají vnitrokontinentální přitažlivosti tam, kde 1. sféra dotýkajících se kontinentálních oblastí má *největší prostorový rozsah* a kde 2. jsou oblasti ty co *nejrůznorodější* ve své hospodářské přirozenosti. Činitelé prvního druhu rozšiřují prostorovou zonu, v jejíchž mezích působí vnitrokontinentální přitažlivost; činitelé druhého rázu rozmnožují počet hospodářských statků (tovarů, výrobků!) v poměru, na který přitažlivost ta účinkuje.

Zde jest podotknouti, že vnitrokontinentální sféra dovede ve specifickou vnitrokontinentální směnu vtahovati nejen oblasti od oceánu-moře vzdálené, ale i přímořské okrsky, které leží mezi nimi a mořem. Tyto přímořské okrsky jsou na cestě vnitrokontinentálních produktů ke světovému trhu. A proto, pokud také přímořské země jsou spotřebiteli, je pro ně výhodné, aby kupovaly produkty, které mají v zemích svého „Hinterlandu“, tedy v právě uvedených. Dík své blízkosti k nim mohou, využívajíce rozdílu (určovaného podle našich předpokladů náklady dopravními) mezi cenou světového trhu a cenou daného kontinentálního „zastrčeného kouta“, dostati tovar levněji, nežli kdyby si jej přivezly ze světového trhu. Pokud jsou výrobci, je pro ně s výhodou, aby dodávaly své tovary vnitrozemským kupcům, jestliže mají po nich poptávku. I když prodají výrobky na místě výroby za plnou cenu světového trhu (případ v jiných okolnostech nemyslitelný), přece jej dodají vnitrozemským kupcům levněji, nežli by těmto přišel tovar přivezený se světového trhu . . . Čím je obšírnější zázemí, čím různorodější po hospodářské stránce jsou oblasti, které je tvoří, tím jistější je takové spojení přímořských okrsků s jejich zázemím, neboť tím větší je počet produktů, které může

přimořská země najíti ve vnitrokontinentálních okresech, tím větší množství svých výrobků v nich může odbyti . . .

Stačí si ujasniti tyto nejjednodušší vztahy a pochopíme, jak velkorysími, v sobě samých upevněnými hospodářskými sférami se jeví takové politicko-hospodářské útvary jako Čína, Severní Amerika nebo Rusko . . . Vezmeme-li jen východní části Číny, vidíme, jak za oblastmi, které jsou dosažitelné jen „severním“ obilným kulturám, oblastmi s ročním průměrem teplot pod 0° (obvody Mandžuska, na středním Amuru), následují v kontinentální nepřetržitosti provincie, kde se daří všem zemědělským kulturám mírného pásma (střední a jižní Mandžusko), vystřídány poté zeměmi bavlníku a rýže (subtropickými) a konečně tropickými u jižního břehu Číny.³⁸⁾ Oblasti ty se střídají s okresy nejvš bohatých výrobních zdrojů, především uhlí a železa, kde zčásti již existuje a v budoucnosti se může rozvíjeti nejmohutnější těžbařský a metalurgický průmysl, tak mocný, že na podkladě přirozených podmínek s ním podle dnešních představ bude s to zápoliti jediný průmysl Severní Ameriky . . . Čína svými přírodními podmínkami se vůbec dosti přibližuje východnímu (nejvýrobnějšímu a nejdůležitějšímu) pásmu severní Ameriky (což má svůj klimatologický základ v tom, že obě zeměpisné sféry jsou shodně položeny na východní straně pevniny!). Avšak v Severní Americe se jeví drsné (a zároveň pro rozvoj člověčenstva pozeňnané) oblasti pšeničné kultury výrazněji (černozemě Minnesoty, Manitoby, Saskatschevanu, Alaberty!) a ještě sblíženější jak s podnebně mírnými oblastmi středních Států i Nové Anglie, tak i s bavlníkovými okresy Jihu, s ovladateli řady tropických zdrojů, t. j. státy Floridou i Texasem . . . A konečně Rusko. Pravda, stupnice podnební různotvárnosti zemědělských oblastí nemá v Rusku takové plnosti jako v Číně nebo Severní Americe. Zahrnuje-li Čína ve svých hranicích zemědělské oblasti s ročními průměry teplot od mrazových (pod 0°) do +21·7° C (Kanton) ano i více, a Severní Amerika (jako souhrn Spo-

jených států i Kanady) od nejdrsnějších, v jakých je člověk s to žít, až do jižní Floridy s ročním průměrem $+25^{\circ}\text{C}$, v Rusku klimatická stupnice, počínající podnebím nejchladnějším, přestává na ročním průměru $+16^{\circ}\text{C}$ (Batumská oblast). Nezávisle od uvedené klimatické „vady“ zahrnuje Rusko překvapující bohatství a různotvárnost okrsků studeného i mírně chladného pásma (lesní a zemědělský nečernozemní Sever, černozemní Střed, Jih, Východ), které jsou doplňovány oblastmi mírně teplými (severní Kavkaz, Krym) a zčásti subtropickými (Zakavkazí, Turkistán). Jsou okrsky přírodou předurčené výlučně k hospodářství lesnímu (tajga!), bohatě obdařené pro zemědělství (černozem!), předurčené jako oblasti „čistého chovu domácích zvířat“ (Přikaspické, Kirgizské stepi!). V tuto sféru jsou rozstříknuty oblasti, jež vládnou zdroji pro rozvoj průmyslu (především Donecký basin, Ural, Altaj, poté jako oblast „bílého uhlí“ Bělomořsko-ladožský okrsek atd.).

K jakému vývodu nás povedou pozorování různosti hospodářské povahy oblastí, jež příslušně tvoří Čínu, Severní Ameriku a Rusko, jestliže srovnáme pozorování ta s výše uvedenými údaji o situaci daných geografických světů vzhledem k oceánu, jakož i o vnitrozemských hospodářských „přitažlivostech“, jež vznikají v „kontinentálních“ sférách? Zdaž znamená taková různotvárnost, že sféry ty v procesech svého hospodářského vývoje se mají přibližovati ke stavu „hospodářské soběstačnosti“? — Takový předpoklad je absurdní, pokud je „soběstačnost“ myšlena jako cosi absolutního, jakási „čínská zeď“. Je zcela pravděpodobné, že v nejbližší budoucnosti nebude ani Čína s to, aby zbudovala takovou hospodářskou „zeď“ . . . Ale při odmítání myšlenky utopistické „soběstačnosti“ nelze zavírat oči před tím podstatně rozličným postavením, jaké zaujímají v přítomnosti a nezbytně si zachovají v budoucnosti různé politicko-hospodářské celky světového hospodářství při svých vztazích k „světovému trhu“. Jedněm jest styk se světovým

trhem cestou k uskutečnění nejzákladnějších procesů hospodářských směn, procesů k „vyrovnání“ průmyslu hornického i výrobního, průmyslu a zemědělství, jakož i procesů hospodářského „doplňování“ jak průmyslových, tak i zemědělských oblastí mírného pásma zemědělskými zeměmi teplého pásma (dovoz bavlny, rýže, čaje, kávy, koření atd.). Takové uspořádání zjevů panuje v politicko-hospodářských celcích, v nichž celně-zeměpisné hranice obepínají poměrně úzký kruh zemí, a kde oblasti, obemknuté těmi hranicemi jsou ve své hospodářské povaze poměrně stejnorodé; ku příkladu zřejmě předurčeny celkově k tomu, aby v jejich hranicích dominoval průmysl, což vyvolává nezbytnost dovozu produktů zemědělské výroby; a pokud se jeví oblastmi zemědělskými, leží v mezích téhož podnebního pásma. Takové jsou hlavní průmyslové státy Evropy: Anglie a Německo. Jsouce ve skutečnosti i potenci zeměmi převážně průmyslovými, obrací se k světovému trhu ve své potřebě výrobků k výživě i surovin jak z mírného, tak i z teplého pásma. Jinak je tomu, kde v celní i prostorovou jednotu jsou spojeny země jak podstatně průmyslové, tak i podstatně zemědělské, země mírného i teplého pásma. Zde pochody „vyrovnávání“ průmyslu a zemědělství a vzájemné doplňování zemí odlišných podnebních pásem se daleko větší měrou, nežli v politicko-hospodářských útvech prvního druhu, odehrávají v mezích dané geografické sféry, bez prostřednictví „světového trhu“. Místo toho, aby obrážely proudění základních procesů průmyslovo-zemědělské a meziklimatické směny (jak se dělo a děje u zahraničního obchodu Německa a Anglie), nabývají předměty zahraničního obchodu takových hospodářsko-zeměpisných sfér povahy jakýchsi jednotlivých korektivů neboli oprav, jež se dějí na zjevech vzájemného doplňování a vzájemného vyrovnávání hlavních odvětví hospodářského života, jaké se odehrávají uvnitř takových sfér. Při tom všem, při značném rozvoji hospodářského života ve vnitrokontinentálních zemích může solidních rozměrů

dosáhnouti také jejich účast v *obchodě zahraničním*. Hospodářským povznesením zemí těch bude se stimulovati také rozvoj směny tovarů i s vnějším světem.

Ze všech velikých celků světového hospodářství je Rusko „nejodstrčenější“ ve smyslu možností oceánické směny. A Rusko, projevivší za poslední staletí svého bytí a v posledních letech pak zejména veliké potence moci politické i kulturní a velikou úsilovnost hledání, to Rusko se ovšem nespokojuje úlohou „zádvoří světového hospodářství“, jakou mu diktuje ona vydědénost. Ve svém hospodářském usilování dojde nezbytně k mnohostranné intensifikaci svého zemědělství v hranicích studených a mírných oblastí, k rozšíření využitelné (což namnoze značí zavlažované) plochy přilehlých oblastí subtropických a zčásti k rekonstrukci, zčásti k novému vytvoření mohutného, vnitřní potřeby ukájejícího průmyslu tam, kde jsou pro to přirozené, nebo historické podklady, t. j. především v některých jižních a východních oblastích, a poté v Centru a na severozápadě. Dopravní odstrčenost ohromného okruhu jeho oblastí (spojená s jejich zvláštní „kontinentalitou“) nabádá, aby se s trhem světovým zbytečně nepočítalo, a vyvolá k životu střediska výroby mnohých — doposud dovážených — produktů ve vlastních hranicích; vytvoření takových středisk pak rozšíří základnu a zesílí působivost vnitrozemských přitažlivostí. Mnohé z uváděných úkazů lze pozorovati již nyní, v dané době v S. S. S. R. prožívaném období hospodářské tvorby (epocha „pětiletky“).

Lze spoléhati, že v intensivním využití principu kontinentálních sousedství poskytne zeměpisný svět Ruska-Eurasie v některém momentu budoucnosti opravdu obraz určité hospodářské „soběstačnosti“, třebaže nikoli doslovné,³⁹⁾ ale ve smyslu dovršení hlavních zjevů vzájemného vyrovnání a docílení rovnováhy nejhlavnějších geograficko-ekonomických živlů soudobého hospodářství, v mezích tohoto eurasijsko-ruského světa. Mezi politicko-hospodářskými celky světa jeví se Rusko-

Eurasie sférou prvořadá soběstačnosti — a při tom v souhrnu oblastí, který určoval nikoli rozmar politických osudů, jak to vidíme na příkladě nynějších „koloniálních“, „oceánických“ říší, nýbrž nezbytné, při neměnlivosti techniky neodstranitelné vzájemné k sobě tíhnutí zemí, jež jsou na sebe odkázány silou své „oceánické vydědění“. Takové tíhnutí se stanoví objektivním geograficko-technickým činitelem. Mocenská politika směřující k vytvoření „soběstačnosti“ může vliv tohoto faktoru jen doplniti a zesílit.

Všecko, co v ekonomickém smyslu poskytuje oceán, když spojuje na př. Anglii s Kanadou, jako zemí pšeničnou, Indii, jako oblastí bavlníku a rýže, je v hranicích Ruského světa dáno kontinentální spojitostí ruských průmyslových oblastí (moskevské, donecké, uralské a v potenci i altajské a j.) s ruskými černozemními okrsky (pšenice!), ruskými dobytkářskými stepmi (vlna!) a „ruskými subtrópy“: Zakavkazím, Persií, ruským Turkistánem a v potenci též afganským Turkistánem, čínským a Kuldžou (bavlník a rýže!).

Pro Rusko má základní důležitost zabezpečení jednotnosti jeho pobřeží.⁴⁰⁾ Jest za to míti, že Rusko má budoucnost i na oceáně (zvláště významný je problém opanování Ledového oceánu pro mořeplavbu). Byť by však byly úkoly tyto veliké, jsou pro další osudy Ruska ještě důležitější problémy využití vnitrozemských sousedství, orientace k těm vlastnostem, které skytá Rusku jeho povaha souvislého pevninského massivu.

RUSKÁ GEOPOLITICKÁ TABULKA.

*Příloha ke kapitole „Dějiny vzniku území ruské říše“.
(Část I. Geopolitická.)*

*Výsledky propočtů, které charakterisují základní momenty
geopolitického vývoje Ruska.*

Tyto propočty byly provedeny hlavně podle „Ruského historického atlasu“ K. V. Kudrjašovova (Moskva-Leningrad 1928) a údajů Strelbického o rozloze gubernií, oblastí, újezdů a okruhů Ruska. Byly-li tyto údaje pro účel výpočtů málo podrobné, bylo použito dat i jiných autorů. Někde i údaje K. V. Kudrjašovovy byly opraveny, a to tehdy, když neodpovídaly údajům historických pramenů. Tak ku př. v XI. tabele Kudrjašovově uvádí se východní okrajina (pohraničí) pozdější Černigovské gubernie po celé XVII. století ve svazku Moskevské říše. Je však známé, že podle Deulinského příměří 1618 byla postoupena Polsko-litevské říši (a zůstala při ní až do r. 1648). Všecky upozorované podobné okolnosti byly v naší práci vzaty v úvahu. Nicméně, vzhledem k povaze materiálů, které byly po ruce, nemohou tyto propočty činiti nárok na *absolutní přesnost*. Jsou jen prvním příspěvkem, charakterisujícím geopolitický rozvoj Ruska.

1. Území Ruského státu kolem r. 1054	989.000 km ²
2. Rozloha Moskevského knížet- ství kolem r. 1474	306.000 km ²
3. Rozloha Moskevského státu kolem r. 1583	3,654.000 km ²

v tom pevně ovládnutých oblastí 2,603.000 km²; slabě ovládnutých (převahou stepních) území 1,051.000 km².

4. Zauralské zábory z let 1580-1590 1,612.000 km²
5. Zauralská získaná území v letech 1580—1660 dohromady 10,746.000 km²
6. Území získaná od Polsko-litevské říše podle příměří Andrusovského r. 1667 (bez pravobřežního okolí Kijeva) ... 165.000 km²
7. Rusko kolem r. 1670 14,540.000 km²
8. Území získaná od r. 1670 do r. 1815 na západních hranicích (území, jež dříve náležela Švédsku a Polsko-litevskému státu*) 1,043.000 km^{2**})
9. Území přivlastněná od r. 1670 do r. 1812 v černomořských a azovských stepích (zaporožské země a kraje získané od Turecka***) 294.000 km^{2†})
10. Plocha Kamčatky (přivtělena r. 1697—99) 270.000 km²
11. Oblast hlavního hřbetu Kavkazu a Zakavkazí (připojeny za století 1774—1878) ... 328.000 km^{2††})

*) Faktická perioda připojování území se tu začala od Ništadského míru (1721). V tabulce uvedená hodnota (1,043.000 km²) zahrnuje kromě jiného i plochu 12.000 km² (sev.-východ. část pozdější Vitebské gubernie), která i dříve před Deulinským příměřím r. 1618 a poté opět r. 1667—1678 náležela k Rusku.

**) Z nich připadlo po revoluci limitrofním státům 735.000 km².

***) Faktická perioda připojování území na jižních hranicích počala r. 1740.

†) V tom započítána Bessarabie se 44.000 km².

††) Z toho odstoupeno Tureckem r. 1878 as 25.000 km²; z nich po revoluci vráceno Turecku as 20.000 km².

12. Zábory v kozácké stepi a sou- sedních okresech od r. 1670 do r. 1847	2,889.000 km ²
13. Území získaná od r. 1847 do r. 1896 (Pamirské rozhrani- čení) v Turkistánu	1,677.000 km ² *)
14. Od Číny v Amurském a Ussu- rijském kraji podle smluv r. 1858 a 1860 získáno	934.000 km ²
15. Komandorské ostrovy (zbytek oceánských držav ruských koncem XVIII. až prvních dvou třetin XIX. století).	2.000 km ²
16. Teoreticky na základě historic- kých údajů vypočítaná roz- loha Ruské říše mezir. 1896 a 1905 (po Pamirském roz- hraničení a před odstou- pením jižní části Sachalinu Japonsku**)	21,999.000 km ²
17. Táž rozloha podle Strelbického (bez větších vnitrozemských vod***)	21,995.000 km ²
18. Rozloha jižní části Sachalinu (náležela Rusku od r. 1875; odstoupena Japonsku roku 1905)	34.000 km ²

*) V té cifře uvažována i plocha bývalých vasalských chanátů, Buchary a Chivy. Ta se obvykle nepočítala k území Ruského mocnářství; nyní se stala celá součástí S. Š. S. R.

**) Součet položek 7.—15. s připočtením rozlohy jižní části Sachalinu (34.000 km²), která v nich nebyla zahrnuta, a po odečtení 12.000 km² uvedených v první poznámce pod čarou. Kdyby nebylo tohoto odečtení, byla by udáváná hodnota, uvažovaná v položce 7. a 8., počítána dvakrát.

***) Strelbickij byl proslulý učenec (geodet), jenž na konci XIX. stol. provedl výpočet celkové rozlohy Ruské říše.

19. Rozloha území, připojených po revoluci k limitrofním státům*)	809.000 km ²
20. Teoreticky vypočítaná rozloha S. S. S. R. v mezích hranic předválečného Ruska (t. j. bez znovu přivtělených arktických zemí)	21,156.000 km ²

*) Kromě území uvedených v druhé, čtvrté a páté poznámce byla započítána i plocha 10.000 km², postoupená Finsku na dalším severu okolí Pečenžského kláštera na murmanském pobřeží).

II. HISTORIE VĚSTKY A NÁLEZENÍ VŮDRA.

Tato geologie k poznání vlastností zeměpisných a hydrologických, jak také složení přírodních a umělých látek, má význam jako věda.

Jako vědecký obor, který se zabývá poznáním a popisem přírodních a umělých látek, je geologie vědou, která se zabývá poznáním a popisem přírodních a umělých látek, jaké jsou v přírodě a jaké jsou v umění.

ČÁST II. GEOGRAFICKÁ.

Tato věda se zabývá poznáním a popisem přírodních a umělých látek, jaké jsou v přírodě a jaké jsou v umění. Je to věda, která se zabývá poznáním a popisem přírodních a umělých látek, jaké jsou v přírodě a jaké jsou v umění.

Tato věda se zabývá poznáním a popisem přírodních a umělých látek, jaké jsou v přírodě a jaké jsou v umění. Je to věda, která se zabývá poznáním a popisem přírodních a umělých látek, jaké jsou v přírodě a jaké jsou v umění.

1. HISTORIE SEZNÁVÁNÍ ÚZEMÍ RUSKA.

Nežli přejdeme k poznávání vlastních zeměpisných svérázností Ruska, jest nám alespoň přibližně načrtnouti dějinný běh výzkumu jeho území.

Jako východiskové situace můžeme užití zeměpisného obzoru „počáteční dějinné epochy“ (XI.—XII. století). Je pozoruhodné, že letopisec ještě neměl žádných zpráv o Oněžském jezeře, ani o Severní Dvině, ani o Karelech.⁴¹⁾ Pokud cesty a výboje Novgorodců podaly zprávy o těchto a sousedních místech, lze Novgorodce považovati za první, kdož započali ruské zeměpisné objevy. V XV. a XVI. století objevili mimo jiné i Novou Zemi.⁴²⁾

Další etapou byl pochod Jermakův (podrobitelé západní Sibíře) a těch, kdo přišli po něm. Ruský pohyb na východ se stává zvláště intensivním v XVII. století. Podmanění Sibíře je zároveň s tím jedním z největších zeměpisných objevů, žel, že z tohoto hlediska ještě nedostatečně oceněným (L. S. Berg).

Již hned na počátku XVII. století se na ruských mapách dosti správně zobrazují mořské břehy od Murmanu až k ústí Pjasiny (východně od Jeniseje). Svědčí o tom mapa okopírovaná Holanďanem Isaakem Massou z ruského pramene před r. 1609. V průběhu asi padesáti let (konec XVI. století až první polovice XVII. století) dospěli Rusové od Uralu až k Tichému oceánu. Byl to nepřetržitý řetězec skvělých zeměpisných objevů: opanování basinu Obi, dolního Irtyše a Tazu; proniknutí na Jenisej téměř současně z Mangazeje (t. j. od řeky Tazu) a po řece Ketí, přítoku Obi (kol r. 1607); přechod na dolní Tunguzku (přítok Jeniseje) a Viljaj (přítok Leny), poté na Lenu (1620); objevení řeky Olenku (1636); proniknutí na řeku Janu, Indigirku a Ko-

lymu (na tuto r. 1644); dosažení Ochotského moře (1639); plavba po Amuru (1644); pochod na Anadyr, objevení Penžiny a Gižigy (1647)⁴³, plavba kol východního konce pevniny (1648); objevení se na Bajkale od horní Leny (1643); přechod do Zabajkalí (1647); průnik k Bajkalu po horní Tunguzce; dosažení basinu Amuru z basinu Jeniseje (1652—54).⁴⁴ — Poté se pohyb na východ na něco přes čtyřicet let zastavil.

R. 1697—99 byla objevena Kamčatka; poté Kurilské ostrovy. R. 1732 dostihli ruští mořeplavci břehu „Veliké Země“, dnešní Alasky (objevení Ameriky z Dálného Východu). R. 1734—1742 byla popsána pobřeží Ledového moře mezi Archangelskem a mysem „Bolším Baranovým“ východně od ústí Kolomy. Potíže, které bylo badatelům přemáhati, byly ohromné. Pobřeží mezi Beraním Kamenem a mysem Šelažským (7° délky) byla zmapována kupcem Šalaurovem (r. 1761). Byly objeveny Novosibiřské ostrovy. — Na Kamčatce získali Rusové část oceánského pobřeží (od ústí řeky Kamčatky po mys Lopatku, t. j. břehy na sever a jih od nynějšího Petropavlovsku). Je to jediný úsek oceánického pobřeží dnešního Ruska.⁴⁵ Pobřeží je vzdáleno od vlastních ruských krajů několik tisíc kilometrů a bylo jako i dnes zcela řídce osídleno. To však nevalilo, aby pobřeží to, když se přičlenilo k Rusku, se stalo od druhé čtvrtiny XVIII. století do poloviny XIX. století opěrnou základnou dlouhé řady pozoruhodných vědeckých výprav. — R. 1728, vypluv z ústí řeky Kamčatky, obeplul Bering na „Sv. Petru“ mys Východní a objevil ostrov Sv. Vavřince. R. 1741 vydav se z Petropavlovska (založ. r. 1740) dostihl Bering na „Sv. Petru“ břehů Ameriky na 58° 14' s. š. a Čirikov na „Sv. Pavlu“ na 55° 21'. Z ústí řeky Kamčatky se vydávali mnozí z ruských kupců a průmyslníků (selenginských, tobolských, jarenských, usťužských),⁴⁶ kteří postupně objevili ostrovy Aleutské řady (1743—67). Plavby ty byly prologem k upevnění Rusů na březích severozápadní Ameriky (konec XVIII. století). Řídila je Rusko-Americká Společnost, právě v těch letech založená.⁴⁷

R. 1805—06 byly objeveny ostrovy Fadejevský a Nová Sibiř ve skupině Novosibiřských. R. 1821—23 byly tyto ostrovy kartografovány Anjouem, Berežnym a j. V týchž letech F. Wrangel popsal pobřeží mezi mysem Šelažským a Koljučinskou gubou (záp. od m. Východního). Tento popis vyvrátil domněnku o existenci šíje mezi pevninami Starého a Nového světa v těchto místech. Od r. 1819 do 1829 bylo pracováno na výzkumu Nové Země (Lazarev, Litke, Pachtusov, Civolka).

Na počátku XIX. století byla po prvé vyzbrojena vědecky organizovaná poselstva do *chanství uzbeckých* (nynější ruský Turkistán). Výpravu r. 1820 do Buchary provázal věhlasný přírodovědec Eversmann. Účastnil se také výpravy na Usturt, nevysokou náhorní rovinu mezi Aralským a Kaspickým mořem (1824). Vědecký význam měla výprava N. N. Muravěvova (později přízviskem Karského) do Chivy (1819—20).⁴⁸⁾ Uvedeme plavby Eichwaldovy r. 1825 a Karelinovy r. 1836 po moři Kaspickém. R. 1840 navštívil jezero Balchaš a Alakul A. Schrenk. R. 1842 byl v Chivě plukov. Danilevskij a přírodopisec Basiner. Rok předtím (1841) navštívila Bucharu expedice sestávající z báň. inž. Buteněva a Bogoslovského, orientalisty Chanykova a přírodopisce Lehmana. Práce této expedice byly přípravou pro potomní ruské objevy v horském Turkistánu. Výprava po prvé pronikla „dolinou Zeravšanu, k jezeru Iskander-kulu“.⁴⁹⁾ R. 1847 dostihly ruské vojenské oddíly dolního toku Syr Darji. R. 1848—49 bylo provedeno popsání Aralského moře a začaty práce na jezeře Balchaši.

R. 1839 zemřel na břehu Nové Země její badatel Civolka (předtím r. 1835 zemřel Pachtusov). Práce jimi zahájené byly přerušeny nehotové. Od konce let 1840tých začalo se v polárních vodách projevovati oslabení ruské mořeplavecké energie. *Ruští mořeplavci nebyli už s to, aby zmohli geografické úkoly doby.* — R. 1849 byla anglickým kapitánem Kelletem objevena Wrangelova země (severně od Čukotského nosu). To jest *první* objev Evropanů v polárních vodách Sibíře.⁵⁰⁾ Za „prvním“ evropským objevem

přišly další.⁵¹⁾ R. 1737 probili se Malygin a Skuratov, účastníci Veliké Severní Expedice z Archangelska k Obské gubě „mimo poloostrov Jalmal a Bílý ostrov“. R. 1862 loď Krusenšterna mladšího, který se snažil se dostat k Jeniseji, byla rozdracena ledy. Nalezení cesty mořem k Jeniseji zaujalo (v letech 1860) sibiřského rýžovníka zlata Sidorova. Ruská Zeměpisná Společnost doporučila Sidorovovi, „aby se obrátil na Anglii“. A opravdu: *angličtí a norští* námořníci ke konci let 1860tých našli cestu do Karského moře. Počátek těchto plaveb spadá do let 1868—69.

Odr. 1870 nabyly plavby ty pravidelného rázu. Do r. 1877 se jich ruské koráby vůbec neúčastnily. R. 1877 „z osady Golčichy na Jeniseji přibyla do Petrohradu lodice M. K. Sidorovova „Jitřní záře“ (pod velením ruského kapitána s cizím příjmením Schwanenberga).“ Ale i nadále, ve srovnání s početnými plavbami Evropanů, byla ruská účast jen skrovná. R. 1873 v zeměp. délce Nové Země a bělo-mořské úžiny objevili Payer a Weiprecht Zemi císaře Františka Josefa. R. 1878—79 finský rodák Švéd Norden-skjöld obeplul severní břehy Sibíře a proplul z Atlantického do Velikého oceánu. Téhož roku norský rybolovec Johannsen objevil ostrovy „Ujediněnia“ t. j. Osamocení na s.-v. od Nové Země. R. 1879 výprava „Jeanetty“, organizovaná nákladem Američana Gordona Beneta obeplula zemi Wrangelovu se severu. Poté byly na severovýchod od Novosibiřských ostrovů objeveny ostrovy Benetovy, Jeanetty a Henrietty. R. 1881 Wrangelova země byla prozkoumána americkými důstojníky. R. 1893—96 vykonal k severu od ruských břehů svou proslulou cestu Nansen. *Od 1830tých let (dob Civolky a Pachtusova) do let 1880tých, neměli Rusové, čím by se vyrovnali v arktických objevech Evropanům. Léta 1860 až 70 byla dobou největší mořeplavecké ruské bezmocnosti.*

R. 1843 proplul Middendorf po řece Tajmyru do moře a zmapoval jak tuto řeku, tak i jezero Tajmyr.⁵²⁾ Tato cesta jest ve spojitosti s předchozími cestami na sever inclusive plavby Baerovy na Novou Zemi (1837)⁵³⁾ a jeho

i Middendorfovou výpravou do Laponska (1840)⁵⁴): po Nové Zemi, jsoucí ve vlivu Golského proudu, byl prozkoumán kontinentální Tajmyr. Middendorfova cesta dovršovala cyklus ruských polárních výzkumů let 1820 až 1840.⁵⁵) R. 1844 vydal se Middendorf přes Jakutsk k Udskému ostrohu.⁵⁶) Ochotským mořem dospěl až téměř k ústí Amuru. Poté pronikl od řeky Tuguru k vyústění Nimanu do Bureje (basin Amuru); odtud po řece Giljuji se dostal na horní Amur (v zimě 1844—45). Zjistil, že místa, jež navštívil, nejsou poddána Číně. Okolnost ta byla popudem k připojení Amurského kraje k Rusku.

Přechod Middendorfov s Tajmyru na Amur se stal jako by symbolem dalších osudů ruské zeměpisné vědy: období polárních výprav bylo vystřídáno „periodou amurských objevů“.⁵⁷) — Severní díl Amurského kraje po prvé zmapovala výprava plukovníka Achte (r. 1848 a další). R. 1849 zjistil Něvelskij ostrovní ráz Sachalinu. R. 1852 byl ostrov podle jeho rozkazu prozkoumán Bošňakem. Mezi r. 1855 a 1858 byl Poamurský kraj a Sachalin prostudován tak řečenou „Sibiřskou expedicí“ Ruské Zeměpisné Společnosti. R. 1855 botanik Maximovič se dostal na 135 km proti proudu řeky Ussuri. R. 1858 byl celý tok této řeky zmapován M. Věňukovovým. R. 1859 prozkoumal Maak jezero Chanka a řeku Sungari (průtok z tohoto jezera do řeky Ussuri). Usolcev, který pracoval v rozhraničovací komisi s Čínou, popsal oblast řeky Sujfunu a okrsky k ní přilehlé.⁵⁸) R. 1867 a 1869 probadal Ussurijský kraj Przewalskij. Tím byla zakončena řada výprav na Dálný Východ, v nichž různě silně se projevoval element „vlastního zeměpisného objevu“. V letech 1870tých bylo znamenati pokles vědeckého zájmu o prozkum Poamurského kraje. — R. 1870 přešel Przewalskij od studia Ussurijského kraje k prozkoumání vnitřozemských obvodů. V dějinách ruského zeměpisectví měl tento přechod takový symptomatický význam, jako před 25 lety přechod Middendorfov s Tajmyru na Amur. Dějiny ruské zeměpisné vědy lze sledovati na životopisech jejích vynikajících činitelů. Vědecká biogra-

fie Przewalského, podobně jako biografie Middendorfova, jest jakoby *biografie-ukazovatel*. K vystřídání „amurské“ periody nastupovala perioda *vnitrozemských objevů*.⁵⁹⁾ Soustředění ruských vědeckých zájmů se postupně vzdalovalo od moře stále více. — Tato změna se připravovala v průběhu dlouhých staletí. Úměrně s ovládnutím eurasijské stepi, t. j. od XVI. století, stávalo se Rusko postupně zemí převážně vnitrozemskou.⁶⁰⁾ Již v XVII. století pronikli Rusové do Sokči (Su-čžou) u západního okraje čínské zdi: „a v tomtéž městě i naši tobolští ruští lidé přicházeli a kupovali reven a jiné“ (slova *Nikolaje Spafary*, ruského vyslance, který konal v letech 1670tých cestu do Číny). Druhá polovina XVII. století se vyznačuje vzrůstem zájmu o vnitrozemské kraje se strany moskevské vlády.⁶¹⁾ To lze říci i o druhé polovině panování Petra I.⁶²⁾ Petr spojoval zájem „oceánický“ se zájmem „vnitrozemským“. Zájem ten se uchoval zčásti i u jeho nejbližších následovníků (porovnej zvláště politiku vůči Kirgiz-kajsakům za Anny a Alžběty). Něco málo bylo uděláno ve vnitrozemských oblastech za Kateřiny II. (srovnej zvláště plavby ruských lodí na Kaspickém moři 1764—65 a 1781—82). Zvýšení zájmu o středopevninské oblasti začalo se projevovati od konce panování Alexandra I. Další základní etapou se stala cesta P. P. Semjonova r. 1856—57.⁶³⁾ Opíraje se o postup ruských předních strážů k úpatí Ťan-Šanu, pronikl Semjonov do této hornaté země. U jezera Issikkulu se před ním rozvinulo velebné panoráma „tajuplného Ťan-Šanu v délce téměř 200 verst, tvořícího nepřetržitý řetězec sněžných vrcholů.“ — R. 1858 pokoušel se do západního Ťan-Šanu proniknouti N. A. Severcov, ale upadl do zajetí Kokandců.⁶⁴⁾ Severcovi se dostalo možnosti, aby probádal tyto oblasti, teprve r. 1864 a dalších (po vítězstvích Černajevových v předhořích Ťan-šanských). — R. 1867 proniká Osten-Saken do kraje Zanarynského.⁶⁵⁾ R. 1869 prozkoumává Kaulbars jižní Ťan-Šan a činí řadu objevů (mezi jiným objevuje též ledovce masivu Ak-šijrjaku na rozvodí Tarimu a Syr Darji). Avšak teprve kol r. 1870 zároveň

s přerušením amurských výprav a při novém zesílení vnitrozemských objevů stává se prozkum středopevninských zemí hlavním polem činnosti ruské zeměpisné vědy. V listopadu r. 1869 zakládá plukovník Stoletov Krasnovodsk na Kaspickém moři. Faktem tím počíná nová éra v prozkumu Turkmenie.⁶⁶⁾ Jak výše uvedeno, pronikají v té době angličtí a norští námořníci do Karského moře. *Rozkvět vnitrozemských objevů je provázen demonstrováním ruské bezmocnosti v arktických vodách.* — R. 1870 dospívá Stebnickij na východ ke Kizil-arvatu. R. 1871 konají hluboké rekonoskování v Turkmenii Skobelev a Markozov. R. 1872 proniká Stebnickij po Uzboji (vyschlé řečiště Amu Darji v prostoru mezi dnešním tokem této řeky a Kaspickým mořem) ke studnicím Igdy (270 km přímé vzdálenosti od Balchanského zálivu Kaspického moře). R. 1873 dobytá Chiva. Téhož roku urundarjinská expedice dospívá k Sarykamyšským jezerům (záp. od dolního Amu Darji.⁶⁷⁾ Téhož roku prozkoumává Kaulbars deltu Amu Darji. R. 1874 pracuje v této deltě oddíl amudarjinské expedice pod vedením Stoletovovým. Současně koná Barbot de Marny první geologický výzkum okolních krajů. — V prameništích Zervšanu pronikla již r. 1870 Abramovova výprava k Zervšanskému ledovci. — R. 1871 objevil A. P. Fedčenko ledovec Ščurovského na severním svahu Turkistánského hřbetu. Téhož roku navštívil Fedčenko Alajskou dolinu. Odtud po prvé spatřil hřbet Zaalajský⁶⁸⁾. „Nad sněžnými kupami hřbetu, dosahujícími podle Fedčenkových předpokladů 18.000 stop . . . výrazně vystupoval pyramidální, zcela sněhem pokrytý vrchol, jehož výšku odhadoval as na 25.000 stop (7725 m). Tomuto vrcholku dal Fedčenko jméno *Kaufmannův štít*, k počtě tehdejšího turkistánského generálního gubernátora . . . jenž mnoho učinil pro vědecké prozkoumání Turkistánu“. — R. 1876 dostala se výprava Skobelevova na Pamir. Jeden z účastníků této výpravy, Kostěnkov, přiblížil se od severu ke hřbetu Petra I. Hřbet ten byl prozkoumán r. 1878 Ošaninem (jenž ho též pojmenoval).⁶⁹⁾ R. 1879—83 dokončila expedice Gluchov-

ského prozkoumání Uzboje (viz výše). R. 1881 bylo dobyto Geok-tepe (středisko vojenských turkmenských sil u severního úpatí Kopet-dagu). Téhož roku provedl Kalitin rekognoskování cesty z Geok-tepe do Chivy. Při tom objevil úžlabinu Unguzu. R. 1882 pronikl Lessar do Mervské oasy (východní Turkmenie). R. 1883 se objevilo první vědecké popsání Turkmenie (N. I. Grodekovo). Téhož roku Ivanovova výprava provedla vyšetření Pamiru.⁷⁰⁾— R. 1886 objevila expedice geologa Ignatěva řadu ledovců v masivu Chantengri. — Již roku 1871 po zabrání Kuldži ruskými vojsky zjistil kapitán Fišer možnost plavby po řece Ile. O rok dříve začaly středopevninské cesty Przewalského. Za čtyř výprav probadal Przewalskij oblast pravěkých kočovníků — protivníků Číny — a oblast veliké čínské zdi.

Významnými prozkumy a objevy ve vnitrozemských obvodech se vyznačoval sám konec XIX. a počátek XX. století. R. 1897—99 bylo Sapožnikovem objeveno několik ledovců v ruském Altaji. R. 1896—97 a 99 zkoumá botanik Lipskij ledovcové oblasti Gissarského hřbetu, Karateginu a Darvazu.⁷¹⁾ V druhé polovici 1890tých let činí objevy ledovců v Talaském Alatau (západní Ťan-Šan) P. A. Fedčenko a G. Leonov. R. 1902 Sapožnikov objevuje dolinu Terekty v jižním Ťan-Šanu (u Chantengri). V Džungarském Alatau plodně pracuje Dmitrijev (objevení několika desítek nevelikých ledovců v povodí řeky Useku).⁷²⁾ R. 1905—6 a 1908—9 činí Sapožnikov objevy v mongolském Altaji. Od 1880tých let pozbývají vnitrozemské výpravy a objevy svého *výlučného* místa v oblasti ruské zeměpisné vědy. Pojí se v ruské geografii od té chvíle se *vzrůstající aktivitou na severu*. Současně ztrácejí ruské vnitropevninské výzkumy své mimořádné místo i ve *světové* zeměpisné vědě. Od let 1880tých počíná účast Evropanů (jakož i Američanů) na probádání horského Turkistánu. Účast ta se stává zvláště intenzivní od let 1890tých. Nastupuje *do*ba evropských středopevninských objevů. Již na počátku 1880tých let konají cestu Turkistánem *Francouzi* Capus

a Bonvalot. O něco později navštíví Pamir. Asi téže doby pracuje v kaspických krajích *Švéd* Sjögren. R. 1893 vydává se na středopevninské cesty Sven Hedin. R. 1894 prozkoumává Hedin mimo jiné též masiv Mustag-atu na východní hranici Pamiru a vystupuje do výšky na 20.000 stop. R. 1896 byla vykonána *dánská* výprava na Pamir. Jeden z jejích účastníků, Olufsen, znovu cestuje po Turkistánu na počátku XX. století. Na konci let 1890tých byli v Buchaře *němečtí učenci* Rickmers a Krafft. *Kerson* navštívil prameny Amu Darji. R. 1899 *francouzská* výprava Saint-Ives přešla Ťan-Šan napříč. R. 1900 tu pracovala *maďarská* expedice Almasyho. Objevila štít Eduardův (6000 m) ve hřbetě Kujlju (záp. od Chantengri). Výprav Sapožnikových 1902 a 1904 se účastnil *německý* geolog Friederichsen. On pojmenoval štít Sapožnikovův (5200 m) v témž pohoří Kujlju. — R. 1902—03 a 1907—08 pracoval v Ťan-Šanu *německý* alpinista Merzbacher. Objevil do té doby neznámý hřbet a ohromnou ledovcovou oblast v masivu Chantengri. Na počátku XX. století konali v Turkistáně výzkumy *Američané* Pumpelly, Davis a Hentington; *Němci* Prinz a Schulz a j. Expedici do Pamiru vystrojil *německý* a *rakouský* alpský klub. Západní Ťan-Šan prozkoumal Machaček (dal též jméno štítu Samsonovovu v Talasském Alatau). O významu evropské složky pro seznání *tektoniky* Turkistánu lze souditi ku př. podle bibliografie ve studii D. I. Mušketova: „Osnovnyje voprosy tektoniky Turkestana“ (Bulletin Moskevské Přírodovědecké Společnosti, roč. 1923—4, str. 209). — Ale také ruská tradice výzkumu středopevninských obvodů zůstávala v tomto období živou a mocnou. Tím se odlišovala od obrazu, jaký bylo pozorovati v období arktických objevů Evropanů v letech 1840—80tých (viz výše). K momentu proniknutí Evropanů do polárních vod sibiřských neexistovala žádná poněkud význačnější *ruská* tradice arktických plaveb (tradice, jež kdysi dříve byla, zeslábla té doby a odumřela). A v průběhu dlouhé doby se Rusové téměř vůbec neúčastnili práce na výzkumu polárních vod. Posice Rusů ve stře-

dopevninských oblastích sejevila ke konci XX. století silnější, nežli byla v polovině téhož věku v polárních vodách sibiřských.

Ke konci XIX. století odehrávalo se nové přemístění vědeckého zájmu v oblasti ruské geografické vědy. — Jako „biografie-ukazovatele“ lze užítí vědecké činnosti S. O. Makarova. Makarov ukázal ruskému zeměpisu novou dráhu. Jak známé, byl sestrojitelem ledoborce (ledokolu). Význam ledoborců je i dnes nesporný. Ale správný jejich význam bude zhodnocen v budoucnosti. Tyto práce odpovídaly určitým tendencím v dějinách ruské zeměpisné vědy. Po periodě pasivity a slabosti v arktických vodách bylo r. 1878 z popudu Vodní Záchranné Společnosti zahájeno osidlování Nové Země.⁷³⁾ Kolonisace ta pokračovala i později. R. 1881—85 pracovala polární stanice v Sagastyr (v deltě Leny).⁷⁴⁾ R. 1882—83 existovala podobná stanice na Nové Zemi.⁷⁵⁾ R. 1885—86 navštívila Novosibiřské ostrovy výprava Bungeova a Tolova. Ukázalo se, že „ostrovy Kotelnij a Fadejevův netvoří dva samostatné ostrovy, nýbrž jsou spojeny nízkou písčnou šíjí (hrází)“. Nová výprava na Novosibiřské ostrovy se konala r. 1893 pod vedením barona Tola. — R. 1894 pronikl geolog Černyšev do vnitřní, těžce dostupné části Nové Země. R. 1900 až 1902 konala se druhá výprava Tolova. Jachta „Zarja“ obeplula mys Čeljuskin a dostihla Novosibiřských ostrovů. Baron Tol a astronom Seeberg v doprovodu dvou Jakutů dosáhli ostrova Benetova, na kterém se do té doby nikdo nevyloďil. Tol a jeho spolupoutníci zahynuli na zpáteční cestě. — R. 1903 přijel na ostrov Benetův člunem Kolěak. Našel dokumenty, plány i přístroje zanechané Tolem a šťastně dostihl pevniny. — R. 1909 navštívil severní ostrov Nové Země Rusanov. „Severní část ostrova se jeví bohatou fjordy a ledovci, které sestupují do vody a vytvářejí skutečné plovoucí ledové hory. Při výpravě r. 1910 se Rusanovovi po prvé podařila plavba (naplachtetnicismotorem) kolem celého severního ostrova.“ R. 1912 Rusanov v Ledovém moři zahynul. — R. 1910 byla organisována Hy-

drografická expedice Severního ledového moře, aby zmapovala břehy od Beringova průlivu k Leně. „Práce této expedice tvoří jednu z nejdůležitějších stránek ruské geografie“ (L. S. Berg). R. 1913 byla kapitánem Vilkickým objevena země severně od mysu Čeljuskinu („Sěvernaja Zemlja“). Téhož roku na jihovýchod od ostrova Benetova byl objeven ostrov gen. Vilkického. R. 1914 mezi ostrovy Benetovým a gen. Vilkického byl odhalen ostrov Novopašenného. R. 1914—15 ledoborci „Tajmyr“ a „Vajgač“ po prvé obepluly severní konec pevniny směrem od východu na západ.

Takové jsou ruské zeměpisné objevy až do r. 1915. — Z území „počáteční epochy dějin“ dává se zeměpisná energie ruského lidu nejprve směrem severním a severovýchodním; od konce XVI. století nabývá pohyb směru *východního*. Pohyb ruských objevů jde širokým pásmem mezi 55° a 75° s. š. Někde se již v XVII. stol. prostírají ruské objevy i do jižnějších šířek (až po 45° s. š.: jižní Bajkal a Daurije, Amur, Kamčatka). Již k r. 1648 překonány délky 160° (počítaje od dnešního hlavního poledníku Pulkova po mys Východní, který obeplul Děžněv). Ke konci XVIII. století překonáno nových 35° délkových (po meridianu Sitky), dohromady 195 stupňů neboli přes polovinu kruhu. V těchto mezích od 75° do 45° s. š. byly v průběhu XVII. a XVIII. století objeveny více méně *všecky* země, zmapovány a do značné míry i osídleny ruským lidem. Při pohybu k východu zbyly „nedodělané“ kousky jak na sever, tak i k jihu od hlavního pásma pohybu. Ty se „dodělávaly“, když přední vlna pohybu byla již daleko na východě. Takovou „dodělávkou“ (v severním směru) bylo na př. zmapování severních břehů Sibiře (1734—42), objevení Novosibiřských ostrovů atd. Něco zůstalo i pro Evropany a Američany při jejich objevech v XIX. století (na př. vnitřní Alaska, ostrov Geraldův).

Období vnitropevninských objevů přivedlo ke studiu obsáhlého masivu zemí mezi 45° a 35° s. š. a 20° a 80° vých. délky od Pulkova (s některými výběžky na jih a východ.)⁷⁶

Po revoluci neprojevovala geografická aktivita Rusů doposud (1931) naprosto žádného oslabení. Pokud se objevů týče, soustřeďovala se hlavně v *arktickém oceánu a u hranic Indie*. Výzkumy ty by mohly býti předmětem zvláštní kapitoly. Uvedeme zde jen několik fakt: V. J. Wiese na ledoborci „Sědov“ objevil r. 1929 větev Golfského proudu u severní části Země Františka Josefa; r. 1930 R. L. Samojlovič na témž ledoborci objevil ostrov mezi Novou a Severní Zemí, nazvaný jménem Wieseho. Téhož roku Čuchnovskij objevil s letadla řadu ostrovů u břehů Tajmyru. Tolik v příčině arktického oceánu. Pokud se týče zemí při hranicích Indie, objevila zde skupina horolezců, sestávající z Gorbunova, Krylenka, Dorofějeva a j., r. 1928 nový veliký ledovec o délce 20 km u pramenů řeky Jazgulemu;⁷⁷⁾ Dorofějev byl účasten objevu horní části ledovce Fedčenkova, „který je svou délkou prvním z dosud známých ledovců celého světa“; atd.

V přítomnosti je ruský geografický živel spoután ponějvíce s *kontinentálním masivem a se severem*, při čemž není kontinentální masiv jen severním a sever není jen kontinentálním.

Kontinentální masiv rodí speciální kategorie vědního rozvoje.⁷⁸⁾ Sever volá po svém prozkumu!

2. RUSKO JAKO SVÉRÁZNÝ GEOGRAFICKÝ SVĚT.

I.

Podle zeměpisných znaků lze v základním masivu zemí Starého světa odlišiti svérázný geografický svět, svět eurasijský, kryjící se svými hranicemi (přibližně) s politickými hranicemi Ruska (a nyní S. S. S. R.).

Všecko, co leží na západ od nich, jest Evropa; to, co leží na jih a jihovýchod, jest Asie. Eurasii jest stejně výrazně odlišovati od Asie i od Evropy. Rozeznáváme-li na souvislém pevninném prostranství několik geografických světů, nelze obecně na stálo stanoviti přesných zeměpisných hranic; a hranice politická (v daném případě Ruska a S. S. S. R.) ovšem vyjadřuje značně nedokonale obrysy Eurasie jako svérázného zeměpisného světa; je důležité, aby byla stanovena nepochybná ústředí, hlavní znaky odlišovaných světů. V takovém smyslu je bezespornou Asií systém východních, jihovýchodních a jižních periferií Starého světa: Japanu, vnitřní Číny, Indočíny, Žahimalajské a Zahindukušské Indie, Iránu (třeba v hranicích dnešní Persie) a celé tak řečené „přední Asie“.

Asie, Eurasie a Evropa v naznačeném smyslu jsou právě „geografickými světy“, prostranstvími, jež lze reálně zeměpisně charakterisovati *podle několika znaků najednou*. Od pojmu „geografického světa“ jest odlišovati pojem „světadíl“. Při stanovení světadílů jsou hlavním dělítkem výlučně „hraniční obrysy vody a souše“, t. j. provádí se dělení podle *jediného znaku* a je při tom „umělé“, neboť „vodní plochou se velmi často oddělují takové části pevniny, které podle přirozených znaků tvoří jediný fysický

celek, a naopak zase části zcela různorodé jsou spojovány kontinentální nepřetržitostí“ (N. J. Danilevskij). Asie, Eurasie a Evropa, jak my je uvažujeme, tvoří jeden „světadíl“, rozkládající se na masivu hlavní pevniny Starého světa („Eurasii“ Alexandra v. Humboldta).

II.

Naši myšlenku lze vyjádřiti i jinými slovy: Rusko-Eurasie jest samostatné a ucelené vývojiště.

Co jest rozuměti „vývojištěm“? — Berme se k tomuto pojmu od řady jemu podobných:

naleziště užitečných nerostů

tvořiště půd

rostliště rostlinných společenstev

sídlíště (místo přebývání) živočišných společenstev

vývojiště (místo vývoje) lidských společenstev.

Řada ta ukazuje na shodné momenty ve zcela rozličných zjevech neústrojného i ústrojného světa.

Abychom se v mezích skrovných lidských možností přiblížili k chápání světa jako celku, třeba údaje různých nauk porovnávati navzájem. Takové srovnávání rozšiřuje rámce obrazu, jenž se před námi otevírá; napomáhá též k přesnějšímu užívání slov, stavíc pojmy jedné nauky vedle pojmů druhé vědy a tím nabádajíc k rozhraničování pojmů.

Jako *jedna* z koncepcí, vztahujících se k sociálně-historickému světu, je přípustné a nutné, aby byly jednotlivé jeho části brány jako „spolužití nejširšího řádu“ vybudované na podkladě „genetických odvěkých spojitostí“ „mezi rostlinnými, živočišnými a nerostnými říšemi s jedné strany, a člověkem, jeho způsobem života i světem duchovním se strany druhé“. V těchto „spolužitích“ jsou elementy „vzájemně si přizpůsobeny... a pod vlivem vnějšího prostředí, pod mocí země i nebes“; a samy opět působí na vnější prostředí. „Vzájemné přizpůsobení živých bytostí... v těsném spojení s vnějšími zeměpisnými podmínkami

vytváří . . . vlastní svůj řád, svou harmonii, svou houževnatou stálost . . .“ „Takovým širokým spolužitím živých bytostí, vzájemně přizpůsobených sobě i okolnímu prostředí“, *jakož i toto prostředí sobě přizpůsobivších* rozumíme onu kategorii vývojiště⁷⁹⁾, zdůrazňovanou v těchto rádcích. — „*Sociálně-historické prostředí a jeho území musí se nám spojit v jediný celek, v geografické individuum neboli krajinu.*“ Sociálně-historické prostředí jest ovšem bez území nemyslitelné, ale také, pokud nejsou známé vlastnosti území, je skutečně nemyslitelné, aby byly alespoň zčásti chápány jevy té které soustavy, zvláštností a „způsobu života“ sociálně-historického prostředí . . .

Lze uváděti nekonečnou řadu příkladů, jež by dokázaly bezvýslednost zevšeobecňování dat historické zkušenosti, kdyby nebyly brány v úvahu geografické podklady, ignorován princip okrskovosti a vůbec podmíněnosti sociálně-historických dějů tím úhrnem okolností, ježž vystihujeme pojmem „vývojiště“. „Synthesa je nezbytna.“ *Je nutné dovésti současně nazíratí na sociálně-historické prostředí i na území, jež toto prostředí zaujímá.*

Rusko-Eurasie je „vývojiště“, „jediný celek“, „geografické individuum“, současně zeměpisná, etnografická, hospodářská, historická atp. „krajina“ . . .

Kdyby byla tvářnost země chaotická, kdyby v její skladbě nebylo zákonitosti, bylo by ovšem nemožné pomýšlení, že zjišťování kategorie „vývojiště“ poskytne někdy jasné a užitečné výsledky. Ale ve skutečnosti se mají věci jinak — geologická skladba, hydrologické svéráznosti, vlastnosti půdní i ráz vegetace jsou v zákonité vzájemné spojitosti, jakož i ve vztazích k podnebí a k morfologickým zvláštnostem tváře země. Sociálně-historická prostředí lze rozlišovati podle „vývojových typů“; současně lze vzhledem k zákonitostem, podle nichž je uspořádána tvářnost země, určovati typy geografických poměrů, na které jest onen vývoj vázán; a poněvadž je vývoj ten ve svém průběhu vázán na geografické poměry, určuje úhrn podmínek možnost stanovení *typů vývojišť*.

Každé, třeba i nepatrné lidské prostředí jest přísně vzato, ve svých vlastních a neopakujících se poměrech geografických. Každý dvorec, každá ves je „vývojištěm“. Sobě podobná *menší* vývojiště se zhodnocují a splývají ve „vývojiště“ *větší*. Vzniká početná řada vývojišť. Na př. eurasijská step jest „vývojištěm“; velikým vývojištěm vzhledem k vývojištím, jež ji tvoří, t. j. přirozeným oblastím; malým vývojištěm vzhledem k celému Rusku-Eurasii. Rusko-Eurasie jakožto veliké vývojiště se neohraničuje jen stepí, nýbrž pojí step s pásmem lesů, pustin, tunder, jím se rozumí vzájemné působení všech těchto pásem se zeměmi, jež Eurasii obklopují, a ono vyznačuje se určitými společnými znaky. Další etapou je zeměkoule, jako vývojiště lidského pokolení; je to zajisté rovněž reálné vývojiště, a přece mezi tímto pojmem a určením Ruska-Eurasie co vývojiště je veliký zásadní rozdíl. Známe *jiná* vývojiště, úměrná Rusku-Eurasii (na př. vývojiště Evropy), ale nejsou nám známa jiná vývojiště, existující mimo zeměkouli . . . Obecný pojem se ocitl na jiné ploše myšlenkové, nežli je ta, kde jest myšlenka vývojiště Ruska-Eurasie a ostatní úměrné jí a jí podržené idey . . .

S uvedením pojmu „vývojiště“ byl do sociologie uveden v pravém smyslu slova *geografický element*.⁸⁰⁾

Výzkumy historiků-archeologů stanoví ku př., že „v antických dobách celé území od břehů Černého moře a na východ přes Volhu, Kaspické jezero a Ural, po celé jižní Sibiři až . . . po Čínu na východě a k Iránské náhorní rovině bylo zaujímano plemeny-representanty vzájemně si příbuzných kultur, pro něž doposud nemáme jiného společného názvu, kromě jména kultur skytho-sibiřských . . . Obecnost těchto kultur, ostře se — uvažujeme-li je společně — odlišujících ode všech ostatních nám známých kultur, jest skutečností naprosto určitou a v dějinách lidstva neobyčejně důležitou. Je to svérázný, samostatný, kulturní svět“ (G. I. Borovka). Tento vývod je výsledkem rozmanitých historicko-archeologických studií nejen autora citovaných slov, nýbrž i řady jiných

badatelů. — Kdybychom zakreslili do mapy hranice rozšíření tohoto kulturního světa, ukáže se, že jeho hranice se budou krýti s hranicemi pouštně-stepní oblasti, jež zaujímá střední část pevniny Starého světa a táhne se nepřetržitým pruhem od nynější východní Haliče až k dnešní „čínské zdi“. Historikům-archeologům byla historicko-geografická celistvost této oblasti již dávno jasna. A opravdu, shodnost hranic svérázného kulturního světa s hranicemi svérázné zeměpisné oblasti nemohla být náhodnou. Eurasijská stepní a poušťová oblast, ležící na sever od iránsko-tibetských hornatin, byla vývojištěm uvedené kultury. Je pozoruhodné, že povšechné společné rysy této kultury se projevovaly na různých místech uvedeného vývojiště a v různých obdobích, nezávisle na společném původu, na „genetické příbuznosti“ národů, kteří byli nositeli kultury té. Skythové černo-mořští (popsaní Herodotem) byli svým původem příbuzní Peršanů. Dějepisci ukazují na podstatné odlišnosti kulturně-státního řádu Skythů oproti řádům perským. Državu skythskou „jest si představití organisovanou po způsobu pozdějšího chazarského carství nebo tatarské Zlaté Ordy“ (M. I. Rostovcev). Jinak řečeno, država ta, lišíc se od državy perské, předstihla řád tatarských a mongolských národů, geneticky Arijcům-Skythům dalekých, ale připoutaných k témuž „vývojišti“. *Prvek „vývojiště“ tu převládá nad prvkem „genetické blízkosti“.*

Národ neznámého původu, jehož hroby z dob kol narození Kristova byly nedávno vykopány ve vnější Mongolii . . . , „provlékal nitmi . . . své vzory kreseb spirálního rázu, velmi blízké vzorům na plstích Karakirgizů a jiných současných . . . kočovníků“ (S. A. Teplouchov); atd, atd.

Eurasijská oblast pouští a stepí není největším vývojištěm jaké lze zjistiti. Větším vývojištěm jest Rusko-Eurasie, do něhož oblast pustino-stepní spadá jako *součást*.

III.

Dají se uvést přesné formule, které určují Rusko-Eurasií (sestavající především z bělomořsko-kavkazské, západosibiřské a turkistánské nížinné roviny) jakožto samostatné a ucelené vývojiště.

Jest určitý konstruktivní princip, kterému je na prostore uvedených nížinných rovin podřízeno rozdělení *botanických i půdních činitelů*; jest to princip *šířkově-pruhové zony*. Tři eurasijské nížinné roviny tvoří dohromady snad na zeměkouli největší oblast *různostmi reliéfu nerušeného rozvíjení botanických a půdních pásem pod vlivem základních „jiho-severních“ a „centro-periferních“ pravidelností*. „Jiho-severními“ rozumíme elementární pravidelnosti, zahrnující záměnu jedněch forem druhými vlivem okolností *klimaticko-thermických* (jinak řečeno teplotních nebo tepelných), postupné vystřídání forem „jižních“ formami „severními“. „Centro-periferními“ myslíme pravidelnosti, závisící na změně *vlhkosti*, rozumějíc jí hlavně poměrnou vlhkost vzdušnou;⁸¹⁾ tyto pravidelnosti se dotýkají záměny forem, jež se vytvářejí v podmínkách „suchého“ podnebí, formami přízrůsobnými podmínkám podnebí „vlhkého“. Poněvadž za jinak stejných podmínek (a nezávisle na možných a skutečných výjimkách) střed masivů souše má větší „vyhlídku“, že v něm bude panovati podnebí „suché“, nežli jest naděje částí periferních, oceánu bližších⁸²⁾, lze tyto pravidelnosti, zhruba vzato, bráti tak, jako by se rozvínovaly při postupu od centra k periférii, od čehož pochází i námi navrhované jejich označení. Jak známo, vyskytují-li se v daném kraji značnější rozdíly v nadmořské výšce, tedy „rozdíly reliéfu“ odhaluje nám postup od úpatí výšiny k jejímu vrcholu vystřídání forem analogické tomu, jaké pozorovati lze při postupu z jihu na sever a ze středu masivu souše k jeho periférii, při čemž při výstupu do hor lze se na vzdálenosti několika km nebo desítek km shledati se změnami, odpovídajícími vystřídá-

ním, jaká se rozvinují v horizontální rovině a k svému rozvinutí vyžadují set a tisíců km⁸³). Z toho vyplývá rozlišování vertikálního tvoření pásem, vedoucího k „pásmotvornému vlivu reliéfu“, a horizontálního tvoření pásem, jež probíhá mimo takový vliv. Při čemž podmíněně (avšak se značnou dávkou přiblížení se ke skutečnosti) lze předpokládati, že zjevné pásmotvorné působení reliéfu se počíná projevovati, když rozdíly výškové přestoupí 500 m. Jest podotknouti, že horizontální zonalita tam, kde její působení není rušeno, má tendenci tvořiti zonální díly velikých „regulárních“ obrysů. Vertikální zonalita pak vytváří drobné dílce, jež při zakreslení do mapy se vzájemně mosaikově mísí. Odhlédneme-li od existence poměrně malý pásmotvorný vliv vykazujících horských krajů Uralu a východní kirgizské stepi, objevují se nám *eurasijské nížinné roviny ve své pravé tvářnosti právě jako oblast vyloučení pásmového vlivu reliéfu na rozloze desítky milionů čtverečních kilometrů*, a současně vystoupí jako *oblast poměrně malé výraznosti forem povrchu*, nebo-li, jak praví A. D. Archangelskij o předuralsko-ruské rovině (totéž lze říci i o turkistánské a ještě větší měrou o západo-sibiřské rovině): „... ostré, do očí bijící poruchy zvrstvení, jaké charakterisují kraje hornaté, přicházejí velmi zřídka a dají se jen velmi nesnadně uvésti v soulad s dobře nám známými horotvornými procesy alpského typu. Tektonické formy pak, jež jsou charakteristické pro ruskou tabuli, se jeví obvykle tak nejasně a rozplizle, že bývají nezřídka ... vůbec přehlédnuty.“ Zato formy rostlinstva a půd jsou vyjádřeny názorně a zřejmě. Jasnost a výraznost rostlinných a půdních forem (kontrastující s „nejasností“ a „rozplizlostí“ forem povrchu) je na rozloze eurasijských nížinných rovin patrna mimo jiné i tím, že zde *pravidelnost centro-periferijní působí přibližně stejným směrem jako pravidelnost „jiho-severní“*, jinak řečeno, směry obou pravidelností se téměř shodují: povětšinou je přechod od jižních forem k severním zároveň přechodem od forem, jaké se vytvářejí v podmínkách

„suchého podnebí, k formám vlastním podnebí, vlhkému“. Pokud se týče vlhkosti vzdušné, již rozumíme vlhkost relativní, leží tři eurasijské nížinné roviny jakoby na břehu Ledového moře; zde lze užiti slov: „Rusko má tolik břehů Ledového moře, že právem považují naši zem jako položenou na břehu toho oceánu“ (D. Mendělejev „K poznání Rusii“).

Obrátíme se k podrobnějšímu studiu sem spadajících otázek.

Ze znaků vlhkosti zaujímá zvláštní místo poměrná vlhkost v 1 hodinu po poledni, t. j. údaj, *vztahující se k době nejintensivnějšího růstu*. Vlhkostní podmínky této denní doby mají největší význam pro všechny ústrojný svět. Mezi údaji měsíčních průměrů (poměrné vlhkosti v 1 hod. odp.) podobné místo náleží průměru „nejsuchšího“ měsíce v roce („nejmenšímu měsíčnímu průměru“), kterým jsou charakterisovány podmínky vegetační periody (t. j. období růstového, zaujímajícího teplou část roku).

A tu se ukazuje, že, vzhledem k těmto znakům těsně spojeným se životem ústrojného světa a rostlinstva zejména, tvoří botanická pásma v Rusku-Eurasii svéráznou „periodickou soustavu“. K odhalení této okolnosti se stejně hodí jak „nejmenší měsíční průměry“, tak i průměry roční:⁸⁴⁾

Tab. I.

Dole uvedeným pásmům („vegetačním typům“) odpovídají:	1. Průměrná roční poměrná vlhkost v 1 hod. odp.	2. Průměrná měsíční poměrná vlhkost v 1 hod. „nejsuchšího“ měsíce v roce („nejmenší měsíční průměr“)
Tundře	80 ₀ ⁰ a vyšší	65 ₀ ⁰ a vyšší
Lesu	68 ₀ ⁰ — 79 ₀ ⁰	50 ₀ ⁰ — 64 ₀ ⁰
Stepi	56 ₀ ⁰ — 67 ₀ ⁰	35 ₀ ⁰ — 49 ₀ ⁰
Poušti	55 ₀ ⁰ a nižší	34 ₀ ⁰ a nižší

V tomto schematu je pozoruhodné, že podle znaků poměrné vlhkosti v 1 hod. odp. vykazuje lesní i stepní pásmo stejné intervaly (pro každý znak jiného rozměru). — I kdy-

by materiály z jiných stanic a údaje z delšího období časového, nežli byly údaje, podle nichž byla uváděná tabulka sestavena, porušily arithmetickou strohost schematu, lze se domýšleti, že základní charakteristika zůstane beze změn: máme před sebou svého druhu „řád shody“ pásem průměrné vlhkosti v 1 hod. odp. na jedné straně a „rostlinných typů“ s druhé strany; obraz vzájemné souvislosti a připoutanosti klimatologického činitele poměrné vlhkosti v 1 hod. odpol. s činitelem botanicko-geografickým.⁸⁵⁾

Když budeme faktor poměrné vlhkosti v 1 hod. odp. považovati za činitele hlavního, podle něhož v mezích svého schematu charakterisujeme podmínky *vlhkostní* (a s nimi spojené „centroperiferní“ pravidelnosti), obrátí se myšlenky k poměrům teplotním, jakožto druhému nejdůležitějšímu činiteli, určujícímu pravidelnosti „jiho-severní“. Ročnímu průměru poměrné vlhkosti je „symetrická“ průměrná roční teplota, a „nejmenšímu měsíčnímu průměru“ teplota nejteplejšího měsíce v roce, u nás, prakticky vzato, teplota červencová. A pak analogie výše naznačenému „řádu shody“ vede k vzájemnému srovnání botanicko-geografických pásem s průběhem červencových isotherm (čar stejné průměrné měsíční teploty červencové). V předmětné literatuře jest uvedeno, že jižní hranice tundry přibližně se kryje s červencovou isothermou $+10^{\circ}\text{C}$; jižní hranice pásma lesního (severní hranice stepi) s červencovou isothermou $+20\cdot5^{\circ}\text{C}$ (a zároveň s letní isohyetou, čarou stejného průměrného množství atmosf. srážek tří letních měsíců, 200 mm); jižní hranice stepi (severní hranice pouště) s červencovou isothermou $+24\cdot5^{\circ}\text{C}$ (a zároveň s letní isohyetou 40 mm). Zde je zejména charakteristický parallelismus mezi červencovými isothermami a letními isohyetami (jedním z ukazatelů vlhkosti), parallelismus, jenž ukazuje na směrovou shodu vlivu jiho-severní a centro-periferní pravidelnosti; podle toho, jak se tento parallelismus projevuje, jest, vzhledem k tomuto znaku, přechod od míst

jižních k severnějším přechodem od poměrů sušších k vlhčím.

Matematicky přesně lze dovoditi, jak na ploše eurasijských rovin *průměrná roční a „nejmenší měsíční průměrná“ poměrná vlhkost v 1 hod. odpol. vzrůstají od jihu k severu, a při tom se značnou pravidelností*. Spolu se zvyšováním vlhkosti od jihu k severu lze pozorovati její zvyšování i z východu na západ. *Avšak toto zvyšování zdaleka nedostihuje intensity zvyšování jiho-severního.*⁸⁶⁾ Ale i ono má význam. Zejména v některých obvodech na západ od Uralu se pásma vystřídávají nejen a rovněž ne tou měrou od jihu na sever, jako z jiho-východu na severozápad (viz dále, kap. IV.).

Vzrůstání vlhkosti jiho-severním směrem nám právě představuje jednu ze základních „zeměpisných zvláštností Ruska“; v mezích zemského povrchu nevládne zdaleka všude pořad jevů podobný tomu, jež jsme vylicili; není nezbytné, aby jižní podnebí byla vždy a všude „sušší“ nežli severní. Je pravdou, že cos podobného skytá zonalita vertikální, kde zvyšování „severnosti“ forem bývá do jistých mezí provázáno vzrůstem faktorů vlhkostních. Při zonalitě horizontální bývají poměry rozličné; uvedeme „poměry“ většiny severní Ameriky, kde vlhkost vzrůstá převážně *nikoli od jihu k severu, nýbrž od západu k východu*; zde působí centro-periferní pravidelnost směrem *západo-východním*... V Rusku-Eurazii pak jest postup od jihu k severu převážně — vzhledem k masivu souše, jakožto celku — postupem od „centra“ k periferii“.⁸⁷⁾

Nejasnost útvaru povrchu, zastřenost geomorfologických prvků, zřetelná výraznost horizontálně-zonálních změn botanických i půdních forem. V Evropě naopak: zřetelné formy povrchu, ostrá výraznost geomorfologických prvků, zastřenost horizontálně-zonálních změn — působení „jiho-severní“ pravidelnosti menší měrou nežli v Rusku-Eurazii je tu podpořeno a zesilováno působením pravidelnosti „centro-periferní“ — celá Evropa je do jisté míry

vzhledem k masivu souše Starého světa *jediné periferii*.
A postup od jihu k severu — vzhledem k masivu souše jako celku — je tu postupem po periferii.

IV.

Řečené vysvětluje, jaký význam má v hranicích eurasijských nížinných rovin změna forem v *jihoseverním* směru (jenž je tu zároveň směrem centro-periferním). V dalším rozdělíme prostoru Ruska-Eurasie na několik oblastí podle znaku rozdílnosti v souboru botanických pásem, pokud se týče jejich posloupnosti *od jihu k severu*.

V geografickém světě Eurasie jest oblast, kde v nepřetržité posloupnosti a postupnosti přechodů se prostírají *od jihu na sever*, v projevech horizontální zonality, všechny čtyři uvedené zony: poušť, step, les i tundra. Každá z uvedených zon se prostírá celistvým pruhem. A odhlédneme-li od poruch vedoucích k působení zonality vertikální (viz kap. III.), lze rozložení pásem podle výše řečeného charakterisovati jako šířkově-pásmové; „ve skutečnosti“ ovšem hranice pásem, vzhledem k své rozloze délkové, nekryjí se zcela s dělením šířkovým, uchylující se od něho hned k severu, hned zase k jihu; severní hranice pouště (podle údajů S. I. Koržinského) kolísá mezi 48° a 49° sev. šířky, severní hranice lesního pásma (čítaje i lesotundru) okolo 65°; přibližně středem mezi uvedenými hranicemi, poněkud na jih od 57° šířky probíhá hranice mezi stepí (přesněji lesostepí) a lesem. V přírodě severní hranice lesa „připomíná . . . silně potrhané lesní krajkoví, z pod něhož všude prosvítá tundra“; průběh hranice „v podrobnostech zcela závisí na směru řek, rozdělení vod a nerovností daného místa . . .“ Takový stav s různými obměnami, platí i vzhledem k průběhu všech podobných hranic. Ale podrobnosti ve studiu kontur v měřítku eurasijském mizí. A v celku lze průběh botanicko-geografických pásem v námi uvažované oblasti přirovnati k rozložení pruhů *vodorovně dělené čtyřpásové vlnky*: jako na vlnce se střídají barvy,

střídají se zde zony.⁸⁸⁾ Oblast, kde od jihu k severu se vedle sebe rozprostřela celistvými šířkovými pruhy uvedená čtyři pásma, oblast čtyřpásmového složení nazveme v jejím délkovém rozprostření *délkovým jádrem kontinentu*. Východní hranicí oblasti té je přibližně 55° vých. délky od Pulkova (označíme si ji podmíněně jako meridian Biskusu⁸⁹⁾, totiž linie, na které se k východu vyklínuje *stepní* pásmo jako nepřetržitý pruh (zde dotud souvislá step naráží na výběžky Altaje). Západní mez oblasti té se přibližně kryje s 15° vých. délky od Pulkova (meridianem Careva⁹⁰⁾), za který k západu se neprostrírá souvislým pruhem pásmo *pouště* (západní okraj astrachanských, stavropolských, terských a dagestanských „pustin“). *Hráz Uralu zde nehraje roli*. Na západ i východ od něho je složení čtyřpásmové. — K západu od poledníku carevského blíží se step bezprostředně ke Kavkazskému hřbetu, na němž se rozvinuje výběr vertikálních pásem; přibližně mezi poledníky Careva a Novočerkassku (t. j. přibližně mezi 15° a 10° vých. délky od Pulkova) na sever od Kavkazského hřbetu se prostírají (jako vlajka) poměrně krátkými pruhy *tři* pásma: stepní, lesní a tundrové; zde sestupuje jižní hranice stepi na 45° ano i trochu jižněji; polární hranice lesa běží as mezi 66°—67° sev. šířky; prostora mezi jižní hranicí stepi (na straně k horám) a polární hranicí lesa se dělí mezi *step* a *les*. Tuto oblast (podobnou vlajce) třípásmového složení nazveme *délkovou osou Předuralského Ruska*. Desátý stupeň východní délky od Pulkova procházející (přibližně) Archangelskem, Vladimírskou gub., Kozlovem a Novočerkasskem nazveme *středovým poledníkem Předuralského Ruska*. Na tomto poledníku ve východní části Kolského poloostrova obvyklými „cikcaky“ polární hranice lesa začíná prorážeti určitá tendence k posunutí hranice té k severu, k 68°—69° sev. šířky. Přibližně na téže délce začíná se severní hranice stepi stejně určitě skláněti k jihu od hranice, jež dotud šla po 55°—56° sev. šířky. Obě úchyly mají stejný význam: díky jim se lesní pásmo pří-

slušně rozšiřuje na vrub tundrového a stepního pásma. V obou úchylkách působí, jak se lze domnívati, stejná stálost: jsou úhrnem změn, které bylo možno pozorovati při postupu od východu na západ (viz kap. III.), a projevuje se přiblížení k Atlantiku; vzrůstají průměrné teploty — jižní hranice tundry se uhýbá k severu; zvyšuje se vlhkost — severní hranice stepi ustupuje k jihu. Přibližně na poledníku pulkovském se pásmo tundrové, jako pásmo horizontální, vyklíňuje zúplna, les se přibližuje bezprostředně až k oceánu, vroubí norské břehy až do severního cípu Norska. (Norské „tundry“ jsou vázány na vyvýšeniny; vytvářejí *vertikální* pásmo.) — Také stepní pásmo, táhnoucí se souvislým pruhem od předhoří Altaje, se vyklíňuje přibližně as na 5° záp. šířky od Pulkova, nedosahujíc haličského Lvova. Zde právě, na délce, kde se vyklíňuje tundra jakožto pásmo „horizontální“, a na délce, kde se vyklíňuje step co pásmo souvislé, jest hranice Eurasie jako svérázného zeměpisného světa. Na západ leží Evropa.

Sféru trojpásmového složení při ustupující tundře a stepi nazveme „západní stranou Předuralského Ruska“ (10° vých. délky — 5° záp. délky od Pulkova)⁹¹⁾.

V Eurasii tudíž, ve smyslu botanicko-geografickém je v jevech horizontální zonality na čtyřiceti stupních délkových (55°—15° vých. od Pulkova) „regulérní“ (vlajce podobná) čtyřpásmovost „délkového jádra pevniny“; na dalších pěti stupních (k západu) je téměř stejně „regulérní“ trojpásmovost „délkové osy Předuralského Ruska“; a na dalších patnácti stupních (as na poledník Pulkova) pokračuje trojpásmovost za postupného ustupování tundrové a stepní zony příslušně k severu i jihu — totž „západní strana Předuralského Ruska“;⁹²⁾ konečně se tundra i step jako souvislá horizontální pásma, postupně zcela vyklíňují. I v Evropě se stejně zhlížejí lesy v norských fjordech (u Severního mysu) jako v zálivech na jižním konci Řecka. (Mluvíme tu, *jako všude*, o rostlinstvu v přirozeném jeho stavu; ve skutečnosti je v Norsku i Řecku mnoho

míst, kde lesy byly člověkem zničeny. A ovšem, ráz lesa v Norsku a v Řecku je podstatně různý.) Norský les náleží k pásmu flory severní neboli arktoboreálnímu; les řecký k pásmu flory jižní neboli subtropickému. Jedním z nejdůležitějších botanicko-geografických význačných rysů Evropy jest, že se zde oblast severních lesů bezprostředně pojí k oblasti lesů jižních, kdežto svět eurasijských nížinných rovin a přilehlých zemí se vyznačuje tím, že *takové spoje zde není*; „jižní“ lesy turkistánských hřbetů, Kavkazu i Krymu jsou tu od lesů severních odděleny souvislou a dřevnatému rostlinstvu nepřemožitelnou bezlesou pustino-stepní oblastí. V mezích novější geologické historie lze existenci této oblasti považovati za *odvěkou*. Použijeme-li badání S. Koržinského, projeví se „odvěkost“ existence této oblasti v tom, že turkistánské, kavkazské a krymské „pozůstatky tercierních lesů“⁹³) se *nestaly* středem rozšíření *lesních stromů* pro pásmo severních lesů. Při oživení pásma toho rostlinstvem — po předchozím jeho zničení ledovcem — přišly lesní druhy: 1. z Dálného Východu, 2. ze Sajan a 3. přes Karpaty . . . „Baer i Köppen dokazují odvěkou bezlesost stepí metodou biologickou. Poukazují na faktum, že v krymských lesích není veverek a divoké kočky, zvířat, s kterými se velmi často setkáváme v lesích na sever od stepí. Zjev ten by nebyl možný, kdyby někdy byly bývaly stepi pokryty lesem, neboť by zvířata ta plně se mohla rozšiřovati v lesích krymských . . . Ne přítomnost těchto zvířat je pak . . . důkazem, že krymské lesy nikdy nebyly spojeny s lesy na sever od stepí, nýbrž od pradávna mezi nimi ležela bezlesá step — přes níž uvedená zvířata nebyla s to přejíti“ . . . „Jižní“ lesy se znovu setkávají se „severními“ na východním kraji pevniny Starého světa (na ostr. Sachalinu, v Přímořské, Amurské oblasti a v Mandžusku). Zde se ukazuje podstatná souměrnost v rozdělení jevů v prostorách Starého kontinentu. Východní kraj je symetrický vůči západnímu a oba se úkazem styčné spoje lesů „jižní flory“ s lesy flory „severní“ odlišují od centra, kde jižní lesy jsou od

severních odděleny souvislou odvěkově bezlesou pustino-
stepní oblastí. V hranicích Evropy, jak řečeno, se bore-
ální lesy na veliké rozloze bezprostředně stýkají s lesy
subtropickými; tehdy obvykle povstává postupnost
přechodů a obtížnost vedení přesné hranice; použijme té
z nabízejících se variant severní hranice lesního pásma, jižně
která posunuje tuto hranici nejdále k severu; podle ní bude
tato hranice probíhati mezi 41° s. š. (jižní svahy Rodop-
ských hor severně od Egejského moře) a 48° (atlantické po-
břeží Francie, severně od ústí Loiry); hlavní rozloha Evropy
na sever od této hranice náleží pak podle termínů našeho
dělení a v jevech horizontální zonality k jediné severní
lesní zoně.

A tudíž tato lesní zona, počínajíc na 70° (něco více) sev.
šířky (obvod Severního mysu), sestupuje značně jižněji
pod padesátou rovnoběžku, t. j. (porovnáme-li pro-
stranství Evropy a Eurasie v příslušných šířkách⁹⁴) jeví
se *jedinou* evropskou shodností s *třemi* eurasijskými zona-
mi, tundrovou, lesní a stepní, a také se čtyřmi, pokud
v „délovém jádře pevniny“ na 48.—49. rovnoběžce již
počíná poušť . . . Ve smyslu odhalení botanických hori-
zontálně-zonálních růzností mají eurasijské nížinné ro-
viny větší „jímavost“ nežli Evropa; tam, kde umístila
Evropa jen jedno pásmo, rozvinují tři nebo čtyři.⁹⁵)
A samo rozlišení postupně se vystřídávajících horizon-
tálních pásem, jež má na eurasijských rovinách tak jas-
nou, bezespornou zřejmost: tundry, lesa a stepi-pouště,
pozbyvá své zřejmosti, omezujíc se na odlišování střídání
jednoho typu lesního rostlinstva s typem jiným. Na zá-
padě (za přirozeného stavu) stojí lesy, na východě ve
stejných šířkách na obě strany lesů ubývá a rozvinují se
stepi jihu a „stepi severu“ — tundry. A jediné pod 35°
s. š. na opačné straně Středozevního moře má Evropa svou
stepní a pouštní „shodu“ ve formě souvislého šířkového
pruhu severoafrických stepí a pouští. Čím se vyrovnává
Evropa ustálené (v hlavních rysech) šířkově pruhové
zonální skladbě eurasijských nížinných rovin? K oběma

výše určeným horizontálním pásmům (severnímu a jižnímu) připojuje se jako pásmo vertikální na vyvýšeninách a horách *tundra* (na př. ve Skandinavii, tu a tam v Karpatech, na Balkáně, v Alpách, Pyrenejích a j.;⁹⁶) jednotlivými ostrovům podobnými obvody se prostírá *step* (v Maďarsku a na Slovensku, místy na Moravě, v Čechách a Německu, na Iberském poloostrově atd.); určité obvody ve Španělsku (na př. basin středního Ebra) někteří zeměpisci považují za „polopoušť“. Ovšem, že i na rovinách eurasijských jsou ostrovy tundry vtroušeny do severního okraje lesního pásma a jazyky a ostrovy lesa vybíhají daleko do stepi. Také na eurasijských rovinách se projevují — vzhledem k botanicko-geografické skladbě — určité vlivy reliéfu (hlavně tak řečeného „mikroreliefu“). Ale i když čímkoli stanovujeme „cizorodé“ příměse ve skladbě rovinných eurasijských pásem, mají takové příměse ve srovnání s tím, co lze pozorovati v Evropě, význam *skutečně jen podřadný*. V Evropě se jako ostrovní příměse (enklávy) vyskytují části pásem, *jaká v ní, jakožto souvislé pruhy vůbec nepřicházejí*. A proto je jako základní charakteristika opodstatněno tvrzení:

Oproti vlajce podobnému šířkově-pruhovému zonálnímu uspořádání eurasijských nížinných rovin stojí mosaikové, rozdrobené zonální uspořádání Evropy. Stejnou (přibližně) myšlenku vyjadřují západní zeměpisci tím, že proti sobě staví „zonální“ a „regionální“ (oblastní) botanické i půdní uspořádání. Je při tom nesprávné, používá-li se „zonálního“ uspořádání (jak se leckdy stává) jediné pro „východní Evropu“ (ve smyslu předuralsko-ruské roviny). „Zonálním“ (ve smyslu těchto zeměpisců, t. j. šířkově-pruhovým podle terminologie naší) uspořádáním se vyznačuje nejen předuralsko-ruská, ale i západo-sibiřská a turkistánská rovina. „Regionální“ skladbě Evropy odpovídá „zonální“ skladba Eurasie (v našem chápání tohoto termínu). — Jest poznamenati, že uváděné užívání názvů západními zeměpisci neodpovídá ustálenému ruskému názvosloví (ač názvosloví to má své výhody vzhledem

k zachycování *rozličných* jevů z *hlediska stejných zásad*). Zonálními jmenujeme nejen zjevy horizontální, ale i *vertikální zonality*, jejichž přistoupení právě *hlavně* způsobuje „regionální“ uspořádání Evropy. V daném případě musíme označovati podstatně rozdílnou (v kartografickém smyslu) zonální skladbu, způsobovanou příslušnými „horizontálními“ a „vertikálními“ zjevy, nepouštějíce ovšem se zřetele některé *obecné* principy, jež se projevují v obou směrech zjevů (a vyjádřené v sjednocujícím pojmu *zonality*). Tomu požadavku odpovídá protiklad „šířkově pruhového“ a „mosaikově rozdrobeného“ *zonálního* uspořádání. Nutno však říci, že skladba zonální, spojená s „horizontálními“ zjevy, není vždy totéž, jako skladba šířkově-pruhová, jakou se vyznačuje Rusko-Eurasie. Jestliže se nekryje směr jiho-severní se směrem centro-periferní pravidelnosti, musí připomínati zonální skladba na rovinách — teoreticky řečeno — obrazec šachovnice. Šířkové pruhy, ovlivňované jiho-severní pravidelností, se tu dělí na dílce (odpovídající čtvercům šachovnice) o podstatně větší nebo podstatně menší vlhkosti. Podle toho, jak při stanovení charakteru rostlinstva i půd prvek vláhy převládá, nabývají zony při rozvinování centro-periferní pravidelnosti v západo-východním nebo východo-západním směru charakteru *délkových pruhů* (tomu rázu se blíží obrysy některých zonálních dílů [severní Ameriky]).

Na východ od 55° vých. délky od Pulkova, kde step, táhnoucí se nepřetržitým pruhem od hranic Haliče, se opírá na výběžky lesního a horsko-tundrového Altaje, východně od těchto míst je stepní element representován příměsemi (enklávami) ve tvaru ostrovů v lesním pásmu, šířícím se na jih (zde hlavně vertikálně-lesním pásmu); taková je step ačinsko-krasnojarská, minusinská (abakanská), balaganská, jakož i stepní okrsky Urjanchajského kraje,⁹⁷⁾ vnějšího Mongolska, Zabajkalí (a jak se nyní ukazuje i Jakutské oblasti). Tyto stepní okrsky jsou uzavřeny mezi lesnatými hřebeny hor; svými jižními okraji

jsou někdy ve styku s pouštěmi, přiléhající od jihu. Tyto ostrovy stepí jsou východní obdobou ostrovových stepí Evropy, rozkládajících se přibližně v podobných šířkách, jako: stepí uherských (se slovenskou a moravskou poboční větví), středočeské, středolabské (pod Magdeburkem) a pod. A jako západní stepi prostupují a obklopují vyvýšeniny, tak obklopují a zabíhají vyvýšeniny i do východních ostrovových stepí, vnášejíce sem lesní prvek. A jako západní stepi nejdou až k břehům oceánu, mizejí i východní stepi, nedospívajíce k mořským pobřežím.

Pouštní pásmo pak se nevykliňuje na délkách Altaje a proniká přes roviny na úpatí Tarbagataje až na vyvýšeniny Mongolska. Oblast, kde postupně od jihu k severu se řadí ke spojitému pásmu pouští pásmo lesní (s ostrovy stepí ve své jižní části) a poté pásmo tundrové (oblast od 55° do přibližně 90° vých. délky od Pulkova), oblast tu jmenujeme *mongolským jádrem kontinentu*. „Mongolské jádro“ řadíme k Eurasii. A Eurasii pak lze určit jakožto geografický svět, ležící na sever od tibetsko-iránských náhorních rovin, a jehož *podkladem* (při postupu z jihu na sever) je pustino-stepní oblast, rozprostírající se v nepřetržitém pruhu od čínské zdi až k hranicím Haliče.⁹⁸⁾ Na sever leží lesní a tundrové pásmo.

Chápeme-li věc takto, objevuje se Dálný Východ, v tom i *ruský* Dálný Východ (jako soubor zemí ležících na východ od 90° vých. délky od Pulkova), mimo eurasijský svět — v Asii! Jako východní okraj Staré pevniny tvoří Dálný Východ analogon evropskému geografickému světu jakožto západnímu okraji této pevniny. Nutno se však zmíniti o takových zjevech jako jsou průměrné roční a měsíční teploty, vzhledem k nimž východní kraj pevniny se blíží k centrálnímu eurasijskému světu a ostře se od jejího západního okraje odlišuje. Také v oblasti *zonální skladby* máme znak, sbližující východní okraj pevniny s eurasijským geografickým světem a odlišující jej od Evropy: severněji (a zčásti severovýchodněji) nad pásmem lesním se tu rozkládá tundra (nejen jako vertikální, ale

i) jako *horizontální pásmo*, což lze pozorovati v *Eurasií* a čeho v *Evropě* není.

Výše uvedené určení zdůrazňuje význam pustino-stepního pásma v zonální skladbě Eurasie. Pásmo to jsme jako svérázný kulturní svět charakterisovali na začátku práce.

S použitím výše provedeného rozčlenění Ruska-Eurasie na zeměpisné oblasti lze učiniti toto historické pozorování: nejdůležitější sjednocovací politická hnutí, vznikající v hranicích studovaného námi světa v průběhu posledních sedmi století, počínala a soustřeďovala se takto: v mongolském jádře pevniny: Džengis-chan a jeho dynastie, XIII.—XIV. století; v délkovém jádře pevniny: Timur na rozhraní XIV. a XV. století; v délkové ose a západní části Předuralského Ruska: Moskva od XV. století. S. Peterburg v XVIII. a XIX. století — politicko-sjednocující ústředí migrovalo z *východu*. K týmž geografickým hranicím k západní straně a délkové ose Předuralského Ruska pohybovaly se od *jihu* i *západu* elementy kulturní tradice západní části Starého světa. Tam, kde se postup eurasijské politické, sjednocující tradice zkrřížil s postupem kulturní tradice západní části Starého světa (ve formě vlivů byzantských a evropských), v tom prostředí se vytvořil ruský politicko-kulturní, jednotící uzel.

V.

Jak bylo výše uvedeno (kap. III.) při porovnávání údajů o poměrné vlhkosti v 1 hod. odpol. s rozprostraněním botanicko-geografických pásem lze pozorovati jakousi „periodickou soustavu“, v níž tundra, les, step i poušť mají svou charakteristiku a místo. „Periodicita“ (vzhledem k uvažovaným znakům) může býti sledována i u drobnějších částí. Tak na př. se stepní pásmo obvykle dále dělí (postupně od severu na jih) na podpásma „lužní“, „kavylové“ a „pelyňkové“ stepi.⁹⁹⁾ Když bychom „pe-

lyňkovou“ step uznávali za zvláštní „zonální jednotku“, musili bychom této jednotce v Předuralském Rusku připisovati rozšíření ve tvaru *ostrovů*; zaléhajíc s jedné strany do severních částí Krymského poloostrova, do „severní Taurie“ a přilehlých přímořských míst, šíří se na druhé straně pelyňková step na *východ* od středního meridianu Předuralského Ruska počínajíc „zadonskými“ částmi Donské oblasti a východem Stavropolské gubernie... Mezi jejím výskytem přímořským a těmito východními částmi jest *mezera* okolo „středového meridianu Předuralského Ruska“. Rythmika změn poměrné vlhkosti v 1 hod. odpol. ukazuje, že „pelyňková“ step, posuzována sama o sobě, nemá v „periodické soustavě pásem“ místa; a získává je teprve, když je uvažována současně s kavylovou stepí; *jediné pospolu* tvoří pelyňková a kavylová step zonální jednotku, odpovídající rozměry stepi „lužní“:

většina stanic lužní stepi se vyznačuje <i>prům.</i>	
<i>roční vlhkostí v 1 hod. odpol.</i>	62—67 %;
většina stanic kavylo-pelyňkové stepi má tuto	
<i>vlhkost</i>	56—61 %;
většina stanic lužní stepi má „ <i>nejmenší měsíční</i>	
<i>průměr</i> “	43—50 %;
většina stanic kavylo-pelyňkové stepi se vyzna-	
<i>čuje „nejmenším měsíčním průměrem“</i>	35—42 %.

Zde nutno poukázati na stejnou velikost intervalů (pro každý znak jinou), týkajících se na jedné straně stepi lužní a na druhé straně stepi pelyňko-kavylové.

Pásma, jež sestavují Rusko-Eurasii, nejsou jen *botanickými* zonami. Je správnější zvatí pásma ta „rostlinno-půdními“ (B. A. Keller). Při jejich určování jsou účastny znaky jak botanické, tak půdní. Při tom však zonální dílce podle znaků rostlinných a půdních nezřídka se značí odděleně jak v botanické geografii, tak v půdoznalství. Proto právě nutno zdůrazniti, že existuje zvláštní

problém synchorologie botanických i půdních pásem: je důležité, aby bylo stanoveno, *jakým* zonálním dílcům jednoho druhu odpovídají (vzhledem k místu) *které* zonální dílce jiného druhu.¹⁰⁰⁾ Je zapotřebí sestrojiti řady, aby umožňovaly při užití „klíče“ jedné řady posuzovati řadu druhou. Podřídíme-li půdní dílce „klíči“ dílců botanicko-geografických, uvedeme je již tím do „periodické soustavy pásem“. Jest poznamenati, že „pásmem“ ve smyslu této soustavy jsou jediné: tundra, les, step a poušť; drobnější části (pruhy) jsme zatím stanovili jen dvě: step lužní a step „kavylo-pelyňkovou“. Uvedení půdních znaků do „periodické soustavy“ provedlo by se nejprostěji, kdyby se podařilo stanovití typy vzniku půdy, jež odpovídají oněm pásmům a pruhům (půdy tundrové, lesní, stepní, pouštní; půdy lužní stepi a půdy kavylo-pelyňkové stepi). Soudobý stav půdoznalství připouští domněnku, že s určitou přibližností je takové stanovení proveditelné. Ovšem v konečné formě je toto stanovení věcí budoucnosti. Prozatím pásma a podpásma, o jakých se mluví v půdoznalství, nejsou vždy pásma a pruhy ve smyslu „periodické soustavy“. To třeba míti na zřeteli, když se budeme zabývati dále uvedenou (viz str. 84) tabulkou synchorologie botanických a půdních pásem (půdní dílce jsou v ní stanoveny podle údajů K. D. Glinkových).

Tabulka ta je sestavena z údajů z bělomořsko-kavkazské a turkistánské roviny; s některými změnami lze jí užití i pro údaje západosibiřské roviny, jakož i pro nevysoké hornaté země východně od Jeniseje.

Doposud námi uváděné znaky stanoví Rusko-Eurasií jako *oddělený* geografický svět. Když jich uijeme pro celý základní okruh eurasijských zemí, charakterisují nám též její *ucelenost*.

„Veliká, hladká rovina Západní Sibiře, právě jako její západní, poněkud vlnitější sestra . . . obsahuje na své neobsáhlé rozloze přibližně severní polovinu týchž . . . půd-

TABULKA

*synchorologie botanických a půdních zonálních dílců
Ruska-Eurasie.*

Dílce botanické: Dílce půdní:

A. *Tundrovému* pásmu odpovídá *močálové pásmo*;

B. *Lesnímu* pásmu odpovídá *podzolové pásmo* o třech podpásmech:

1. severním (neboli skrytě) podzolovém
2. zřejmě (neboli prvotně) podzolovém
3. druhotně podzolovém;

C. V hranicích *stepního* pásma:

I. podpásmu *lužní stepi* odpovídají podpásma *černozemního pásma*:

1. severní (neboli degradované) černozemě
2. vyloužené černozemě
3. mocné černozemě;

II. podpásmu *kavylové stepi* odpovídají podpásma *černozemního pásma*:

4. obyčejné černozemě
5. jižní černozemě;

III. podpásmu *pelyňkové stepi* odpovídá *kaštanové pásmo*.

D. *Poušťovému* pásmu odpovídá pásmo *hnědozemí—šedozemí* a pásmo *slanisk* (solončáků)

(Poznámka: Podpásma kavylové a pelyňkové stepi tvoří jediné dohromady souvislý zonální pruh).

ních a vegetačních pásem . . .“ (V. P. Semjonov). — Dodejme k tomu: jižní polovinu onoho souboru pásem skýtají příslušné části třetí veliké roviny-sestry, nížiny turkistánské . . . Schemata, jež se konstruuji na př. pro charakteristiku „půdních komplexů jihovýchodu Evropského Ruska . . . souhlasí do nejmenších podrobností se schematy, jež byla naznačena v příslušných okresech Asijského Ruska, což se jeví podstatně důležitým, jakožto potvrzení zásady, že půdní kryt určitých pásem si udržuje svou tvárnost na veliké vzdálenosti“ (V. P. Bušinskij).

Vzhledem k uvažovaným znakům netvoří Ural (spolu se svým jižním prodloužením Mugodžarami) meze, *ne-může býti hranicí geografického světa*. Ural „díků svým orografickým a geologickým zvláštnostem nejen nerozděluje, nýbrž naopak co nejtěsněji spojuje „Předuralské a Zauralské Rusko“, znovu ještě ukazuje, že zeměpisně obě tvoří dohromady v podstatě jediný nerozdílný kontinent Eurasie“. — Tundra, jako horizontální pásmo, šíří se na západ i východ od Uralu; taktéž močálové pásmo; les se prostírá po obou stranách Uralu; a podobně i podzolové půdy. Nejinak je tomu se stepí (s jejími pododdíly) a pouštěmi, se stepními a pouštními půdami. A při tom každé z uvedených pásem, pruhů a podpásem ve svém prostírání na západ stejně jako na východ od Uralu se vyznačuje v celkových rysech regulérně šířkovým, souvislým prostíráním . . . A teprve v určité vzdálenosti od Uralu (ať na západ či na východ) nastává „vykličování“ některých z uvedených pásem, pruhů a podpásem, za příslušného „rozšíření“ zbývajících zonálních oddílů. *Na hrázi Uralu — vzhledem k uvažovaným znakům — nepozorujeme podstatného měnění geografických poměrů*. „Mezimoří“, t. j. plochy mezi Černým a Baltickým mořem a mezi Baltickým mořem a pobřežími severního Norska, se však takovou změnou vyznačují. Proto právě je nutné, aby od eurasijského geografického světa byl rozlišován geografický svět Evropy, zaujímající dva poloostrovy: Skandinávský a ten, jímž je v podstatě celá ostatní Evropa.¹⁰¹⁾

VI.

Uvažované zonální složení Ruska *skýtá podle řady znaků* (pro každý znak zvlášť) *ve svých proměnách obraz uzavřeného kruhu*. Na jihu (nebo v „centru“ pevniny, což je totéž) začínají změny tímtež, čím na severu (na „periferii“ souše) končí.¹⁰²⁾ Tak vznikají systémy jiho-severních (nebo centro-periferních) symmetrií. Abstraktně řečeno, tyto symmetrie mohou být nazvány „podstatnými“, když lze stanovit identitu podmiňujících příčin a obecnost genese srovnávaných jevů, a „vnějšími“, když taková identita a obecnost se stanovit nedá. Ovšem, že zjev symmetrie nelze znamenati u všech znaků. A jsou znaky, podle nichž se změny dějí nikoli cyklicky (neboli kruhově), nýbrž neustále jediným směrem od jihu k severu, z centra k periferii. Lze se vyjádřiti takto: různé znaky se podřizují různým řádům změn, jedny jsou podřizeny „cyklickému“, jiné „postupnému“ řádu . . .

Uvedeme příklady „symmetrických“ (neboli „cyklických“) jevů.

1. Bezlesnosti pouště-stepi je „symmetrická“ bezlesnost tundry. Otázky příčin bezlesnosti pouště-stepi a tundry jsou ze základních problémů ruské botanické geografie. Ve formulaci jednoho ze soudobých ruských botanikogeografů B. N. Gorodkova vystupuje tato symmetrie jako symmetrie podstatná: „nedostatek lesů ve stepích i tundrách má stejnou příčinu . . . nedostatek vláhy dřevinám dostupné“. Podle téhož badatele „nedostatek vláhy v travnatých stepích je způsobován přesycením vody lehkou rozpustnými solemi, a v tundrách (po určitou mez, za kterou se počíná projevovati nedostatek tepla) nízkou teplotou zemních vod“. V tundře lze pozorovati „fysiologickou suchost“. Vzniká však tím, že při ohřívání povrchu nemohou kořeny rostlin dostati vláhy, ježto půda zůstává zmrzlou, *jsouc vláhou přesycena* (voda je těleso teplo pohlující a pozvolna se zahřívá). Jinými slovy, máme tu před sebou *suchost* způsobovanou *vlhkostí*, čímž se podstatně

odlišuje od suchosti stepí.¹⁰³⁾ Tímto objasněním „obecné příčiny“ způsobující nedostatek lesů ve stepích a tundrách je uvažovaná symmetrie určována jakožto symmetrie *vnější*. Příklad ten ukazuje, že vzhledem k „příčinám“ i *genesi* lze pozorovaný jev vykládati *různě*. A příklad ten jsme uvedli proto, abychom další úvahy o řádu symmetrie *postavili mimo závislost na otázce o „příčinách“ a genesi uváděných jevů*. Nás zajímají převážně *jevy jako takové*. A hledáme obecný *konstruktivní princip, trvalý řád*, jímž mohou býti objaty změny těchto jevů . . .

Od zonální jižní bezlesnosti k podobné zonální bezlesnosti severní probíhá takový kruh, opisovaný zcela zřetelně jevy horizontální botanické zonality Ruska-Eurasie. V Evropě lze najíti cos podobného jen, uvažujeme-li ji jako celek (jedno z četných odhalení porovnatelnosti Ruska nikoli oproti zemím, ale „pevninám“!) — a totiž, uznáme-li, že je přípustné srovnávati s rusko-eurasijskými jevy spojení bezlesnosti „ostrovních“ španělských polopouští s bezlesností *některých míst* Skotska a Skandinávie (všude mluvíme o rostlinstvu v přirozeném jeho stavu a v jevech *horizontální zonality*). Celý kruh v těchto délkách ukáže se s nepochybností jen tehdy, když k Evropě na jihu přičiníme severoafrickou poušť a na severu lesů prostý Island a Gronsco . . . — V řádu vertikální zonality představují podobný cyklus botanických změn mezi „bezlesnostmi“ různého druhu *případy vybíhání sněžných hor do pouště nebo stepi*. Zde se k nedostatku lesů na úpatích pojí bezlesnost vrcholů. Jsou to případy na světě nikoli časté (poznáváme, že proniknutí hor, třeba i sněžných, do oblastí lesních nedá podobné spoje — není tu nedostatku lesů na úpatích; a spoje té není také při průniku hor do pouště-stepi, jestliže hory se nezdvihají nad horní hranici lesů — není tu bezlesnosti vrcholů). — Některé z nejvýraznějších případů „cyklicity“ v zonalitě vertikální se týkají horských periferií Ruska-Eurasie: úpatí sněžných hřbetů Altaje, Turkistánu, Kavkazu se stýkají a zabíhají do pouště-stepi. Zde se jaksi

protínají dvě magistrály zonálních pravidelností: jedna se rozvíjí k severu na několik tisíc km vzdálenosti, druhá se rozvíjí vzhůru na několik tisíc metrů stoupání do výšky. V hranicích Ruska-Eurasie vedle úplného (od bezlesnosti k bezlesnosti) horizontálně botanického (a horizontálně zonálního vůbec) cyklu nížinných rovin existuje podobný cyklus vertikální na jeho horské ovrubě. Tato okolnost zdůrazňuje význam zjevů zonální cyklicity a zonálnosti vůbec při charakteristice Ruska-Eurasie.

A znovu s některými *obměnami* se výše navržená tabulka „synchorologie“ zonálních jevů ukazuje použitelnou pro jevy vertikální zonality Ruska-Eurasie. Skýtají pozoruhodné příklady horizontální zonality na velikých nížinných rovinách, disponuje Rusko-Eurasie svérázným zdvojením téhož souboru pásem na sněžných pohořích poušťově-stepních okrajích...

2. Pásmo močálové je „symmetrické“ pásmu solončáků: solončaky jsou „močály jihu“. Běží tu o přesycenost vláhou povrchových horizontů močálů a slanisk. Podle toho, jaké soli (hromadící se při výparu) v solončacích převládají, „rozeznávají se solončaky karbonátové (uhličitanové), sulfátové (sírany), haloidní (chloridy)“... Také v půdách močálového typu „lze pozorovati... vylučování uhličitanu vápenatého... a nalézají se... sírany a chloridy“. V suchých letních obdobích se na močálových půdách objevují „nálety nebo kůrky rozpustných solí...“, tedy rys, jenž „severní močálové půdy se solončaky“ sbližuje... Symetrie ta, ovšem nikoli charakterem jevu jako takového, nýbrž *strukturou vztahu* jest analogickou symetrii severní a jižní bezlesnosti.

3. Symetrii lze pozorovati v rozdělení humusu v půdách; procento humusu v černozemích — ve všech odrůdách černozemě — bývá přes 40% (stoupajíc někdy až na 200%); v lesních pak podzolových půdách, jakož i v kaštanových a hnědých nepřesahuje obsah humusu 40% (klesaje v některých z těchto půd značně níže). Slabé humosnosti

severních půd je „symmetrickou“ slabá humosnost jižních půd; mezi nimi leží pásmo zvýšené humosnosti.

4. Řád symmetrie lze také pozorovati podle znaku nasycenosti vzhledem k vápníku: „Zásah lesa jako půdotvorného činitele, podporuje zesílení vyluhování a sestup horizontu uhličitánového, silně snižuje nasycenost vápníkem, jež v podzolech dosahuje minima. Nasycenosti ubývá i na druhou stranu od černozemě — půdy vytvářející se v podmínkách nedostatečného obsahu vláhy dávají rovněž nízké hodnoty, jež je sblížují s podzoly“ (A. N. Sokolovskij).

5. Symmetrické a cyklické jsou změny půdní barvy. Je pravda, statistické zpracování údajů badatelů o barvě půdního povrchového horizontu, zpracování, které provedl autor těchto řádků, dalo trochu neočekávaný výsledek. Ve všech výše uvedených půdních pásmech nejvíce údajů připadalo barvě *šedé*. Jinak řečeno, ukázalo se, že jako „potmě každá kráva černá, jsou i v *půdoznalství všechny půdy šedé*“. Speciální zonální odstíny dají se stanovit podle údajů o druhé a dalších (podle hojnosti výskytu) barvách. Ukazuje se správným, aby pásmo solončaků bylo vyřadeno ze soustavy ostatních půd pouští; na toto pásmo připadají téměř výhradně *bílé* barvy. Pomineme-li při tom údaje o šedých odstínech, objeví se jako nejčastěji se vyskytující tyto barvy: pro půdy pouští hnědá, pro kaštanové půdy skořicová, pro černozemní černá, pro šedé lesní opět skořicová, pro lesní podzolové opět bílá. Kolem „osy“ tvořené černozemním pásmem jsou tu lesní podzolové půdy „symmetrické“ půdám solončakovým, šedé lesní pak půdám kaštanovým. Severní „strana“ symmetrie vykazuje „redukovaný profil“ — vypadla samostatná oblast hnědých zbarvení. Zato v lužně-podzolových, močálovo-podzolových a tundrových půdách existuje tu doplňující pásmo (mimo „symetrii“), opět s převahou (za šedou) černé barvy. Při schematickém zobrazení na mapě se před námi rozvine různobarevná, sedmipruhá vlnka: zdůli nahoru bílý, hnědý, skořicový, černý, skořicový, hnědý, bílý.

cový, bílý a černý pruh — sedmipruhová půdní vlajka
Ruska-Eurasie . . .¹⁰⁴⁾

Nechť je tomu jakkoli, nechť závisí tyto zjevy na stejnorodosti příčin, nebo na „souhře protiv“, řád symmetricky cyklických změn a obraz „uzavřeného kruhu“ jsou v Rusku ontologicky (podstatně) odlišné, spolupůsobí určitým rysem na její nejen botanickou a půdní, ale i hospodářskou, dějepisnou atd. charakteristiku: Rusko-Eurasie je podle mnohých znaků „uzavřený kruh“, dokonaná pevnina, „svět sám v sobě“ . . .

Zejména v geografickém smyslu jest, mezi jiným, světem čtyřčlenné (s některými drobnějšími částmi) „periodické soustavy pásem“ a soustavy jiho-severních (a centro-periferních) symmetrií.

VII.

Zárukou toho, že naznačené rysy svéráznosti a ucelenosti Eurasie mají význam nejen zeměpisný, ale i dějepisný, jest ruská *historiosofie*. V průběhu věků, nezávisle na jakýchkoli zeměpisných pojmech (které, budiž řečeno, byly postaveny později, nežli se utvářely příslušné historiosofické formule), dospěla k určení Ruska jako zvláštního historického světa:

1. „Západ a Rus stojí proti sobě tváří v tvář! Zdaž nás zvábí on svým všesvětovým snažením? Přivlastní si nás? Budeme-li příspěvkem k jeho vytvoření? Bude z nás jakési zbytečné doplnění jeho historie? Nebo vytrváme ve své původní samostatnosti? Vytvoříme svět zvláštní, podle svých prvků a nikoli evropských? Vydělíme z Evropy šestý díl světa . . . sémě pro budoucí rozvoj lidstva?“ (S. P. Ševyrev, 1841).

2. „Všichni vážní lidé se přesvědčili, že nepostačí býti ve vleku Evropy, že v Rusku je cosi svérázného, zvláštního, co je nutné pochopit a prostudovat v dějinách i za daného stavu věcí“ (A. I. Herzen, 1850).

3. „Rusko není jen říše; Rusko, vzato celkem se všemi svými asijskými državami, je celý svět svérázného života, zvláštní mocenský svět“ (K. N. Leontěv, 1882).

Podobných výňatků lze uváděti desítky. Celá oblast ruské historiosofie skýtá k tomu bohatý materiál. Nemůže býti náhodným souhlas vývodů geografického a historiosofického, které vznikly nezávisle na sobě. Rusko jako zvláštní zeměpisný a Rusko jako zvláštní dějepisný svět. Tato shoda neobyčejnou měrou opodstatňuje kategorii „vývojiště“, sjednocení geografických i historických prvků. „Ve vědeckém hnutí Evropy se obrazil její život, její psychická struktura, její nehlubší snažení. Ruský život má jinou strukturu, jiné snahy; jest na nás, abychom tato snažení dovedli k vědomým začátkům, které pak . . . usměrní vědecké vývoje“ (N. N. Strachov, 1883). V odvětvích geografie a historiosofie se tyto vývoje již uskutečnily. Kategorie „vývojiště“ opodstatňuje nové odvětví, *geosofii*, jako syntesu geografických a historických prvků.

Sám rozvoj ruské zeměpisné vědy skýtá materiál pro geosofická pozorování.

Zdaž s úhrnem zeměpisných podmínek vzhledem k Evropě a Rusku není srovnávati *geomorfologický sklon* evropské a *botanicko-pedologický sklon* ruské zeměpisné vědy? Svět zeměpisné vědy evropské a vědy ruské jsou — nehledě na mnohotvárné styčné body — světy rozdílné, různé. Geomorfologie, nauka o formách povrchu, dozrála v Evropě bohatého a samostatného rozvoje. A co vidíme v Rusku? Výše citovaný A. D. Archangelskij poznamenává: „studium tektoniky ruské roviny až do nejposlednější doby poutalo k sobě pozornost málo . . .“; a hned také srovnává okolnost tu se základními rysy charakteristiky ruské roviny, se zastřeností jejích „tektonických forem“ (viz kap. III.). Jinak zní hlasy ruských botaniko-geografů a pedologů: „Rozličným klimatickým pásmům-zonám odpovídají různá pásma půd a vegetace. A podobné „zonální“ rozdělení půd a rostlinstva je zákla-

dem botanické i půdní geografie Evropského Ruska . . . — Ovšem, podobná zákonitost se projevuje i v jiných zemích, na př. v Německu, ve Francii atp., ale jediné v Rusku a ze všech evropských říší *pouze v něm* můžeme tuto zákonitost pozorovati v její plné šíři a v plné zřejmosti. A opravdu, všechny ostatní země jsou příliš malé svými rozměry, aby po nich mohlo probíhati několik klimatických a příslušně vegetačních pásem, vedle toho pak přítomnost řetězů hor a horských oblastí vůbec zatemňuje a zčásti mění celkový obraz zjevů, kdežto Rusko je jedinou rozsáhlou rovinou, zbavenou hor, s velmi značnou — na několik tisíc verst — délkou od severu na jih“ . . . (V. Aljochin). — S uvedenými rysy ruské přírody uvádí V. Aljochin v souvislost tu okolnost, že „ruští vědci, ruští botaniko-geografové snesli ve svých výzkumech spoustu cenného materiálu, a otázky takové, jako problém stepní, otázka o původu a bezlesnosti stepí, jsou otázkami výlučně ruskými . . . — Nemluvím o tom, že nauka o půdách, „půdoznalství“, má za svou kolébku rovněž ruskou rovinu a jejími zakladateli jsou proslulí ruští učenci Dokučajev a Sibircev.“

Uvedený úryvek z práce Aljochinovy obsahem a použitelností pro vlastní oblast jest přímým protikladem výše *citovaným* úsudkům Archangelského. V jednom směru ukazují myšlenky obou autorů „parallelismus“: oba pohlíží na „ruskou rovinu“ jako na „*vývojiště*“ ruské zeměpisné vědy (v jejích různých odvětvích), a oproti vlastnostem ruské roviny jako „*vývojiště*“ staví určité rysy vývoje této vědy: malou výraznost „tektonických“ (geomorfologických) studií (Archangelskij), výrazné zastoupení studií botanických a pedologických v této vědě (Aljochin).

Ruská zeměpisná věda je svérázný svět, se svou řečí a svou „poesíí pojmu“, podobně jako se své strany je evropská zeměpisná věda také zvláštním světem, má zvláštní jazyk a svou „poesíí pojmu“. Charakteristické je, že v evropské vědě řada botanicko-geografických

i půdoznaleckých výrazů se objevuje nepřekládána, v ruském tvaru; příklady: toundra, podzol, tchernoziom; naopak zase ruské práce o otázkách geomorfologie (tektoniky) se pestří takovými výrazy jako „gorst“, „graben“, „mulda“ . . .

Ucelenost „vývojiště“ ruské zeměpisné vědy v rámci našich výkladů může být dokumentována mezi jiným takto: většina pojmů užitých ve výše uvedené tabulce synchorologie botanických a půdních dílců je zpracována na podkladě materiálů Předuralského Ruska; také příspěvek Turkistánu a Sibíře je však značný:

1. Existence pásma solončaků, pod názvem „pásma solonců“ byla zjištěna N. A. Severcovem v průběhu prozkumu Turkistánu (práce z r. 1873!).

2. Zjištění šedých půd jako půd „přechodových k vertikálním pásmům Turkistánu“ se stalo v dalších obdobích téhož výzkumu a při tom v posledních předválečných letech, jako výsledek prací celé řady půdoznalců.

3. Ačkoliv hnědé půdy pronikají i do Předuralského Ruska (gub. Astrachanská a okolní), byl vědecky konstruovaný pojem hnědé půdy ražen v badáních N. D. Jemeljanovových (1914) v Irgizském okrsku (na sever. od Aralského moře).

4. Od počátku ruského půdoznalství se materiály sibiřských černozemí používaly k určování a studování černozemního pásma: zmínky Ruprechtovy o irkutských černozemích r. 1866, článek Dokučajevův „k otázce sibiřské černozemě“ 1882.

5. Pojem severně (neboli skrytě) podzolové půdy a odpovídající podzóny vytvořen byl v pracích I. A. Šulgy v jenisejském Poangaří (1910) „mezi 56° a 60°40' s. š.“ a 69°—71° vých. d. od Pulkova.¹⁰⁵⁾

Ruská zeměpisná věda pokud se týče některých znaků (a to zejména půdních), znovu vystihla z hlediska stejných zákonitostí horizontální i vertikální zonalitu (práce A. N.

Krasnovovy a V. V. Dokučajevovy z let 1880 a 1890tých!). Při uskutečnění synthese jí nepochybně pomohlo to, že v Rusku-Eurasii vedle ostře vyjádřených forem horizontální zonality se shledáváme se svérázným zdvojením ve formě úplného („od bezlesnatosti k bezlesnatosti“) cyklu zonality vertikální (viz výše). Také sněžná pohoří, vypínající se nad pouští-stepí, se zahrnují ve vývojiště ruské zeměpisné vědy.

Poznamenejme ještě tuto skutečnost: za Jenisejem daleko na východ, v západní části Zabajkalí a jižní části Jakutské oblasti jest pozorovati „suchou osu Starého světa“, oblast mimořádné suchosti podnebí, kde na sever od pásma analogického pásma černozemí se znovu setkáváme se stepními zjevy pruhu suššího. Současně na mnohých místech největšího rozvoje vertikální zonality (jak v hranicích Eurasie, tak i mimo ně) se nad stepním pruhem s analogy černozemních půd rozkládají *sušší stepi*: tak ve skobelevském okrese (újezdu) Ferganské oblasti (výzkumy G. J. Dolenka) prostírají se nad černozemními půdami „luhy“: většina jich „má . . . ráz vysokohorských stepí s řídkým rostlinstvem, drnovými kopečky kostřavy ovčí, norami syslími“. Ve smyslu zonálního řádu jsou tyto vysokohorské stepi (pozorované mezi jiným v mnohých obvodech Kavkazu, Altaje i Turkistánu) analogií severních stepních půd Zabajkalí a Jakutska: jako tyto se prostírají *severně* od černozemí, rozkládají se i vysokohorské půdy *výše*, nežli analogie půd černozemních. Tím se svérázné zjevy Zabajkalí a Jakutska stávají činitelem, jenž sbližuje řady horizontální a vertikální zonality a umožňuje stanovení analogií a parallelismů mezi nimi.

Ruská zeměpisná věda nese pečeť *synthetiky*; je proniknuta úsilím po vyšetření (podle slov V. V. Dokučajevových) „vzájemných vztahů“, „té genetické, odvěké a vždy zákonité spojitosti, jež existuje mezi silami, tělesy a ději, mezi mrtvou a živou přírodou . . . Právě tyto vztahy, tato zákonitá *vzájemná působení* tvoří podstatu po-

znání přírody, jádro opravdové „naturfilosofie“, nejkrásnější a nejvyšší půvab přírodovědy“. Vzpomenuv „soudobé geografie a její tendence k seznání vzájemných vztahů mezi rozličnými předměty a jevy přírody“ a „nejzřetelnějšího reprezentanta“ této tendence, „geniálního tvůrce vědeckého půdoznalství, prof. V. V. Dokučajeva,“ vypravuje vynikající ruský lesník a lesohospodář, G. F. Morozov o sobě: „Já, pro svou osobu, jsem pochopil ducha soudobé geografie a snad dostatečně si osvojil její základní principy teprve, když jsem se stal *dokučajevcem* v půdoznalství . . . Je pravdou, běží převážně o půdy, ale mně se zdá, že v přírodě ani není jiného tělesa neb zjevu, které by v dané době ukazovalo tak konkrétně význam geografické synthese . . . V mém životě sehrálo toto (Dokučajevovo) učení rozhodující roli a dodalo mé činnosti takové radosti, takového světla a poskytlo takové mravní uspokojení, že si nemohu svého života představit bez základů dokučajevské školy v jejím nazírání na přírodu.“ — V oboru *botaniky* zdůraznila právě ruská zeměpisná věda po prvé ideu „*phytosociologie*“, t. j. užila pojmu sociálního zjevu a sociálního prostředí vzhledem k životu rostlin . . .

V nepřetržité spojitosti všeho co existuje, v posloupnosti forem tvorstva se táhnou nitky podmíněností a podobností ze světů zcela jiných forem k světu člověkovu. A to, co bylo vypracováno „*biosociálně geografickými*“ naukami, obsahuje elementy, kterých v *příslušném přetvoření* lze použití i pro lidské sociálně-historické prostředí.

VIII.

Od speciální otázky o vývinu ruské geografické vědy se vracíme k otázkám „*geosofie*“ v povšechnějších poměrech. Začneme otázkami, jež se týkají Ruska-Eurasie. Semknutí zeměpisu s historiosofií předpokládá, že bude na síť geografických znaků položena síť znaků *historických*, jimiž je charakterisováno Rusko-Eurasie jako zvláštní

historický svět . . . Rysy duchovně-psychického řádu, rozdílnosti státního zřízení, zvláštnosti hospodářského způsobu života — zdaž netvoří „parallelismu“ oproti síti geografických dělítek? Stanovení a rozbor takových „parallelismů“ je právě hlavním předmětem *geosofie*, používáme-li jí pro Rusko-Eurasii. Nebudeme si v těchto rádcích staviti takového obsáhlého úkolu. Ukážeme jen, že při možnosti a skutečnosti stanovení Ruska jako svérázného geografického světa již existence ruské historiosofie, jakožto jedné z hlavních linií ruské kultury, historiosofie, které jest stanovení Ruska jako svérázného historického světa základní kategorií myšlení, že v těchto podmínkách, opakujeme, již sama existence ruské historiosofie staví a zdůvodňuje naznačený úkol. Té úlohy lze použití nejen vůči Rusku-Eurasii. Problému jest dodati povšechnější formy. Nemůže-li každý historický proces býti posuzován z hlediska „vývojiště“? Při čemž jest „vývojiště“ (podle výše řečeného) chápati jakožto kategorii synthetickou, jako pojem, jenž současně zahrnuje sociálně-historické prostředí i jím zaujímané území.

Neshledáváme-li se u jednotlivých vývojišť s určitými formami kultury,¹⁰⁶⁾ nezávisle na „genetické blízkosti“ i rasového smíšení národů, které každé z nich obývaly i obývají? Jest podotknouti, že přejímání a napodobování, neodvislé na „genetické blízkosti“ a „rasovém smíšení“, musí býti počítáno mezi prvky vývojiště. Vždyť, jestliže kultura je *příslušenstvím* „vývojiště“, může každé sociální prostředí, vyskytující se (buď vlivem „nezbytnosti“ nebo svobodné „volby“) v mezích daného vývojiště, zakusiti na sobě působení tohoto vývojiště a samo je sobě přizpůsobovati a „splynouti“ s ním, ne jedinou, nýbrž dvěma cestami: 1. bezprostředním vzájemným působením uvedeného prostředí a vnějšími poměry; 2. týmž vzájemným působením, komplikovaným přibráním kultury, jež se již dříve byla vytvořila v daném vývojišti. Z obou hledisk může býti na př. uvažováno:

„počínštění“ národů a skupin, které pronikaly do čínského vývojiště (vnitřní Čína s přilehlými, přírodně stejnými zeměmi),

„poindičtění“ přistěhovalců do Indie,

„poiránštění“ přistěhovalých národů v Iránu,

„mezopotamisace“ národů a skupin, které pronikaly do Mezopotamie, jež probíhala, pokud nebyla Mezopotamie rozvrácením závlahové soustavy zničena jako svérázné

„vývojiště“,

„egyptisace“ přistěhovalců do Egypta,

„byzantisace“ Bolgarů,

„evropeisace“ Uhrů (uherská step je nicméně stepí ostrovovou, podřízenou zákonitostem evropského vývojiště),

„romanisace“ Germánů, kteří pronikli do latinského orbis terrarum (jež může býti prokázáno jako zvláštní vývojiště),

„stepisace“ přistěhovalců z lesního pásma do stepi (kozáci!),

„tundrisace“ přistěhovalců z jihu v tundře¹⁰⁷).

Spolu se vzájemným působením prostředí měly v těchto zjevech, posuzovaných souborně, význam prvky „genetické blízkosti“ i „rasového smíšení“. Avšak v určitém stupni a v určitých případech jest i rasy a „rasové“ znaky posuzovati jako *příslušenství vývojiště*: rasa se vytváří a „vypěstovává“ vývojištěm a se své strany je určuje; vývojiště formuje rasu, rasa si „volí“ a přetváří vývojiště. Nepochybné je i to, že uvedenými a jim podobnými procesy jsou kulturní tradice jakoby vrostlé do geografické krajiny, jednotlivá vývojiště se jeví kulturně stálými, nabývají svérázného, sobě speciálně vlastního „kulturního typu“ (ovšem, ten není věčný, nýbrž existuje v určitých mezích; vždyť na světě není věčného nic; a jako kultury pominou i pevniny, jediné v jiných dobových lhůtách; a geologie svědčí, že tam, kde se zdvihají pevniny, byly oceány; a předtím jiné pevniny).

Možna jest ještě jedna spoj geografie s historiosofií. Pojem „vývojiště“ jest uvéstí ve spojení s pojmem kulturně-historického typu podle N. J. Danilevského: „formy historického života lidstva, podobně jako formy rostlinné a živočišné říše . . . se rozlišují podle kulturně-historických typů. Kulturně-historické typy ty neboli svérázné civilisace jsou: 1. egyptský, 2. čínský, 3. assyrsko-babylono-fénický, 4. chaldejský neboli starosemitský, 5. indický, 6. iránský, 7. židovský, 8. řecký, 9. římský, 10. novosemitský neboli arabský a 11. germánsko-románský neboli evropský . . . každý samostatně přiváděl k vývoji prvek, který tvořily zvláštnosti duchovní povahy i zvláštní vnější podmínky životní, do jakých byl postaven“ (N. J. Danilevskij).

Každému z těchto typů přísluší „vývojiště“. Některá vývojiště jsou „veliká“, jiná „menší“. Klasifikace vývojišť by možná ustanovila i poněkud jinou systematiku uvedených „kulturně-historických typů“ nežli jednoduché jejich sestavení v jedinou řadu. — V západní polovině Starého světa jsou tři veliká vývojiště pevně vymezena: 1. předoasijsko-africké (se severní Afrikou), 2. středomořské, 3. evropské. N. J. Danilevský srovnává dvě posledně uvedená vývojiště těmito slovy: „v kulturně-historickém smyslu tím, čím je germánsko-románské civilisaci Evropa, byl civilisaci řecké a římské celý basin Středozemního moře“ (Danilevskému chybělo slovo, odtud ta neurčitost: „tím“ . . . „čím“. Právě „vývojiště“ je tím slovem!)

Jak se snadno přesvědčíme, jsou země, jež náleží několika z nazvaných vývojišť; tak na př. severní Afrika a západní část Přední Asie náleží společně „předoasijsko-africkému“ i „středomořskému“ vývojišti; území jižní části Pyrenejského poloostrova bylo střídavě součástí „předoasijsko-afrického“ vývojiště (pokud po prvé náleželo Karthago se svými španělskými državami k „starosemitskému“ kulturně-historickému typu a po druhé, pokud Španělsko od VIII. do XV. stol. naší éry mělo

kulturu kruhu arabského), „středomořského“ (Římské císařství) a Evropy. Appeninský poloostrov spolu s Gallií a Britanií náležely současně „středomořskému“ i „evropskému“ vývojišti atd., atd. — Zřejmé, že každá z těchto zemí některými stránkami své přirozenosti odpovídala formačním principům jednoho vývojiště, a jinými stránkami týměž principům vývojiště druhého . . .

Perskými dobovatelskými výboji, které vedl Kyros a jeho následovníci, byl vytvořen celek, jenž zaujal současně iránské i „předoasijsko-africké“ vývojiště (toto neúplně); spojení to se udrželo i v državě Alexandra Macedonského a jeho nejbližších nástupců; ale již ve III. stol. př. Kr. ve formě parthské državy, jež se oddělila od říše Selevkidů, vyplynuly na povrch opět rysy samostatného iránského „vývojiště“. — Římská říše byla výrazem celistvosti Středomoří, jako „vývojiště“; v druhé polovici prvního tisíciletí po Kr. z pod rysů tohoto „vývojiště“ začaly prosvítati rysy dvou jiných: opět předoasijsko-afrického (arabská kultura) a evropského . . .

Řada kulturně-historických typů naznačená N. J. Danilevským dá se prodloužiti *kulturně-historickým typem eurasijským*. Při tomto prodloužení opřeme se mezi jiným o to, že eurasijskému typu přísluší přesně určitelné, svérázné „vývojiště“ . . .

* * *

Objasnění prvků vývojiště je veliký a plodonosný vědecký úkol; lze ho použití vzhledem k nejrozličnějším otázkám a přerůzným oborům.

V nejpovšehnějších základech jsme se této úlohy dotýkali, srovnávajíce ruskou geografii a ruskou historiosofii. Poněkud specielnějším bylo na př. stanovení stepní kultury v jejím vývojišti. Ještě specielnější případ objasnění prvků vývojiště bylo pozorování rozvoje ruské zeměpisné vědy . . . Ale v sociálně-historické sféře neshledáváme se jen s elementy vývojiště. Vedle nich existují též *elementy nezávislé* vzhledem k *místu*. Objektivní vědecké zkoumání

ukazuje, že náboženské principy, nehledě na „místní“ šat, jsou elementy nezávislé na vývojišti, mimomístné.¹⁰⁸⁾ Utvrzení pojmu „vývojiště“ není stejného významu s hlásáním „geografického materialismu“. Název tento by se hodil pro soustavu „geografického monismu“, která by všechny děje lidské historie a života sváděla na prvky zeměpisné. Koncepce „vývojiště“ dá se spojovati s uznáváním *mnohosti forem lidské historie i života*, s vyloučením — spolu s geografickým — svérázného *duchovního* prvku života, který nelze svést na nic jiného. V pojmu „vývojiště“ zkoumaná stránka jevů jest jen *jednou* ze stránek, leč nikoli *jedinou* jejich stránkou; naznačená koncepce svým záměrem, úkolem a hranicemi jest *jednou* z možných leč nikoli *jedinou* koncepcí skutečnosti. *Živým pocítováním věcí materiálních se nezeslabuje, nýbrž posiluje živé citění duchovních principů života . . .*

Jediné ve světle těchto principů rozlišená fakta vědou zjišťovaná se sestavují v jakousi jednotu. Jediné ve světle těchto principů lze zjistiti pravou „spojitost věd“ a dosáhnouti „celkového chápání světa“.

3. KLIMATOLOGICKÉ ZVLÁŠTNOSTI RUSKA.

Téměř na celé své rozloze má Rusko podnebí poměrně stejné v mnohých základních rysech a spolu s tím podstatně odlišné od podnebí panujících v Evropě a Asii.¹⁰⁹⁾ Téměř celé jeho prostoro se dostává ročně pod 600 mm srážek; avšak na převládající části jeho rozlohy jich spadá přes 300 mm, kdežto v Evropě lze konstatovati klimatické typy s vydatností srážek přes 600 mm ročně a v Asii jest soubor oblastí, jimž se dostává přes 600 mm a oblastí, jež mají pod 300 mm. Ale ještě výraznějším rysem ruského podnebí — a současně zcela neobyčejným v podnebí Evropy i Asie jako obecné pravidlo — je velmi široká amplituda kolísání teplot v průběhu roku, neobvykle značná odchylka průměrné teploty nejteplejšího měsíce od teploty měsíce nejstudenějšího. V Rusku převyšuje tato odchylka v naprosté většině případů hodnotu 25° C a v Jakutské oblasti tvoří světové „rekordy“, dosahujíc 65° C. V Evropě i v Asii dosahuje meze 25° C jen zcela výjimečně. Pouze rozlohou malé okrsky Ruska se ve svém podnebním rázu odchyľují od jednotného typu a blíží se klimatickým typům, jaké jsou význačny pro Evropu a Asii. Výčet těchto okrsků není těžký. Podnebí jižního břehu Krymu připomíná podnebí oblastí, ležících kolem Egejského a Marmarského moře. Podnebí předhoří severního Kavkazu (Jekatěrinodar, Vladikavkaz) se přibližuje podnebí zemí dunajských (Rumunsko, Maďarsko). Podnebí kavkazsko-černomořského pobřeží napodobí klimatický typ střední Číny a jižního Japanu. Lze případně uvést též podnebí murmanské, shodné s podnebím zemí vroubících severovýchodní basin Atlantského oceánu: severního Norska, Islandu, Faröřských ostrovů. Ve všech

uvedených případech běží o klimatické typy, jež mimo hranice Ruska zaujímají obsáhlé prostory — v Rusku pak jsou jen na úzkých pruzích země, táhnoucích se podél horských hřbetů nebo mořských pobřeží; jsou tu nikoli jako podnebí geografických oblastí význačných svou rozlohou, ale spíše „k vůli kolekci“. Odlišnosti převládajících typů ruského podnebí oproti podnebí Evropy a Asie lze do jisté míry uvést v souvislost s tradičním rozlišováním podnebí „kontinentálního“ a „oceánického“. Jest hodno poznamenání, jak grandiosním souhrnem „kontinentálních“ podnebí je Rusko.¹¹⁰⁾

Obrovská většina ruských oblastí má průměrnou lednovou teplotu pod -5°C , kdežto v Evropě (s výjimkou sever. Skandinávie) jen ve velehorských obvodech se setkáváme s podobnými průměr. teplotami lednovými. Ukazují na krutou zimu. „Ruská zima“ jako zjev klimatický zaujímá přes 18 milionů km^2 . Obrovské rozlohy, prostírající se ve vnitrozemí, mají průměrné lednové teploty pod -20°C . Příslušná isotherma lednová (-20°C) počínajíc u Karského moře u ostrova Vajgače na 70° s. š. sestupuje do vnitrozemí k Tobolsku, Tomsku a konečně ke Kjachtě na 50° s. š., aby s přibližováním se k Velikému oceánu opět zamířila na sever a narazila na oceán u mysu Oljutorského (na sev. od Kamčatky) na 60° s. š. Ve vnitrozemí běží lednové isothermy po šířkových stupních; avšak po obou okrajích pevniny, u západního moře stejně jako u východního, vystupují k severu. Astrachaň, ležící na 46° s. š., ale ve vnitrozemí, a okolí Severního mysu v Norsku, ležící na sever od 70° s. š., avšak na břehu oceánu, mají stejnou průměrnou lednovou teplotu as -7°C . Rovněž Blagověščensk v Amurské oblasti na 50° s. š., ještě ve vnitřní zóně kontinentu, má stejnou průměrnou lednovou teplotu jako okolí Beringovy úžiny na sev. polárním kruhu, totiž -24°C (východní okraj pevniny je — jak známo — studenější, nežli západní). V Rusku jsou dva lokální „ohřívatelé“: Černé a Kaspické moře, nikoli však ve svých severních, mělkých a zamrzajících částech, nýbrž v již-

nějších, hlubokých, jež jsou nádržemi vody nepoddávající se silnému ochlazení. Oteplující vliv Černého moře se nejsilněji projevuje na lednových teplotách již. břehu Krymu a západ. Zakavkazí, a vliv Kaspického moře na teplotách východ. Zakavkazí a části Turkmenistánu. K tomu se pojí vliv pohoří, chránících jižní břeh Krymu a Zakavkazí před severními větry. Výslednicí pak je, že oblasti na severních březích Černého a zejména Azovského a Kaspického moře, jež mají ještě zúplna „ruskou“ zimu, jsou v blízkém sousedství s obvodů, kde průměrná lednová teplota je značně nad 0°. Temperaturny mezi těmito mezemi zde neexistují. V Simferopolu je průměrná lednová teplota -0.8°C , přibližně taková, jako na pobřeží Norska u polárního kruhu; v Jaltě, na několik desítek km od Simferopolu, je $+3.5^{\circ}\text{C}$, jako u Bordeaux v jižní Francii. Celá stupnice zimních teplot, panujících na rozloze Evropy od norských pobřeží až do jižní Francie (t. j. ve značné části Skandinávie, Německa, Francie, Anglie, Nizozemí) v ruských poměrech prostě chybí.

Rozdílnost podnebních typů Ruska a Evropy lze stěží vyjádřit určitěji, nežli uvedenou skutečností. Evropa nezná zjevů, jež by odpovídaly „ruské zimě“. Naopak zase převládající *evropský* typ zim se na rozloze Ruska téměř vůbec nevyskytuje.

„Ruská zima“ je ohromný sjednocující činitel v klimatologické výstavbě Ruska. Sněžný příkrov *nerušený oblevami* je na nížinných, rovinných prostranstvích Starého světa téměř výlučným přívlastkem Ruska. Při tom se vyskytuje na obrovské většině ruských území. S nakupením sněhu v zimě je spojena jejich velkorysost jarního tání. Odtud — „rozlivy řek tvých, podobny mořím“ . . .

Pravidelné, neobyčejně veliké a dlouho trvající stoupnutí hladiny vody ruských řek v jarním období je jedním z nejdůležitějších zeměpisných příznaků rusko-eurasijského světa. Zjev tento, ve své celé velkoleposti a pravidelnosti do Evropy téměř neproniká (uvést lze opět jen severní Skandinávii).¹¹¹⁾ V Rusku se s ním setkáváme

v celém Předuralí a téměř celém Zauralí. S ním je spojena charakteristická geografická forma „zátopných dolin“ ruských řek (t. j. poříční rozlohy pravidelně zaplavované jarními vodami). Tento úkaz je o sobě v geomorfologickém i půdně-botanickém smyslu pro Rusko stejně význačný, jako „ruská zima“ je pro ně charakteristickou ve smyslu klimatologickém.

V chladném ročním období je daleko největší část ruských území nepřetržitě pod souvislou bílou pokrývkou. Přechodné pásmo se hned bělá sněhem, hned zase černá oblevou. Jižní a západní periferie Starého světa pak téměř vůbec neznají sněžného příkrovu.

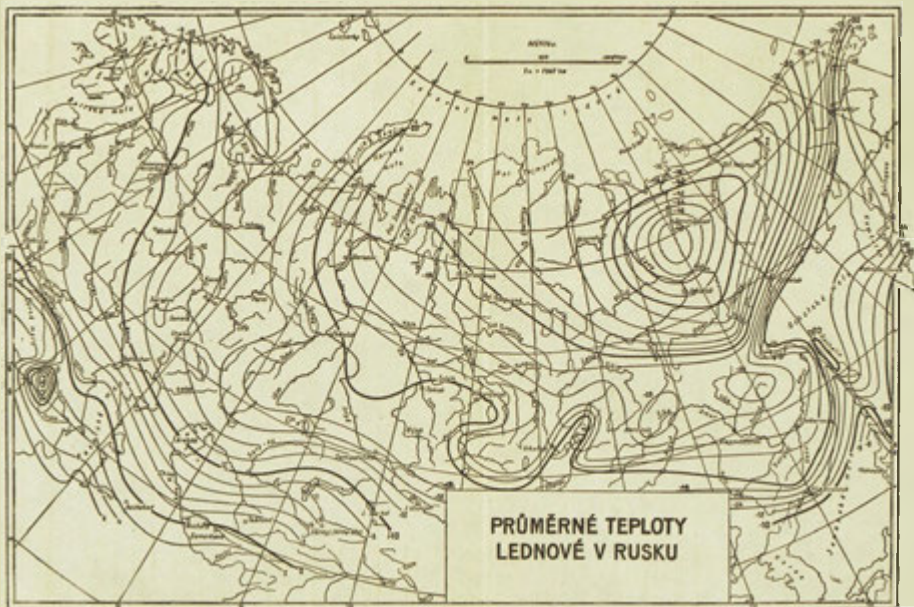
Nepřetržitý zimní ledový příkrov na řekách je v obvodu Starého světa téměř také výlučnou vlastností Ruska. Řeky jižních a západních okrajů pevniny neznají ledu. Řeky klimaticky studenějších částí Evropy přece obvykle několikrát za zimu roztávají.

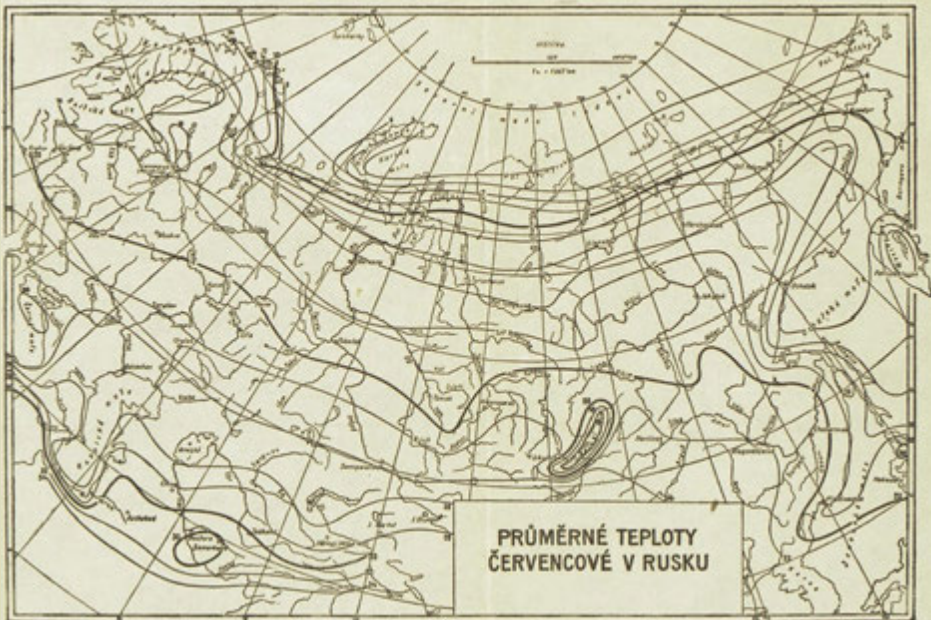
Všecky tyto okolnosti zdůrazňují nejvyšší význam *sanice* v dopravních podmínkách Ruska.

Přecházíme k rozboru ruského léta.

Isothermy červencové v hloubi vnitrozemní probíhají po šířkových rovnoběžkách a poté na západě i východě sestupují na jih, úměrně s přiblížením k břehům oceánu-moře: v téže šířce je léto v hloubi vnitrozemí teplejší, než na březích oceánu. Průměrnou teplotu červencovou $+18^{\circ}\text{C}$ mají stejně: Veliký Ustjug na Suchoně a Jakutsk, ležící na sever od 60° s. š., Brest (na břehu oceánu ve Francii) na 49° s. š., jakož i místa u zálivu sv. Olgy v dálně-východní Přímořské oblasti na 44° s. š. Na záp. okraji pevniny klesají isothermy červencové ponenáhlu, na východním prudce; tím se vysvětluje zemědělská nevhodnost většiny ruských dálnovýchodních pobřeží, kde není dostatečného letního tepla, tak důležitého pro jakýkoli vzrůst. Chladné léto těchto pobřeží závisí na výskytu pobřežních pohoří (jakých v Evropě není). Ta izolují pobřeží od vyhřátého vnitřa pevniny.

Uvažujeme-li zeměpisné šířky, v nichž se rozkládá většina

území Ruska, bude nám přiznati, že Rusko má k dispozici výhody teplého léta — vzhledem ke své zeměpisné šířce.

V příčině množství srážek lze říci, že veliké části Předuralského Ruska se jich dostává 500—600 mm ročně. Pásmo, vyznačující se tímto množstvím srážek, tvoří v hrubých rysech rovnoramenný trojúhelník, jehož základna běží po západ. hranicích S. S. S. R. přibližně od města Sorok v Besarabii až k bodu, kde se hranice bývalé Oloněcké gubernie blíží Finsku, a vrchol jeho je u Kosmodemjansku na Volze mezi Nižním a Kazaní. Přes 600 mm srážek spadá jen v západ. části Podolské gubernie u haličské hranice. Od tohoto základního trojúhelníka množství srážek ubývá jak na sever, tak i na jihovýchod. Na březích Bílého moře (kromě Oněžského kraje) a Ledového oceánu, jakož i na protilehlém okraji Předuralí, na jihovýchod od čáry spojující Oděsu s jižním koncem Uralu nedostupuje množství srážek 400 mm. Isohyeta 300 mm dá se stanovit jen na jihovýchodě. Pomíjejíce podrobnosti, můžeme říci, že Astrachanská gubernie jako celek dostává pod tuto mez srážek dokonce pouhých 150 mm, spadajících v městě Astrachani. Srážkoměrná mapa Kavkazu je velmi složitá.¹¹²⁾ Jsou zde obvody s nejrozličnějším množstvím srážek, počínaje od 200 mm (Baku) až do 2500 mm (Batum). V horách nad Batumem spadá pravděpodobně ještě více srážek, ale nebylo tam doposud meteorologických stanic. Lze předpokládati, že při bližším zkoumání budou také složitými isohyetové mapy Uralu, Altaje a j. sibiřských, turkistánských a dálnovýchodních horských obvodů. Se značnou dávkou jistoty lze tvrditi, že tam budou okrsky 500 mm, ale i 1000 mm srážek i více. Avšak mapy ty nejsou prozatím definitivně sestaveny, vzhledem k nedostatku příslušného studijního badatelského materiálu. V nížinách zauralských přestupuje množství srážek 500 mm jen v nemnohých místech (na př. v okolí Tomska). Odtud ubývá k severu i k jihu, činíc na jedné straně as 300 mm na dolní Obi a Jeniseji a jen 100 mm na severovýchodě ve Verchojansku, nejstudenějším místě světa

(Jakutsko), na druhé straně pak 64 mm v Petro-Alexandrovsku na dolním Amu-Darji. Směrem k horám množství srážek v Turkistáně opět stoupá.¹¹³⁾

Stejná množství ročních srážek jak známo, naprosto nejsou známkou stejných zemědělských podmínek, neboť zde záleží na rozdílnosti rozdělení srážek podle ročních období, jakož i na 1. teplotných podmínkách a 2. geologické skladbě území, kde srážky ty spadají. Stejného množství srážek a to as 505 mm se dostává na př. Pověnci na sever. břehu Oněžského jezera (63° s. š.) i Achtyrce v bývalé Charkovské gubernii (50° s. š.). Dík slabému výparu (spojenému s nízkou roční teplotou) vyvolává toto množství srážek v Pověnci nadbytek vlhkosti; při daleko vyšších teplotách v Achtyrce totéž množství srážek je pro zemědělce v nejlepším případě právě jen postačitelné . . . Úhrn srážek 400 mm odpovídá na severu Předuralského Ruska poměrům tundrovým, kdežto na jihu poměrům stepním. Tak se vytváří stav, při němž celá základní ohromná prostora Rusi, poměrně jednotejná co do množství srážek, jakého se jí dostává (na většině rozlohy mezi 300—600 mm), se dále dělí na několik ostře rozlišitelných půdních a botanických pásem.¹¹⁴⁾

Uvedené klimatologické zvláštnosti mají ohromný význam v hospodářském životě Ruska. Činí jeho zemědělské hospodářství hospodářstvím kruté zimy, krátké vegetační doby a poměrně (a někdy i absolutně) horkého léta.

Zaručují Rusku svérázné místo i mezi kulturně-historickými světy historie světové, pokud se jimi zabýváme ze zeměpisného a zejména pak z klimatologického hlediska.¹¹⁵⁾

4. ZONÁLNÍ PRINCIP V ROZŠÍŘENÍ ZVÍŘAT.

Zajímavé je porovnání obrysů základních půdně-rostlinných pásem Eurasie, která jsme již výše¹¹⁶⁾ charakterisovali, s oblastmi rozšíření důležitějších živočichů. Při srovnání tom zjistíme, že vlajce podobnému rozložení pásem odpovídá, jako svérázná význačnost eurasijského zeměpisného světa, také vlajce podobné rozložení oblastí rozšíření zvířat (arealů).

Ježto není možné, abychom na těchto stránkách obsáhli celý sem spadající materiál, omezíme se jen na několik příkladů z geografie šelem, která byla v nejnovější době výtečně zpracována proslulým ruským zoologem Š. I. Ogněvem¹¹⁷⁾. Shromáždění údajů jest prací Š. I. Ogněva. Jejich seskupení v souhlase se zonálním principem (t. j. principem šířkově pruhové zony) bylo provedeno autorem těchto řádků.

Jsou zvířata, jejichž oblast svými hranicemi souhlasí s hranicemi určitého pásma. Taková je ku př. polární liška (*Alopex*), „charakteristický obyvatel dalekého severu“. Oblast jejího rozšíření se značnou přibližností reprodukuje obrysy eurasijské tundrové zony. Polární liška je „usedlý obyvatel tunder Kolského poloostrova“; dále na západ je hojná v tundrách poloostrova Kaninu, na ostrově Kolgujevě, v Bolšezemelské tundře (mezi dolní Pečorou a Uralem), na ostrově Vajgači a Nové Zemi. Na severním Uralu sestupuje hranice jejího rozšíření až k 65° sever. šířky. Polární liška je obecná na poloostrově Jamalu, na dolním toku Jeniseje a na Tajmyru; velmi hojná je v deltách Lenny, Jany a Kolymy, jakož i na ostrovech Novosibiřských. Vidíme, jak velkorysý obraz šířkově pruhového rozšíření skýtá v mezích Eurasie oblast tohoto zvířete. Prostírá se

nepřetržitým pásmem mezi 65° a 75° (Novaja Zemlja, Tajmyr, Novosibiřské ostrovy) sev. šířky na vzdálenost přes 140 stupňů délkových. Jen náhodně a sporadicky zabíhá polární liška do lesní zony¹¹⁸). Je při tom pozoruhodné, že „podle rozměrů a tvaru lebek jsou polární lišky ohromného prostranství arktických pobřežních krajín Ruska velmi jednotného typu: lebka lišky archangelské se žádnými podstatnějšími znaky neliší od lebky lišky z oblasti mysu Děžněvova.“ A při tom sídliště jejich jsou od sebe oddělena 160 stupni délkovými. Tato stálost šířkově pruhového charakteru oblasti a typických rysů polární lišky v hranicích této oblasti vyjadřuje *zonální element* v uvažovaném kruhu otázek. Je tu však i *element regionální*, projevující se v tom, že při postupu od západu na východ nezůstává ráz kožíšiny a *barva* polární lišky beze změny: šířkově pruhová oblast se podle tohoto znaku jeví rozdělena na několik podoblastí, jež se v uvedeném směru střídají. Jest poznamenati, že předuralské polární lišky tvoří v uvedeném směru jednu skupinu s liškami západosibiřskými — jako u mnohých jiných znaků, netvoří zde Ural zcela žádné hranice. Změny počínají při přechodu do Jenisejského a Jakutského kraje. Polární lišky archangelské (t. j. předuralské) a obdorské (t. j. západosibiřské)¹¹⁹) „mají hrubší bílou srst s větší příměsí žlutě, nežli lišky ukořistěné v Jenisejské gubernii. Jakutské polární lišky se vyznačují větší bujností chlupů, jejich hedvábností a velmi čistým sněhobílým tónem (zcela prostým byť slabé příměse žlutí).“

Polární liška je v kategoriích zoogeografie symbolem tundrového pásma. Hnědý černodrápý (t. j. tmavou barvou drápů se vyznačující) medvěd je podobně symbolem lesního pásma. „Život popisované šelmy je úzce spojen s lesem.“ Podle geografie rozšíření hnědého medvěda lze namnoze studovati geografii lesů. V mezích základního torsa Eurasie zabíhá hnědý medvěd do tundry jen zřídka a to výlučně v určitém ročním období (na jaře). Na Kolském poloostrově je rozšířen všude „s výjimkou tunder Murmurského a

Terského pobřeží“. Dále na východ je severní hranicí rozšíření hnědého medvěda hranice kleče. Na poloostrově Kaninu hranice ta běží po 67° 30' s. š., na Urale pod 67°. Spolu s ní zabíhá polární hranice medvěda daleko na sever na poloostrově Tajmyru, dosahujíc tu na řece Chatanxe 72° s. š. „Odtud na východ se severní hranice medvěda táhne po rozhraní kleče a tundry k řece Anabaře a Leně, Janě a Indigirce. Ještě východněji jsou hnědí medvědi dosti obecní na dolním toku Kolymy.“ Všude zde uvedená hranice se blíží 70° s. š. Na Kolymě probíhá po 69°, t. j. právě po rovnoběžce, po které probíhá také o 150 délkových stupňů západněji, u Koly.

Povšechnou šířkově pruhovou orientaci si zachovává na rozloze od západních hranic Eurasie až do Zabajkalí také jižní hranice výskytu medvěda. Tato okolnost se stane zvlášť zřejmou, když uvážíme i taková sídliště medvěda, kde je v dnešní době vyhuben, kde však se v historicky nedávných dobách vyskytoval. Na Ukrajině probíhá tato hranice poněkud na sever od 50° s. š. (medvěd je tu znám v lesních brložích severní části bývalé Volyňské gubernie a ještě nedávno se vyskytoval v severních částích gubernie Kijevské). Na 51° s. š. měl sídliště v Šipovém lese bývalé Voroněžské gubernie, jednom z nejpověstnějších „stepních lesů“ ruských, kde se o něm zmiňovali autoři z konce XVIII. a počátku XIX. století. Na vyvýšeninách Žegulí, v Samarském ohybu, na Volze, na 53° s. š. se setkáváme s medvědy i nyní, ač zřídka. Na jižním Urale sestupuje hranice jejich rozšíření na 52° s. š., aby se poté vzdálila daleko na sever v hranicích západní Sibíře, kde stepní formace zatlačují jižní hranici lesního pásma na 56°—57° s. š. Spolu s ní se k severu vzdaluje i jižní hranice sídlišť hnědého medvěda. Avšak na Altaji sestupuje hranice ta pod 50° s. š. (k jižnímu břehu jezera Marka-Kul) a drží se při této rovnoběžce v Mongolsku i Zabajkalí. Tato zoogeografická hranice leží tedy v oblasti ukrajinské i daurské přibližně ve stejné zeměpisné šířce, bez ohledu na vzdálenost mnoha tisíců km, jež tyto oblasti dělí. Šířkově pru-

hový ráz oblasti se v hrubých rysech jeví velmi přesně ustáleným.

Na naznačené ohromné prostoře žije řada druhů a odrůd hnědého medvěda. Je však pozoruhodné, že celé lesní prostranství předuralské i západosibiřské roviny je osídleno *jedním* druhem medvěda. I na pravých přítocích Obi, Čulymu, Tymu a Vachu, jejichž basiny jsou na sever od Altaje, „žije drobnější medvěd západosibiřského typu, jenž se v podstatě neliší od evropského“ (t. j. předuralského; zde používá S. I. Ogněv starého zeměpisného názvosloví, podle něhož se ruské Předuralsko považovalo za část Evropy). Dále na východ jsou rozšířeny zvláštní odrůdy „jenisejského“ medvěda, „bajkalského medvěda“ atd. Jenisej je tu hranicí „regionálního“ řádu. Jak z předešlého patrné, není v této otázce Ural hranicí ani takového rázu.

Hnědý medvěd jen episodicky proniká do eurasijské tundry.¹²⁰⁾ Zato jsou některé její části obsazeny představiteli jiného druhu této rodiny, totiž ledním medvědem (*Thalassarctos maritimus*). Ke Kolskému poloostrovu a Kaninskému nosu bývá lední medvěd zanášen episodicky plujícími ledy. V tundrách ostrova Kolgujeva a Vajgače se objevuje zřídka. Na severovýchodních pobřežích Nové Země sídlí stále. Není vzácný v ústí Obské guby. Velmi hojný je na sever od ústí Jeniseje. Zde se vyskytuje zvláštní rasa „břehového medvěda“. Na rozdíl od medvěda ledových polí širého moře se tato rasa drží tundry. Břehoví medvědi jsou na Tajmyru, v deltě Leny, na Novosibiřských ostrovech, na Kolymském pobřeží a u mysu Děžněvova.

Eurasijská step skutečná (t. j. mimo hranice „stepních lesů“) nemá žádných zástupců rodu medvědího. To je jedna ze základních skutečností, jež se dotýkají geografie dravých ssavců eurasijských. Zatím v horských obvodech jižní periferie Eurasie medvědi se vyskytují. Tak vzniká odtrženost severní oblasti medvědů od oblasti jižní, jež je zcela analogická odtrženosti oblasti „severních“ lesů od

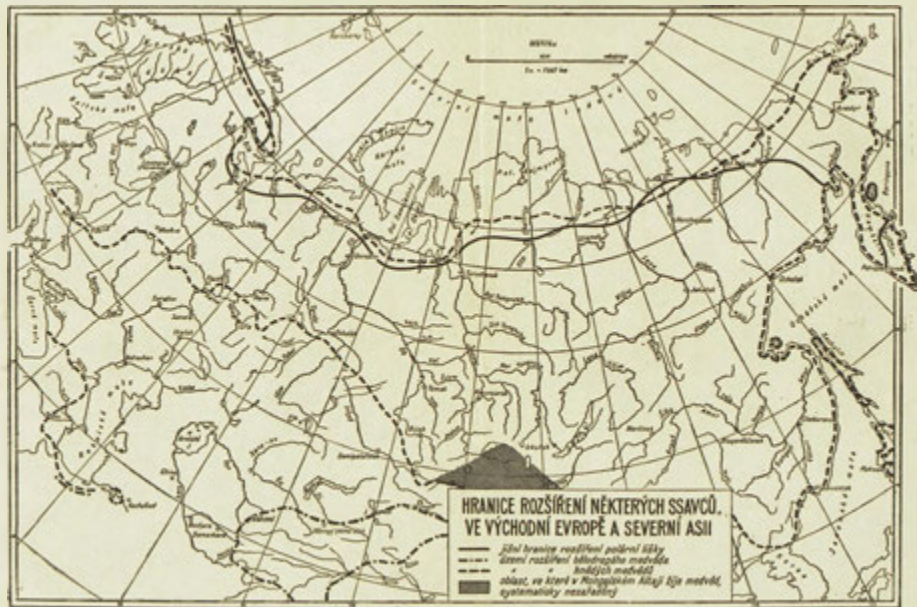
oblasti lesů „jižních“, což je pro eurasijský svět význačné.¹²¹⁾ Jednali jsme o ní v druhé kapitole této části. Sféra rozšíření kavkazských medvědů a poté medvědů turkistánských netvoří celek s oblastí medvěda severního lesního pásma. Naproti tomu taková spojitost oblastí v Evropě existuje. Medvěd byl tu vyhuben více nežli i v západních částech Ruska. Ale v *přirozeném* stavu tvořila sídliště medvěda v Pobaltí nepřetržitou řadu se sídlišti v Polsce, dále v horách haličských, v Karpatech a na Balkánském poloostrově až do lesů Macedonie a Řecka. Máme tu před sebou zoogeografickou analogii onoho bezprostředního, pro Evropu význačného, styku lesů „boreálních“ s lesy „subtropickými“, o němž jsme pojednávali v botanicko-geografické části.

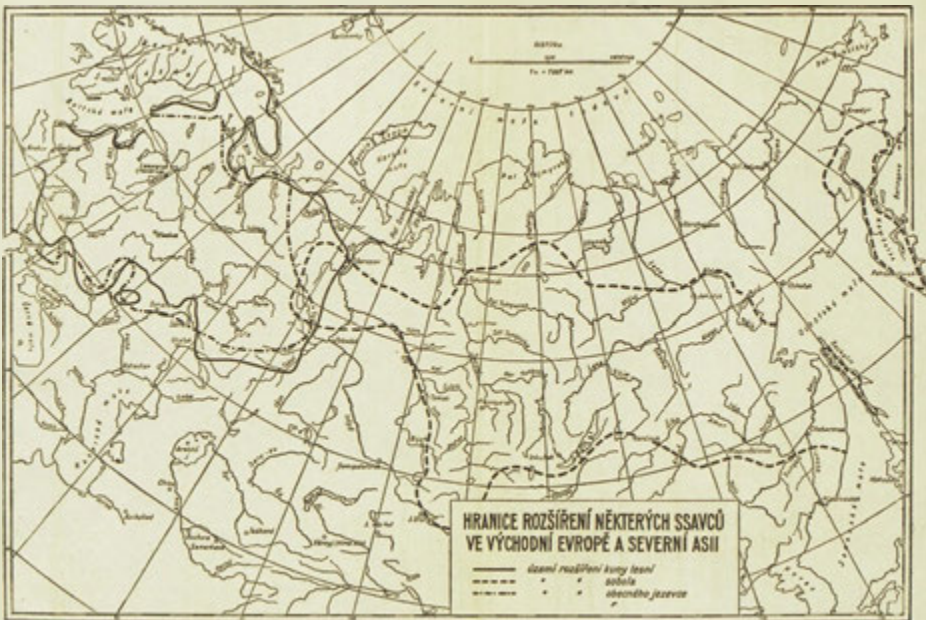
Je zjištěno, že v horských lesních oblastech Kavkazu žije několik odrůd hnědého medvěda (veliký kavkazský medvěd, malý kavkazský medvěd atd.). Také veliký kavkazský medvěd zachází v létě do alpské oblasti „a potuluje se tu, vystupuje až do oblasti věčného sněhu“. Pro malého kavkazského medvěda, obývajícího převážně (ne však výlučně) hory Zakavkazí, je takové chování zcela příznačné. Medvědi tito „za letní doby velmi často se objevují na velmi vysokých místech, t. j. na alpských luzích i nad nimi, na téměř holých skalách a ssutích; nezděra lze je spatřiti i na sněhu samém“. Tímto způsobem života se jeví přechodní formou od lesních medvědů k těm představitelům svého rodu, kteří se přizpůsobili podmínkám lesů prostých vysokohorských krajů středových částí pevninských. Takový je medvěd pamirský (*Ursus pamiensis*). Nejtypičtější je v té příčině medvěd „pišťuchojed“ (*Ursus pruinosus pruinosus*), bělodrápý, t. j. lišící se od typických lesních medvědů mimo jiné světlou barvou svých drápů. Je to obyvatel zcela bezlesých vysokohorských částí Tibetu a přilehlých zemí. Nížinné stepi-pustiny eurasijské ukázaly se medvědu nedostupnými. Ale ve vysokých stepích a pustinách jest medvěd, zastoupený medvědem pišťuchojedem, domovem. Pišťuchojedu příbuzný je

medvěd ťanšanský (*Ursus pruinus leuconyx*). Je to rovněž dravec vysokohorských prostor, avšak prostor, byť jen z části, lesnatých. Byl po prvé popsán ruským cestovatelem N. A. Severcovem r. 1873 v údolí řeky Narynu, jednoho z pramenišť Syr Darji: „skutečné sídliště těchto světlých narynských medvědů je v hustých, steloucích se křoviskách jalovcových ve výškách 8—10½ tisíců stop a v jedlových houštinách do výšky 9.500 stop; odtud se vypravují za kořistí do vysokých stepí.“ Spojitost těchto medvědů s „ovocnými lesy“ na Ťan-Šanu velmi rozšířenými, je mezi jiným vyjádřena i tím, že namnoze se živí převážně „divokými plody: meruňkami, jablky, později pistaciemi, hrozny a vlaškými ořechy“.

Tam, kde horská soustava Ťan-Šanu se přibližuje horské soustavě Altaje, sbližuje se i „severní“ a „jižní“ oblast medvěda. Ale na pokladě všech doposud shromážděných údajů lze tvrditi, že ani zde se tyto oblasti nestýkají bezprostředně — podobně jako tu zůstávají odděleny oblasti „severních“ a „jižních“ lesů Eurasie. Styk areálů, jako styk lesních oblastí, lze pozorovati na dálném Východě. Tam jsou představitelé rodu medvědů rozšíření nepřetržitě od dalekého severu až k dalekému jihu.

Na Dálném Východě dosahuje odrůdová i pododrůdová diferenciace rodu medvědů značného vypětí. V různých částech této země se setkáváme s medvědem kolymským, medvědem kamčatským, medvědem mandžuským, s černým usurijským medvědem. Zároveň se zde porušuje onen přísný vztah a spojitost hranic oblasti medvědí s hranicemi zonálními, který na celé hlavní rozloze Eurasie se dodržuje.¹²²⁾ V oblasti Čukotského nosu a zejména v Anadyrském kraji pronikají hnědí medvědi nikoliv episodicky, nýbrž neustále do pásma tundrového. Anomálii opačného rázu lze pozorovati v rozšíření polární lišky. Na Kamčatce „žije polární liška na celé západní části poloostrova až k nejjižnějším jeho končinám,“ jinými slovy téměř k 50° s. š., t. j. v oblasti vegetace dřevin. Tyto rysy odlišují přírodu Dálného Východu od přírody základní prostory Eur-

asie, jež má přesnou zonální přizpůsobenost oblasti hnědého medvěda i oblasti polární lišky. Na Dálném Východě hnědý medvěd přestupuje hranice svého lesního pásma, kdežto polární liška přestupuje hranice své obvyklé tundry.¹²³⁾

Obrysy eurasijského lesního pásma se velmi zřetelně projeví i tehdy, když spojíme dohromady oblasti dvou příbuzných druhů šelem, totiž sobola a kuny lesní se všemi sem náležejícími pododrůdami. Příbuznost těchto šelem, jež zdůvodňuje takové „sloučení“ jejich oblastí, jest mimo jiné ilustrována i tím, že na Uralu v oblasti, kde se setkává jejich zeměpisné rozšíření, nejsou zvláštností jejich kříženci, řečení „kidasové“. Množství a význam těchto kříženců je dosti značný.

Oblast ruské lesní kuny (*Martes martes ruthena*) velmi zřetelně charakterisuje západní část eurasijského lesního pásma. Na severu probíhá, přesněji nežli hranice rozšíření medvěda, podél lesní vegetace, obcházejíc tundrové okrs-ky. Na východě přechází lesní kuna přes Ural a proniká do Išimského a Jalutorovského okruhu bývalé Tobolské gubernie. Na jihu oblast rozšíření této šelmy velmi přesně reprodukuje geografii „stepních lesů“ předuralského Ruska. Zdá se, že není jediného význačnějšího masivu „ostrovových“, t. j. prostřed stepi ležících lesů, kde by nebyla kuna pozorována. Tak je rozšířena po lesích téměř celé Podolské gubernie. V obvodu Charkovské gub. se vyskytuje na jihovýchodě až po Izjumský okres: až tam se rozprostírají lesní masivy, provázející tok řeky Donce. Kuna sídlí v zeměpisně proslulých ostrovových lesích býv. Voroněžské gub. (Grafský les, Šipov les, Tellermanův háj). Byla tu spatřena i v lesních kulturách Kamenné stepi býv. Bobrovského okresu. „Faktum to, že lesní dravec se vyskytá v osamělém nevelikém ostrově lesním prostřed stepní roviny, dokazuje nepochybně udavší se rozesídlení kuny v hranicích bývalé Voroněžské gubernie.“

Právě podle materiálů z Voroněžské gubernie se ruským geografům v posledních desetiletích podařilo zjevně

prokázati proces náporu lesa na step, jenž je pro tato místa příznačný.¹²⁴⁾ V představách zoogeografie odpovídá tomuto půdněbotanickému faktu úkaz rozšíření kuny — zvířete lesního — po lesích gubernie, jež se nově vytvořily.

Kuna sídlí v pásnu lesů, které se přibližuje od severu k městu Tambovu. Její přítomností se vyznačují lesní oblasti severní části býv. Saratovské gub. Není vzácností v Žegulích (Samarský ohyb): vyskytuje se ve stepních lesích Zavolžska: v Buzuluckém boru býv. Samarské gub. a j.; byla zastížena v poříčních lesích řeky Uralu.

Se stejně značnou přesností konturuje obrysy lesní zony také rozšíření příbuzného kuny, sobola; jenže nyní běží o zauralskou část zmíněného pásma. Musíme tu mít na zřeteli i ona místa, kde sobol, pokud víme, v historické minulosti býval, ale dnes je vyhuben. Jsou to jižní části západosibiřského lesního pásma. Nyní v okresech na sever od řeky Omi (jižní okraj lesa) je sobol velmi vzácný. Na jiných místech hranice se stepí ho vůbec není. A přece ještě v 18. stol. jej lovíli u Čeljabinsku, právě v takovém pohraničním okrsku. „V tomto okrsku dřívější sosnové bory byly zcela vystřídány březovými lesíky, které základně změnily povšechnou tvářnost krajiny.“ Tuto záměnu jehličnatých druhů lesy listnatými považuje L. P. Sabanějev — nejčelnější ruský zoogeograf XIX. století — za „jednu ze základních příčin vypuzení sobola z jižnějších okrsků Západní Sibíře, jež dříve byly jeho sídlištěm“.

Avšak i nyní dosahuje sobol až nejjižnějších hranic altajských horských poloh a loví se na jižních svazích Velikého (Mongolského) Altaje, na horním toku Černého Irtyše. Ve východnějších obvodech podává geografie sobola s velikou zřejmostí obraz geografie lesů. Sobolové „se naprosto nevyskytují ve stepních obvodech západní poloviny Minusinského, ani Ačinského a Krasnojarského okresu“ (býv. Jenisejská gub.), ale obývají lesnaté Sajany i východnější lesní okrsky; dosahují Ussurijského kraje, ostr. Sachalinu a Kamčatky. Avšak kamčatská oblast sobola je od ostatní oblasti rozšíření tohoto dravce izolována:

celé severní pobřeží Ochotského moře, třebaže má lesní ráz, „nezná sobola“. Je to jeden z příkladů oněch úchylek zoogeografických zjevů od vztahu k určitým rostlinně-půdním zonám, jimiž se Dálný Východ vyznačuje.¹²⁵⁾

Podobně jako jižní hranice sleduje i severní hranice sobola hranici lesa. Právě zde, u severní meze tajgy, se sobolové vyznamenávají zvláštní urostlostí. Toto faktum je ve vztahu ke sféře *horizontální* zoogeografické zonality. Podle zákona souhlasnosti zjevů *horizontální* i *vertikální* zonality¹²⁶⁾ „mají sobolové, kteří žijí u horního pruhu náhorní tajgy v oblasti kamenitých ssutí, nejlepší existenční podmínky, pokud se týče potravy i bezpečí, vyznamenávajíce se zvláštní krásou a hodnotností kožichu“. Avšak sněžným polím a srázným horským vrcholům se sobol vyhýbá, jako se vyhýbá též tundře, této horizontálně-zonální analogii vysokohorských poloh.

Stepní pásmo odděluje severní oblast rozšíření lesní kuny a sobola od jižní oblasti výskytu právě uvedeného druhu kuny. Objevuje se nám obraz pro Eurasii charakteristické „roztrhané oblasti“ rozšíření lesních zjevů, odděleného prostírání se jejich severního a jižního pásu.¹²⁷⁾ Pokud se jižního pásu týče, tvoří jej v daném případě oblasti výskytu kavkazské kuny. Je to „krásně diferencovaná pododrůda“ lesní kuny. „V mezích kavkazského kraje je kuna rozšířena velmi široce a žije všude, kde se zachovaly značnější lesy.“ Na východ bylo její rozšíření sledováno až do Nuchinského okresu ve východním Zakavkazí.

Je zcela pravděpodobný, ale doposud ne plně prokázaný výskyt lesní kuny i v lesních obvodech Tan-Šanu. Podle slov N. A. Severcova (1873) se tam vyskytují exempláře se smíšenými znaky mezi kunou lesní a sobolem.

Všechny doposud zmíněné šelmy jsou s větší či menší přesností přizpůsobeny hranicím určitých zon. Ale ve fauně dravých ssavců Eurasie jsou též druhy, jejichž rozšíření zaujímá všechny eurasijské zony. Lze je nazývat „vsezonálními“ na rozdíl od druhů „jednozónálních“, jako je ku př. v podstatě liška polární. V geografii přichází právě

uvedený zonální princip k výrazu v jejich diferenciaci na odrůdy a rasy ve vztahu k zonálnímu členění. Sem náleží vlk a liška. „Podle materiálu po ruce jsoucího, praví S. J. Ogněv, je doposud předčasné, abychom řešili otázku o vzájemných vztazích lesního vlka severních a středních gubernií k šelmě, jež se vyskytuje v jižních černozemních stepích. Podle struktury lebky se severní vlci vyznačují poněkud větší masivností oproti svým jižnějším příbuzným. Dále lze poznamenati, že zimní kožich černozemních vlků se v seriích zdá bělejší a často postrádají rezavého tónu“. V těchto slovech je již postaven problém o zvláštích stepních rasách zvířat. Tvorba forem v obvodu stepi má tendenci vytvářeti rasy, jež se od lesních a horských odrůd liší svými menšími rozměry a světlejším zbarvením. Největší zřejmosti dosahuje tato tendence v obvodech pouštních. Budeme ji moci sledovati dále na celé řadě příkladů. Barva vlků umožňuje určení dosti jemných zonálních odstínů. Tak ku př. barva vlků v Samarské a Saratovské gub., jejichž značnou část zaujímá širá step, jest „ještě světlejší“ než v lesostepní gubernii Tambovské a Rjazanské. Charakteristickými formami se vyznačují vlci pouští. Podle slov L. P. Šabanějeva je tato odrůda „nejdrobnější a na nízkých nohách, pročež trup je dlouhý; ohánka je poměrně krátká; celková barva srsti je světle rezavá, bez tmavého pruhu na hřbetě.“ S tímto popisem v hrubých rysech souhlasí údaje M. N. Bogdanovovy o rozeznávacích znacích vlka, žijícího v pustině Kizil-Kumu (na jihovýchod od Aralského moře). Zaznamenáme „lehkost tvarů“ tohoto dravce. Vlci Zakaspického kraje se vyznačují svými malými rozměry. Naproti tomu pamirský horský vlk je „veliký, barvou i složením připomínající vlka středoruského“. Temnější odstíny zbarvení, při srovnání se stepními odrůdami, lze znamenati též u vlků kavkazských. Tak je stepní a pouštní pásma se svou faunou drobných a světle zbarvených zvířat vroubeno v daném případě s obou stran oblastmi, kde se vyskytují větší a tmavěji zbarvení členové.

Poušťovými, stepními a lesními formami není vyčerpána různost pododrůd a „nacíí“ vlka v obvodu Eurasie. Na dolním toku Jeniseje byla popsána zvláštní, dobře výrazná pododrůda „tundrového“ vlka. Dravec ten je vzrostlý a silný, „celkové zbarvení bílé“. Je zcela pravděpodobné, že také tundrový předuralský vlk (ku př. z tunder Archangelské gub.) má uvedené znaky. Je to „severní pododrůda, nepochybně přechody spojená s jižnějšími formami“. Lze plně míti za to, že zonální členění odrůd vlka může býti přivedeno do značné úplnosti, tak daleko, že se bude mluvit na př. jako o speciální rase o „vlku podpásma severních podzolových půd“ atd.

Výrazné zonální členění skytá geografie i takové „vše-zonální“ šelmy, jako jest liška. „Čím jižněji, tím se zbarvení lišek stává bledším a světlejším . . . Toto názorné pravidlo vystupuje v plné zřetelnosti jen v rovinných oblastích, při čemž nejbledší jsou lišky ze širokých stepních rozloh. V horských oblastích se zbarvení kožichu stává opět intensivnější.“ V těchto slovech S. I. Ogněvem byla naznačena nejen zonální diferenciací odrůd liščích, ale i souběh znaků lesních forem se znaky forem horských, jaký lze pozorovati i u jiných zvířat. Podle předpokladu S. I. Ogněvova „projevuje se vliv horské přírody v objevení se temnější barvy, kdežto převládání světle zbarvených jedinců vděčí kontinentalitě stepního a pouštního podnebí.“ Zonální systém rovinných prostor Předuralska se plně obráží v příslušném zonálním systému pododrůd a „nacíí“ lišek. „Kolský poloostrov, pobřeží Bílého moře, tundry Archangelské gubernie a bolšezemelskou tundru obývá forma podle všeho nejbližší typické *Vulpes vulpes*.“ Poznamenejme širkově pruhový charakter rozšíření formy té, jež na celé délce od Kolského poloostrova až po Ural se drží pruhu zemí ležících mezi 65° a 70° s. š. S. I. Ogněv pokračuje: Počínaje již pobřežím Oněžského jezera a Lodějnopolského okr. býv. Oloněcké gub., podobně jako též v Petrohradské gub. se vyskytuje liška, která se nejvíce podobá lišce středoruské. Forma ta svým rozšířením zau-

jímá celou severní a střední oblast býv. Evrop. Ruska. Na jih je tato pododrůda rozšířena ve sporadicky se udrževších lesích, jako ku př. v lesní části býv. Tambovské a Voroněžské gub. Tam, kde lesy mizejí, ve středoruské černozemní oblasti začíná se objevovati V. v. diluta (liška světlá žijící buď ve stepních úžlabinách nebo ve starých norách syslích“. Světlá liška reprezentuje přechod od středoruské lesní lišky ke „karagance“, formě eurasijských pustin. Lze však znamenati též zvláštní přechodné tvary, vedoucí od světlé lišky ke karagance (V. v. karagan). Jako jeden z těchto tvarů míníme považovati ruským zoologem A. A. Braunerem určenou pododrůdu stepní lišky (V. v. stepensis). Barvou se od světlé lišky neliší, lebka její je menší. Ale karaganka má ještě menší lebku. Oblast rozšíření stepní lišky popisuje S. I. Ogněv takto: „přibližně od střední části býv. Donské oblasti přes Krym, býv. Jekatěrinoslavskou, Chersonskou gub., Besarabii, býv. Podolskou gub. až do Zvenigorodského okresu Kijevské gub. a podle všeho až na jih Poltavské a Charkovské gub.; liška ta proniká i do nížinných částí Předkavkazí.“ Zonální momenty celého tohoto obrazu lze resumovati takto: vedle tundrové a lesní („středoruské“) lišky reprezentuje světlá liška lužní step (step, prostírající se u hranice lesů). Přechodné tvary od ní ke karagance se vyskytují ve stepi kavylové a pelyňkové. Pro západní okrajové obvody eurasijské stepi (přibližně k poledníku středních částí býv. Donské oblasti) byla taková přechodní forma zjištěna s určitostí. Je to liška stepní. Pro východnější polohy nebyl výzkum doposud proveden. Ale i zde lze počítati s příslušnými rasami.

Je pozoruhodné, na jaké veliké vzdálenosti v obvodu Eurasie si určité geografické formy udržují svůj ráz. Tak je ku př. ruským zeměpisčům známa zvláštní pododrůda t. řečené „daurské“ (zabajkalské) lišky. Žije ve stepích Zabajkalí a severní Mongolie, t. j. ve stepích při hranici lesa, jehož ostrovy a enklávami jsou uvedené krajiny zpestřovány. Tato pododrůda je velmi blízká odrůdě lišky, jež se vyskytuje v podobných podmínkách (ve stepích při

hranici lesů) v Předuralsku, několik tisíců km na západ od Zabajkali: „Celkovým vzezřením jsou zabajkalské stepní lišky velmi blízké lišce světlé (V. v. diluta). Při vzájemném srovnávání několika jedinců těchto pododrůd nelze je podle tónu kožišiny téměř vůbec rozeznati.“

Při přechodu z předuralské stepi do obvodu pustiny se rázem setkáváme s liškou karagankou. Již v hranicích Kavkazského kraje „v Příkaspické polopoušti (pravděpodobně v oblasti východních částí býv. Kizljarského oddílu jakož i v břehovém pruhu Dagestanu, ku př. poblíž Petrovska) se setkáváme s drobnou liškou, jež se v podstatě téměř neliší od kirgizsko-turkistánské karaganky. Táž liška vystupuje do vysokých horských stepních plošin Dagestanu, jež mají stopy polopouštní tvárnosti (ku př. poblíž Gunibu).“ Karaganka je „dobře vyjádřená forma geografická, obyvatelka jihovýchodních polopouští, jež převzala jejich mdlý kolorit.“ Žije v kalmyckých a kirgizských polopouštích Astrachanské gub. a Uralské oblasti¹²⁸⁾, setkáváme se s ní v Mugodžarech (jižní pokračování Uralského hřbetu). Podle představ S. I. Ogněvových žije na náhorní rovině Ust'-Urtu, ve větší části Syr-Darjinské oblasti a značné části Turgajské, Akmolinské a Semipalatinské oblasti. Hranice mezi stepí a pouští (pustinou) dodržuje v těchto místech velmi přesně šířkový směr, běžící mezi 48°—49° s. š. Bylo by zajímavé srovnati s ní severní hranici rozšíření karaganky. Údaje, uváděné S. I. Ogněvem, opodstatňují předpoklad, že i ona udržuje stejnou šířkovou orientaci a probíhá nedaleko výše zmíněného půdně-botanického rozhraní. Karaganka je obvyklá též v Zakaspickém kraji, kromě jeho jižní části. Tu žije šedá perská liška (*Vulpes vulpes flavescens*). Ta se od karaganky odlišuje nejen mdleším zbarvením, ale i ještě menšími rozměry.¹²⁹⁾ „Šedá perská lištička je podobna karagance a v podstatě reprezentuje nevelikou formu této skupiny.“ S formou tou lze srovnávati zakavkazskou stepní lišku (V. v. alpherakyi), jež se vyskytuje v pustinách východního Zakavkazí (dolní tok řeky Kury a Araksu). Je rovněž

drobnější nežli karaganka. Je zřejmé, že — pokud se týče zvířat, jež jsme sledovali — se nejjižnější hranice eurasijské skupiny vyznačují právě nejdrobnějšími formami. Horské lišky v Zakavkazí jsou větší než nížinné. Takový vztah byl konstatován též na severním Kavkaze, třebaže pododrůdy a „nacie“ jsou tam jiné. U horské severokavkazské lišky (V. v. caucasica) lze pozorovati tendenci také k větší intensitě zbarvení ve srovnání s liškami pustin a stepí. Rovněž liška horskokrymská (V. v. crimea-montana) má „barvu sytější, nežli lišky stepní“.

Vracíme se do hranic Turkistánu. V horách Fergany, Buchary a na Pamirech se vyskytují zvláštní formy karaganky. Ferganská karaganka „má zbarvení určitěji výrazné, nežli lišky z rovin“. Speciálně horská forma lišky se vytvořila v Ťan-Šanu (V. v. ochroxantha). Jest větší a barevnější nežli karaganka. Lišky, jež žijí v ťanšanských rovinách basinu tarimského (Východní Turkistán) se od ťanšanských liší tím, že jim „zcela schází černá kresba (proužky a skvrny) na frontálních částích předních i zadních končetin. Kromě toho je důležité poznamenati, že lebky lišek z basinu tarimského jsou drobnější, nežli mají lišky horské ťanšanské“.

Téměř celé eurasijské pouštní pásmo v rozloze od dolní Volhy až východním hranicím Mongolska, jakož i východní části eurasijských pelyňkových a kavylových stepí obývá zvláštní malý dravčík téhož rodu, jenž však je jeden a půlkrát menší nežli obecná liška — totiž korsak (Vulpes corsac). „Ohon korsakův je poměrně krátký (dobrá odlišnost oproti karagankám); nohy jsou tenčí a delší, nežli má liška, jsou zvláštností biologického přizpůsobení stálému životu v širých stepích.“ Zaběhnuvší se korsak byl jednou zabit v Pavlogradském okruhu býv. Jekatěrinoslavské gub. Od východních částí býv. Donské oblasti počíná území jeho stálého výskytu. V obvodech severního Kavkazu zaujímá příkaspické pustiny. Na jižním Urale proniká korsak severněji od města Orenburku (do 53° s. š.). Za Uralem dosahuje šadrinských stepí (56° s. š.) a Omsku.

Korsak je rozšířen v pustinách nížinného i horského Turkistánu. Na východě je znám v Mongolii; obecný je ve stepích Zabajkalí. Badatelé předpokládají, že bude objeven i v náhorních stepích severozápadního Mandžuska. Tak souhlasí sídliště korsakova se základním vývojištěm kočovného světa.¹³⁰⁾

Lišky západosibiřských lesních krajín se svým typem blíží středoruským liškám; ale podle poznamenání Š. I. Ogněvových se od nich odlišují „daleko větší bujností, délkou srsti, převládáním rezavě-žlutavých tónů se zřetelným křížovitým vzorcem kresby na hřbetě a na lopatkách; krátkostí uší; velikými rozměry těla a velikou lebkou“ (V. v. tobolica). V západosibiřských stepích „se již setkáváme s jinými pododrůdami jižního typu“. Směrem na východ se tvářnost tobolské lišky udržuje — s některými variacemi — na ohromnou vzdálenost. Tak ku př. ještě i sachalinské lišky „jsou podobné tobolským“. Spolu s výskytem ostrovových stepí ve střední Sibiři a v Zabajkalsku lze znamenati obvyklou diferenciaci ve zbarvení: stepní lišky jsou „velmi světlé“, v tajze a v horách se vyskytují tmavé, černavé, černohnědé, ano i černé lišky.

Pro Dálný Východ je dobře určena pododrůda tundrové lišky (V. v. beringiana). Zvlášť charakteristický je typ světležluté „mořské“ lišky. Oblast jejího rozšíření se táhne šířkovým pruhem po dolním toku řeky Leny, Jany, Indigirky a Kolymy. V basině Tichého oceánu doznává pak oblast výskytu této pododrůdy, podobně jako oblasti mnohých jiných živočichů, podstatného rozšíření, zaujímajíc řadu lesních — avšak podle všeho povahou blízkých tundře, třebaže daleko jižnějších — oblastí: Kamčatku, severní pobřeží Ochotského moře, část ostrova Sachalinu. Na Sachalině na řece „Tymě a Poronaji (východní břeh) převládají světležluté lišky s hrubou srstí (pravděpodobně blízké liškám tundrovým), na severozápadní části ostrova pak tmavší, jemnosrsté lišky“.

Jest se domnívati, že dalšími výzkumy bude stanoveno rozšíření zvláštního „tundrového“ typu lišek také na roz-

loze tunder mezi Uralem a dolním tokem Leny, na prostore, kde doposud prokázáno nebylo. Tím bylo by, byť zhruba ukončeno stanovení zonální soustavy pododrůd a odrůd lišek, jež je v souhlase s obecnou zonální soustavou Eurasie.

Předpokládáme, že i uvedené příklady postačí, aby ukázaly, jak zřetelně se povšechná zonální struktura Eurasie, se čtveřicí pásem převládající šířkově pruhové orientace (tundra, les, step a poušť), projevuje v zoogeografické oblasti.

L. MINKAČE SUITE. IV.

ČÁST III. HISTORICKÁ

1. MIGRACE KULTURY.

Vývoj kultury lze, mimo jiné, uvažovati z hlediska zeměpisného přemístění jejích ústředí, t. j. středisk kulturního života národů, kteří v té či oné době měli nejsilnější vliv na historické prostředí, které je obklopovalo. Obrátíme-li zřetel na osvětový život „Starého světa“ a zejména toho prostředí, jehož kulturně-historická tradice je vstřípena nyní v kulturu Evropy, shledáme, že proces zeměpisného přemístění směřovaných osvětových středisk se v onom prostředí vyznačuje určitou tendencí. Omezíme svou pozornost na osvětu té části „Starého světa“, kterou budeme nazývati „západní“ na rozdíl od jeho jižních a východních částí, Hindustánu a Dálného Východu, které měly a mají své zvláštní civilisace. Kultura, kterou nyní — ovšem v podobě mnoha tisíciletími pozměněné — Evropa žije, má svůj prvopočátek, pokud jej můžeme stanoviti, v civilisacích Mesopotamie a Egypta. Převeďeme-li tuto skutečnost do klimaticko-geografického jazyka a předpokládáme při tom neměnlivost podnebí, což je v základních rysech správné, neboť naše historické periody v procesu kosmických přeměn jsou jen nicotně krátké, tu se ukáže, že v období tom zůstávala kulturní střediska v hranicích oblastí, jež měly průměrnou roční teplotu okolo $+20^{\circ}\text{C}$ a více: Ninive (Mosul) s ročním průměrem $+20^{\circ}\text{C}$, Babylon (Bagdad) $+23\cdot3^{\circ}\text{C}$ a staroegyptské Théby (Kosseir) $+24\cdot6^{\circ}\text{C}$.¹³¹⁾ Pokud pak v onom období měly význam oblasti ležící mimo přední Asii a především oblasti egejského světa, byly to oblasti jeho nejjižnějšího konce; krétská kultura existovala na území s ročním průměrem blížícím se $+20^{\circ}\text{C}$ (Kanea na sever. Krétě $+18\cdot2^{\circ}\text{C}$). Takové poměry byly přibližně do r. 1000 před Kr. Lze míti za to,

že asi v té době počaly hráti značnou úlohu střední a severní oblasti egejsko-hellénského světa.

Epocha okolo r. 1000 př. Kr. byla epochou tak řečené mykénsko-trojské kultury. Potom dlouhým dějinným pochodem přešla převaha kulturních vlivů již s plnou určitostí ze zemí starého Východu do zemí řecko-italského Severozápadu, především do antické Hellady a později do Říma. Vývoj ten znamenal přechod osvětových ústředí z oblastí s teplejším podnebím do oblastí s podnebím mírnějším. Lze říci, že od r. 1000 př. Kr. ležela důležitější osvětová střediska západní části Starého světa v podnebí s roční prům. teplotou as $+15^{\circ}\text{C}$ a vyšší: starověká Troja $+15^{\circ}\text{C}$, Athény $+17.3^{\circ}\text{C}$, Řím $+15.3^{\circ}\text{C}$. Záhy po narození Kristově udála se v uvedených kulturně-klimatických vztazích další změna. Na kolbišti osvětové tvorby začala se uplatňovati Gallie, z níž se ponenáhlu stala nositelka latinské kultury a jež v této funkci zčásti zastoupila Itálii — Řím. Tento pochod na rozhraní VIII. a IX. stol. po Kr. nabyl jistého politického uznání. Faktem obnovení Západní Římské říše ve formě Franské državy Karla Velikého. Role Italie ve vývoji evropské osvěty tím naprosto nepozbyla významu, jako ho při vyniknutí severnějších ústředí nepozbývala role Egypta (Alexandrie!) v kultuře antického světa. Avšak samo v sobě znamenalo vyniknutí Gallie-Francie nepochybně přechod osvětových ústředí do sféry drsnějšího podnebí: vždyť podnebí Gallie-Francie se vyznačuje roč. prům. teploty pod $+15^{\circ}\text{C}$ (Avignon $+14^{\circ}\text{C}$, Paříž $+10.3^{\circ}\text{C}$, Brussel $+9.9^{\circ}\text{C}$), třeba by takové vyniknutí nebylo spojeno s úpadkem kulturní role jižnější sousedky. Současně se vznikem kulturního významu Gallie-Francie na západě přešla na východě hegemonie osvětových vlivů od středních a severních oblastí Egejského světa k ještě severnějšímu sídelnímu městu Konstantinopoli s roč. prům. teplotou rovněž pod $+15^{\circ}\text{C}$ (totiž $+14.1$ stupňů C).

Berouce v úvahu, že nejdůležitějším „fait nouveau“ v historii kultury prvního tisíciletí po Kr. byl vznik osvě-

tového významu Gallie a vznik „franské“ kultury, jejíž střediska byla v oblastech s roč. prům. teplotou okolo $+10^{\circ}\text{C}$, máme za to, že lze tvrditi, že mezi dobou kol narození Kristova a r. 1000 po Kr. byla směrodatná ústředí nás zajímavější osvěty v oblastech s roční prům. teplotou kol $+10^{\circ}\text{C}$ a vyšší (arabská civilisace epochy té se rozvíjela v podnebí s roč. prům. okolo $+20^{\circ}\text{C}$).

Jakým směrem pak postupovalo přemístění středisk osvěty v druhém tisíciletí po Kr.? Zdá se nepochybným, že v tom období pokračovala osvěta západní části „Starého světa“ ve svém postupu k severu, jaký lze pozorovati po několik tisíciletí předtím, to jest do zemí s drsnějším podnebím. Již vzhledem k prvnímu tisíciletí po Kr. nelze přejíti mlčením osvětový význam národů obývajících a obývajících britské ostrovy (kultura irská! kultura Anglosasů!), kde prům. roč. teplota byla $+10^{\circ}\text{C}$ i poněkud nižší (Londýn $+10.3^{\circ}\text{C}$, Hull $+8.8^{\circ}\text{C}$, Edinburgh $+8.2^{\circ}\text{C}$). V druhém tisíciletí po Kr. a zejména v jeho druhé polovině vzrostl tento význam ohromně. Okolo r. 1000 po Kr. vystoupila do popředí, jako jeden z aktivních činitelů kulturního bytí Evropy, kultura normandská, sídlící v zemích s ročním průměrem teplot jen nemnoho převyšujících $+5^{\circ}\text{C}$ (roč. prům. teploty v Bergenu $+6.9^{\circ}\text{C}$, Christianie-Oslo $+5.2^{\circ}\text{C}$). Přibližně v téže době se franská civilisace karolinské epochy rozštěpila na několik samostatných nacionálních větví; v kulturní existenci jedné z vytvořivších se národností, jež nabyla značného významu, totiž v německé (germánské) připadla význačná úloha východním oblastím jejího území, „východním markám“, Brandeburské a j. Germánské „východní marky“, jakož i Skandinávie, leží v mezích thermické oblasti s teplotami pod $+10^{\circ}\text{C}$, s ročními průměry $+8^{\circ}\text{C}$, $+7^{\circ}\text{C}$ ano i $+6^{\circ}\text{C}$ (Kralovec, bývalé hlavní město Pruska a rodiště Kantovo, má $+6.6^{\circ}\text{C}$). Nebudeme se pouštět do dalšího sledování geograficko-klimatického rozdělení ústředí novější kultury. Řekneme přímo své vývody: v druhém tisíciletí po Kr. postupovala kultura západní části „Starého světa“ ve

svých směrodatných střediscích na sever až do oblastí s ročními prům. teplotami okolo $+5^{\circ}\text{C}$.

Krátký přehled otázky nás vede ke stanovení tohoto schematu kulturně-geografických přemístění. Osvětová střediska západní části „Starého světa“ se prostírala:

do r. 1000 př. Kr.

v oblastích s roč. průměr. teplotami

kol $+20^{\circ}\text{C}$ a vyššími;

od r. 1000 př. Kr. do doby narození Kristova

v oblastích s roč. průměr. teplotami

kol $+15^{\circ}\text{C}$ a vyššími;

od doby narození Kristova do r. 1000 po Kr.

v oblastích s roč. průměr. teplotami

kol $+10^{\circ}\text{C}$ a vyššími;

od r. 1000 po Kr. až do dnešní doby

v oblastích s roč. průměr. teplotami

kol $+5^{\circ}\text{C}$ a vyššími.

Tomuto schematu naprosto nepřikládáme charakter bezpodmínečné přesnosti. Zejména pod označením „kol“ rozumíme možnost odchylek prům. ročních teplot dolů pod uvedené hodnoty v mezích do 2.5°C , t. j. do poloviny té thermické hodnoty, jež dělí sousedící historicko-klimatické skupiny tohoto schematu. Zcela zřejmé je též, že schema toto stanoví jen *spodní* thermickou mez oblastí, v nichž se v příslušných dobách rozkládala směrodatná ústředí osvětová. Taková mez se s dobou pohybovala k podnebí stále drsnějšímu, což již samo značilo zveličení *poměrného* významu studenějších zemí v otázkách kultury. Postup meze naprosto nevylučuje možnosti a skutečnosti existence — v každé z uvedených epoch — mocného kulturního života v zemích, ležících třeba i značně jižněji od této meze, jako i jednotlivé případy přemístění osvětových středisk ze zemí chladnějších do teplejších. Naše schema se snaží stanovit kulturně-klimatický fait nouveau každé z uvažovaných epoch; a takovým fait nou-

veau je bezesporně rozšíření kultury, s jejími směrodatnými projevy, do zemí s podnebím stále chladnějším.

V příčině novější doby chceme připomenouti: v druhé polovině druhého tisíciletí po Kr. kultura západní části „Starého světa“ (representovaná té doby kulturou „evropskou“) — jsouc sama o sobě jen jednou z kultur existujících na planetě a ve všech dřívějších epochách opravdu spoluexistovavší s množstvím jiných kultur v úplné nebo téměř úplné oddělenosti od nich — byla s to, ať na dlouhou či krátkou dobu, po prvé za přehlédnutelnou dobu lidské historie, ustanoviti systém vzájemných vztahů mezi národy celé zeměkoule; v tom procesu nabyla nadvlády jak vojenské, tak i převahy kulturních vlivů, nad kulturami všech ostatních národů a podmínila tím možnost kolonisace obširných mimoevropských oblastí (celé Ameriky a Austrálie, části Afriky) vystěhovalci z Evropy. Skutečnost ta nejpodstatněji rozšířila geografickou sféru, v jejímž obvodu mohou se odehrávati přemístění ústředí nynější „evropské“ kultury. To však je otázkou přítomnosti i budoucnosti. Pokud jde o minulost, viděli jsme, že ústředí kultury přecházela v průběhu dějinného vývoje do oblastí se stále chladnějším podnebím. Začavši svou migraci ze zemí, jež se svou průměrnou roční teplotou přibližují k maximu na zeměkouli známému (prům. roč. teplota horního Egypta je as $+25^{\circ}\text{C}$; maximální známá prům. roč. teplota činí $+28^{\circ}\text{C}$), postupovala kultura do oblastí stále chladnějších a dospěla do zemí střední a severní Evropy. Pochod ten konstatujeme výlučně vzhledem ke konkrétnímu kulturně-historickému světu, jež nazýváme kulturním světem „západní části Starého světa“, zůstavující nevyřešenou otázku charakteru geografických tendencí ve vývoji jiných kulturně-historických sfér, jež byly a jsou na zeměkouli. Přece však přiznáváme naznačenému procesu geograficko-kulturních přemístění určitý všesvětově-historický význam, a to proto, že podle výše řečeného právě ona konkrétně historická kultura, jež byla nositelkou těchto přemístění v určitém momentu, v druhé polovině dru-

hého tisíciletí po Kr. našla v sobě schopnost, aby roztrhla pouta vnitroplanetární odloučenosti a více či méně podřídila celý svět svému vlivu. Stoupajíc tím k všesvětově historickému významu, zastínila reflexem do minulosti tímto významem i onen kulturně-historický vývoj, který ji vypěstoval, mimo jiné i uvažovanou evoluci kulturně-geografických přemístění. Tendenci evoluce té stanovujeme zcela empiricky. Nemůžeme a nevytýkáme si za úkol, abychom podali její příčinný výklad. A jen jako protiklad, k němuž zcela vztahujeme rčení „comparaison n'est pas raison“, poznamenáváme, že v uvedeném pochodu zeměpisných přemístění, odehrávajícím se v nicotně krátkém — v měřítku kosmického vývoje — úseku časovém, lze spatřovati jistý parallelismus s pochody ústrojného vývoje světa, rozvinujícími se v nekonečně širším rámci časovém.

„Střední doba druhohorní periody byla podle všeho obdobím vyrovnaně teplým a vlhkým, v němž více méně na celé rozloze planety panovaly podnební podmínky podobné poměrům nynějšího pásma rovníkového . . . Od křídové periody bylo pozorovati osamostatňování polárního světa . . . Horké pásmo se svými řadami mořských úskalí zoologického původu se stále užilo . . . Na pevninách byl vzestup ochlazování a vysýchání doprovázen tvořením biologických pásem, vymíráním biologických skupin a vznikem skupin nových. Za druhohorní periody měli tvorové studenokrevní obrovské rozměry; existovaly druhy přizpůsobené k nejrozmanitějšímu způsobu života: amfibiie, plazi, tvorové běhající, plovající, létající. Ochlazení způsobilo jejich vymírání, a převahy nabyli tvorové teplokrevní: ptáci a ssavci . . .¹³²⁾“

Je zajímavé srovnání tohoto vývoje s naznačeným pochodem migrace kultury do podnebí stále drsnějšího, vzhledem ke kulturním osudům „Starého světa“. Jako „pozdnější“ druhy živočichů vznikly při ochlazování planety, tak i „pozdnější“ kultury vznikají v zemích stále chladnějších. Chlad — je-li možné nazývati „chladem“ ono ve

světové struktury nepatrné ochlazení, jež lze pozorovati v podnebí země! — je rozhodujícím činitelem vývojem. Podmiňuje změny druhů v ústrojném říši. Zdaž nestruhuje ve své hranice i lidskou kulturu v jejích nejnapjatějších projevech? — A zdaž dříve či později neukončí svým ledovým dotykem bytí ústrojně říše i lidské kultury . . . ? Téma, jež může živiti fantasii . . .

Žádná tendence, ať se sebe určitěji projevovala v minulosti, neskýtá podklady k předpovídání budoucnosti, a žádné srovnávání jí nemůže propůjčiti takových vlastností. Ale existencí tendence je podmiňován vznik očekávání.

Ubíhá druhé tisíciletí po Kr. Budou-li síly, které působily za poslední tisíciletí na kulturní vývoj západní části Starého světa, působiti v něm i nadále a při tom s dřívější intenzitou, stane se zákonitým očekávání, že v třetím tisíciletí po Kr. kulturní střediska světa, pokračující tímž tempem jako v minulosti ve svém postupu vstříc chladu, posunou se do zemí klimatických pásem s roční prům. teplotou kol 0°.

Z oblastí zeměkoule, vyznačujících se roč. prům. teplotami, klesajícími od +5°C k 0° a současně způsobilých pro existenci soudobého člověka, mají význam jediné oblasti Kanady (Winnipeg +0·6°, místo na středním Saskatschewanu 0°, pevnost Chipéwayan na jezeře Atabaska, stále ještě v oblasti pšeničné kultury, —2·5°C) a k nim přiléhající obvod Spoj. států (sev. Minnesota +3·0°C) a poté oblasti zčásti severního a středního a celého východního Ruska, jak Předuralského, tak i Sibiře (Moskva +3·9°C, Kazaň +2·9°C, Jekatěrinburk-Sverdlovsk +0·5°C, Krasnojarsk +0·3°C, Irkutsk —0·1°C), t. j. oblasti tvořící geografickou sféru, kterou jmenujeme „Eurasii“. Tak prodloužení tendence geograficko-kulturních přemístění do budoucnosti, o jakém jsme se výše zmiňovali, přivádí jaksi k předpokladu, že kulturní střediska světa, jehož nositelem tradice byla v posledních staletích Evropa, budou postupovati do Ruska-Eurasie a do severní Ameriky.

V obvodech těchto zeměpisných světů setkává se kultura na své cestě nejen s oblastmi s nízkými roč. průměr. teplotami, o nichž tu mluvíme, ale i se zeměmi značně teplejšími; vždyť New-York, nemluvě již o jižních státech, má roční průměr $+11\cdot0^{\circ}\text{C}$. — Kultura se usidluje a utvrzuje i v těchto teplejších oblastích. V myšlenkovém skladu zde objasňované kulturně-geografické nebo přesněji kulturně-klimatické koncepce lze tuto skutečnost uvažovati jako jeden ze zjevů migrace kultury směrem k „pólům chladu“, jež jsou ve vnitru severní Ameriky a „Eurasie“... Bylo by směšné činiti nárok na vědeckou věrohodnost takové koncepce. I z hlediska principu svobody filosofického přesvědčení, jenž podle povahy věcí má panovati všude, kde se činí pokus o předvídaní budoucnosti na podkladě odhadů a empirických tendencí, je zcela přípustné na př. mínění, že směrodatná ústředí kultury, došedše k nynější hranici, se opět dají na Jih. Pro toho, kdo se kloní k názoru, že pochody zeměpisně osvětových přemístění příští doby se budou dít směrem, jímž probíhaly v minulosti, otvírá se kolbiště k nalezení příznaků, že kulturní střediska naší doby skutečně se pohybují a postoupila směrem k Rusku-Eurasii a Severní Americe, k pokusu spojití očekávání, vznikající jako výsledek pozorování tendence kulturně-geografických přemístění, se živými dojmy současné doby. Zde lze poukazovati na převahu, kterou v poslední době získala Sev. Amerika v hospodářském životě téměř celé zeměkoule, značnou měrou dík napjaté hospodářské činnosti těch — podnebně drsných — oblastí, jejichž rozvoj je nejzjevnější z hlediska zde stanovované geograficko-kulturní tendence; lze poukázati na neustále vzrůstající politický význam Spoj. států severoamerických. Naopak zase připomeňme onu v jistém smyslu ústřední polohu, jakou v posledních letech zaujalo Rusko v ideologickém životě světa vřením a zápasy své revoluce, leč tím do jisté míry též souhrnem své kultury. Zatím Rusko v jednom z procesů svého kulturního vývoje, zemědělskou kolonizací i přemístěním ústředí průmyslových odchází z dřívějšího osvě-

tového území svého Středu a Severozápadu stále dále na východ, do bezhraničné rozlohy a stepi v hloubi eurasijských krajů, do oblastí, kde roční průměr teplot klesá k 0°.

Lze míti za to, že směrodatná centra osvěty, nejvlivnější její střediska již nyní nejsou jen v Evropě, jak tomu bylo nedávno, ale i v Rusku-Eurasii a Sev. Americe; že tyto dvě oblasti nebo lépe dva kontinenty se staví po bok Evropy a „vystřídávají“ ji ve smyslu převzetí části kulturní tvorby (což ovšem samo nepotvrzuje kulturně-historické „odstranění“ světa, jenž působil dříve) . . .

K předvídání takového „vystřídání“ přicházíme cestou určení jisté tendence kulturně-geografických přemístění, tendence podle našeho soudu podstatné pro pochopení osudů kultury, avšak přece jen určující pouze vnější rámec kulturně-historického procesu. Naše hledisko je v určitém smyslu formálně-geografickým hlediskem. Načrtnouti perspektivy, jež se otvírají právě z tohoto hlediska, je naší bezprostřední úlohou. Sledujeme zeměpisné přemísťování kultury a vidíme, jak předoasijská, středomořská a evropská kultura se střídají navzájem. A dáváme si otázku, zda nebudou těmi, kdo je převezmou a zejména kdo přejmou kulturu evropskou (nebo jejími spoluexistujícími „soudružkami“) kultura severoamerická a kultura eurasijská? . . . Jméno „Eurasie“ vyjadřuje nám mimo jiné souvztažnost ruského elementu s některými ethnicky neruskými elementy ji obklopujícího prostředí. Kdybychom byli tázáni, jak tlumočíme geografické schema kulturních přemístění do řeči ethnografické, označili bychom, po ustanovení period chaldejsko-egyptské, řecko-italské a románsko-germánské, kulturní bytí Severní Ameriky jako pokračování periody románsko-germánské, a pokud by běželo o Rusko-Eurasii, mluvili bychom o periodě slovanskomongolské, slovansko-turánské, nebo úže o rusko-mongolské, rusko-turánské . . . (jižní a zejména západní Slovanstvo se účastnilo historického vývoje Evropy; je však zároveň podle řady příznaků bližší rusko-eurasijské kultuře, nežli

jiní evropští národové; může býti spojujícím článkem mezi Evropou a Eurasií).

Jak je tomu v procesu kulturně-geografického a kulturně-ethnografického vývoje se změnami v *obsahu* kultury? Naše koncepce ovšem předpokládá historické proměny tohoto obsahu; takové změny se pojí k etapám geografických a ethnografických přemístění. V koncepci té jsou obrazy geografie a ethnografie kultury zároveň nositeli konkrétní náplně její: náboženství a filosofie, poesie a umění, státnickosti a hospodářství, techniky i způsobu života. Bylo by významné stanovení gradace intensity změn v náplni kultur, jež doprovázejí jednotlivé etapy kulturně-geografických a ethnografických přemístění. Žel, nemajíce měřítka pro změření různé intensity, musíme se omeziti na empirické konstatování jejich existence, existence rozdílů mezi na př. přemístěním kulturních středisk takovým, jako z Argolidy krále Agamemnona do Attiky Periklovy, a takovým, jako jejich přemístění ze zemí starého Východu do Hellady. Vzniká otázka: je myšlený přechod kultury z Evropy do Ruska-Eurasie a Sever. Ameriky podoben přemístění středisk z Argolidy do Attiky, nebo se svým rázem blíží přemístění kultury ze zemí starého Východu do Hellady?

Kdybychom tuto otázku formulovali speciálně vzhledem k Rusku, lze ji dáti takto: jest vyniknutí Ruska vyniknutím jedné z „evropských“ zemí ve sféře „evropské“ osvěty, podobné na př. vzrůstu významu Gallie-Francie, zároveň s významem Italie, vystřídání myšlené „italské“ periody periodou francouzskou, nebo je to zrození nové osvěty, třeba geneticky spojené s evropskou, ale reprezentující tak radikální změnění její tradice, jak to na př. provedla Hellada vzhledem k „dědictví“ starého Východu, nebo nový svět vzhledem k světu antickému?

Proces přemístění osvětových středisk z Argolidy do Attiky a proces jejich přechodu ze zemí starého Východu do Hellady jsou případy krajní. Historie skýtá příklady kulturně-geografických přemístění, zaujímajících co do

radikálnosti střední posici: na př. vystřídání světa hel-lénského světem hellenistickým. Lze se zabývatí otázkou, nejsou-li kultury Ruska-Eurasie a Sev. Ameriky ve svém poměru ke kultuře románsko-germánské Evropy jaksi podobny právě takovým vzájemným vztahům mezitypu?

K naznačenému problému se pojí další. Vznik směrodatné osvětové role „mladých“ zemí ještě neznamená, že ústředí „staré“ kultury ztrácí význam. Je tomu tak i v ústrojném světě: novorozenci, mládež, dospělí i starci existují pospolu. Podobně i ve světě osvěty „mladší“ ústře-dí, byť ne rázem, nýbrž postupně, ubírají na významu „starým“ . . . Bývají výjimky. I na př. kultura starého Egypta přežila mnoho jiných „mladších“ kultur. Ale pra-vidlem tomu tak bývá. Jak tomu bude ve vztazích Ruska-Eurasie a Sever. Ameriky k Evropě? Stane se „declin d'Europe“, „Untergang des Abendlandes“, nebo se Evro-pa, s oním kulturním fermentem, jenž je v ní obsažen, ukáže ve svém osvětovém významu odolnější nežli druhé, nyní do historické arény vstupující světy, buď oba do-hromady, nebo některý z nich zvlášť?

Pomineme ideologické propasti možných rozdílů. Ome-zíme se na krátká ukázání rozdílů v individuální posici Sever. Ameriky a Ruska-Eurasie vzhledem k Evropě, jak v měřítku geografického „skoku“, s nímž se spojuje myš-lený kulturně-geografický vývoj, tak i v charakteru kulturní tradice, jíž obě dvě země vládou.

Vznik mocného kulturního života v Sever. Americe jest jakýmsi „revolučním“ faktem kulturně-geografického vý-voje. Přenesení ústředí osvěty za oceán, kultury, jež ve svém kořeni je kulturou „západní části Starého světa“, odnímá kultuře té povahu kultury výlučně „Starého svě-ta“ a dodává jí podstatně novou geografickou konfiguraci. Rovněž tak nové kulturně-geografické faktum znamená vystoupení eurasijských oblastí, ovládnutých ruským živlem, do široké, kulturně-historické arény. Avšak oblasti ty jsou přece v hranicích „Starého světa“. Lze říci, že ve smyslu vnějšně geografickém je Severní Amerika vzdále-

nější Evropě, nežli Rusko-Eurasie; a proto, náleží-li budoucnost nikoli Evropě, jest v perspektivě myšleného kulturně-geografického vývoje právě Rusko-Eurasie bezprostředním nástupcem kulturního dědictví „západní části Starého světa“. Jinak je tomu s obsahem kulturní tradice. Sever. Amerika je země zalidněná úplně přistěhovalci z Evropy; v jistém smyslu je tělo z těla a krev z krve Evropy. S dobou si vypracovává a vypracuje ovšem samostatnou tradici. Ale ve svém prameni má jen tradici, jež sídlí v kultuře Evropy. Ruská kultura pak obsahuje nejen tradice převzaté z Evropy, ale i některé jiné, na př. kulturní tradici získanou přímo od Byzance. Uvažujeme-li Rusko ze širšího hlediska, předvídáme-li a přiznáváme-li význam účasti Tatarů a Uzbeků, Gruzínů a Arménů, Peršanů a Turků v ruské kultuře, lze tvrditi, že ruský živel ve svém duchovním bytí sídlí na průsečíku evropské tradice s tradicemi starého „předevropského“ Východu. Mezitím co kultura románsko-germánské Evropy nabývá dosud neslýchaného rozšíření v rozmachu Severní Ameriky, dostává se ve Starém světě ke kulturnímu vlivu jakýsi nový svět, jehož kulturní tradice má jinou a v jistém smyslu složitější skladbu, nežli kulturní tradice Severní Ameriky.

2. STEP A USEDLOST.

Posici Ruska ve světě, jenž je obklopuje, lze studovati z různých hledisk. Lze stanoviti jeho místo v řadě „jednotlivých historií“ západní poloviny Starého světa, v němž se rozkládají historická ohniska jeho kultury. Lze vycházeti z toho, že Starý svět máme za jakousi celistvou jednotu. Chceme zde uvéstí některé poznámky, jež předpokládají probádání dějinných osudů Starého světa právě jako celistvé jednoty. Při takovém způsobu chápání lze konstatovati protiklad „okrajinsko-přímořských“ oblastí Starého světa, východních (Čína), jižních (Indie a Irán) i západních („Štředozeří“ a Evropa) a „centrálního“ světa, zaplněného „elastickou masou“ kočujících obyvatelů stepí, „Turků“ nebo „Mongolů“. Tento protiklad objasňuje mechaniku dějin Starého světa za poslední tisíciletí, pomáhá postihnouti vztahy mezi tvorbou „okrajinsko-přímořských“ sfér, jež koření v určitém území, a mezi „stepní“ kulturou, ve svém významu přenosnou, jež si osvojuje výsledek oné tvorby a při pohybu kočování a bojových záborů jej sděluje jiným.

Především ukážeme na to, že bez „tatarštiny“ by nebylo Ruska. Není nic šablonovitějšího a zároveň nesprávnějšího nežli vynášení a vychvalování kulturního vývoje předtatarského „kijevského“ Ruska, jež prý bylo zničeno a zedráno tatarským vpádem. Naprosto nechceme upíratí určité — a veliké — kulturní úspěchy staré Rusi XI. a XII. století; avšak historické hodnocení těchto úspěchů je zvrácené, pokud není vyznačen proces *politického a kulturního zmalichernění*, zcela zřejmě se odehrávající v před tatarským Ruskem od první poloviny XI. do první poloviny XIII. století. Zmalichernění to se projevilo vystřídá-

ním třebaže relativní politické jednoty první poloviny XI. stol. údělným (manským) chaosem pozdějších let; projevil se v úpadku materiálních možností, na př. v oblasti umění. V oblasti architektury se tento úpadek projevuje tím, že ve všech důležitějších centrech epochy jsou největšími a nejbohatěji vypravenými chrámy výlučně nejranější doby, pozdější kijevské blednou před Sv. Žofíí, pozdější černigovské před Sv. Spasitelem, pozdější novgorodské před Sv. Žofíí Novgorodskou, pozdější vladimírsko-suzdalské před Uspenskou katedrálou ve Vladimíru. Podivný „opačný vývoj“ umělecko-materiálních možností: největší úspěchy na počátku, „smrskování“, sůžení měřítek během dalšího vývoje: překvapující kontrast oproti vývoji románské a gotické architektury Západu v téže periodě!

Jestliže Sv. Žofie Kijevská z *první poloviny XI. století* svou velikostí a výpravou je důstojným protějškem svých soudobých románských chrámů Západu, co znamenají před pařížskou Notre Dame, dokončenou r. 1215, její ruští současníci rázu chrámu Sv. Jiří v Jurjevě Polském v zemi vladimírsko-suzdalské nebo novgorodského Spasa Neredicy? . . . Nebudeme se dotýkati estetických hodnot těch i oněch chrámů; v příčině materiálních rozměrů skýtá Rusko počátku XIII. století obraz nicotnosti: při srovnání se západem rozdíl měřítek je desetinasobný, stonásobný; doslovná „zaostalost“, vznikající ne po, nýbrž *před* tatarským jhem!

Bylo by nelogické, obírat se bezradností, s níž se Rusko vzdalo Tatarům, jako „osudovou náhodou“; v existenci předtatarského Ruska byl prvek *neodolnosti*, náchylnost k *degradaci*, jež k ničemu jinému nežli cizozemskému jhu vésti nemohla. Rys ten je společný celé řadě národů; středověké a novější dějiny jednotlivých slovanských plemen jsou jakoby sestrojeny podle jedné šablony: jistý počáteční rozkvět a poté místo upevnění rozkvětu — rozklad, úpadek, „jho“. . . Takové jsou dějiny poslovanštěných Bulharů, Srbů, Poláků. Takový je i úděl předtatarského Ruska. Bylo velikým štěstím Ruska, že v do-

bě, kdy mělo klesnouti vlivem vnitřního rozkladu, dostalo se Tatarům a nikoli někomu jinému. Tataři, „neutrální“ osvětové prostředí, které přijímalo „bohy všeho druhu“ a trpělo „libovolné kulty“, padli na Rusko jako trest Boží, ale nezkalili čistotu národní tvorby. Kdyby se Rusko bylo dostalo Turkům, nakaženým „iránským fanatismem a exaltací“, byly by jeho zkoušky mnohokrátě těžší, a osud horší. Kdyby se byl Ruska zmocnil Západ, připravil by je o duši . . . Tataři nezměnili duchovního bytí Ruska; ale bezesporně ovlivnili Rusko militárně-organisační silou, jako tvůrci států, což bylo v té době jejich význačnou vlastností.

Jestli snad příkladem, nebo příměsí krve těm, kdo vládli, dali Tataři Rusku schopnost vojensky se organizovati, vytvářeti státně donucovací ústředí, dosahovati *odolné vytrvalosti*; dali mu schopnost, *aby se stalo mocnou „ordou“*.

Možné, že nejen to. Bylo zapotřebí nejen krutosti a chtivosti, aby z vnější Mongolie se dospělo do Kijeva, Ofenu, Angory i Ankgoru. Aby se to dalo dokázat, bylo třeba míti zvláštní cit pro stepi, hory, oasy a lesy, cítiti odvahu bezmeznou. Řekněme jasně: na rozloze všesvětových dějin oproti *evropskému citění moře* vyvstává jako rovnoprávné, třebaže polární, jedinečné *mongolské citění pevniny*: zatím v ruských „zemleprochodcích“ (poutnících po zemi), v rozmachu ruských výbojů a záborů je týž duch, totéž *citění pevniny*. Avšak Mongolové ve vlastním smyslu nebyli „kolonisátory“, kdežto Rusové jimi jsou: důkaz, z množství jiných, že Rusko nelze tak zcela řaditi k „Mongolstvu“. Ba i samo tatarské jho, jež napomohlo k státotvornému zorganizování Ruska, podněcovalo nebo odhalovalo návyky dotud dřímající, bylo současně výhní, v níž se kovala ruská duchovní svéráznost. Stěžněm jejím je *ruská nábožnost*. A tato nábožnost, jaká jest a jaká živila a živí ruský duchovní život, se vytvořila právě v dobách „tatarštiny“. V Rusku předtatarském je i jednotlivé rysy, náběhy — v Rusku „tatarském“ plnost:

mystického hloubání a chápání a její nejlepší výplod: ruské religiozní malířství. Veškerý rozkvět tohoto malířství spadá zcela do rámce „tatarského jha!“ V tomto překvapujícím protikladu: svou úlohou trestu Božího Tataři očistili a posvětili Rusko, svým příkladem vštíplili mu návyk moci — v tom protikladu se projevuje dvojí tvář Ruska. Rusko je následníkem Velikých Chánů, pokračovatelem díla Džengizova i Timurova, sjednotitelem Asie; Rusko je částí zvláštního „okrajinsko-přímořského“ světa, nositelem prohloubené kulturní tradice. V něm se současně pojí historický „usedlý“ i „stepní“ živel.

3. VÝZNAM KOČOVNÍKŮ V EURASIJSKÉM SVĚTĚ.

Pro pochopení Ruska jako dějepisného i zeměpisného celku je záhodné, aby byla stanovena úloha, kterou v něm hráli kočovní národové.

Předmět ten je značně obsáhlý. Jen dějiny Skythů a Hunů, uvažujeme-li je v celku, zaujímají v mezích událostí, jež lze historicky obzírati, přes 12 století. Dějiny kočovného světa jako úhrn zaujímají asi tři tisíciletí: od objevení se Skythů v VIII. století př. Kr. až po naši dobu. Při tom nemůžeme tvrditi, že náš pohled proniká do *kolébky* kočovného světa. Objevení se Skythů ve stepích u Černého moře a v Přední Asii mohly předcházeti dlouhé periody vývoje v podmínkách kočovného způsobu života. — V mezích našich pozorování lze kočovnou kulturu nazvati *koňsko-železnou*¹³³). Je spojena s domestikováním koně pod uzdou a s užitím železa. Dnešní stav archeologického materiálu dovoluje, aby s větší nebo menší přesností mohlo býti probádáno objevení se kočovní kultury ve dvou vzájemně velmi vzdálených oblastích Eurasie, totiž v západo-eurasijských stepích (t. j. u Dněpru, Černého moře a Azovského moře) a poté na Altaji. V obou obvodch kryje uložení usedlých nebo polousedlých kultur. Vrstva, jež ve stepích podněperských (zejména na dolním Dněpru a Bugu) předcházela, náleží kultuře kovoplavíren a obchodních skladů bronzové doby¹³⁴). Počet zde objevených kovoplavíren a obchodních skladů v posledních 70—80 letech činí celé desítky. Takový rozmach kovoobráběcí činnosti (a s ní spojené činnosti obchodní) zajisté ukazuje na usedlost. Tím spíše, že tato památná místa jsou téměř výhradně vázána na břehy řek (a vesměs na uzly vodních cest, na nichž v přítomnosti se rozkládají

městská sídliště kraje). Porovnání s poměry pozdějších údobí ukazuje, že na říční síť se zde opírá právě obyvatelstvo *usedlé*. Soustava cest, na niž se opírají kočovníci, je soustavou *rozvodí*.¹³⁵⁾ Kultura kovoplavíren a obchodních skladů broznové doby se připisuje Kimmeriům. A vrstvu nejranější kočovné kultury, jaká se zde vyskytuje, připisují badatelé Skythům. — Na východ a severovýchod od dolního Dněpru jest archeologická vrstva, jež předcházela vrstvu skythskou, vrstvou „nejpradávnější stepní kultury“, t. j. té, jež je spojena s pohřbíváním tak řečených skrčených a nabarvených koster.¹³⁶⁾ Na území Charkovské a ve východní části Jekatěrinoslavské gub. (jakož i ve východnějších obvodech) existuje tato kultura v rámci nejen kamenné a měděné, ale i bronzové doby (na dolním Dněpru se nedožívá doby objevu bronz). Přítomnost velkého množství telecích a ovčích kostí v hrobech určuje ji jakožto kulturu *pastevců hovězího dobytka a ovcí*. Nedostatek znaků, jež by ukazovaly na ovládnutí koně uzdou, nepřipouští, abychom si ji představovali jako koňsko-kočovnou kulturu v pozdějším smyslu toho slova. Široký rozmach keramické výroby (s ústředím v okresech nynějších měst Izjumu a Slavjansku); existence výroby kovoplavírné (na rozvodí mezi Bachmutkou a střední Luganí; tavení na kamenném uhlí — skoro tři tisíce let před obnovením dobývání tohoto nerostu!); spojitost pohřebišť s hradišti (Donská oblast)¹³⁷⁾ — vše to v některých případech určitě ukazuje na usedlost. I zde vystřídal skythský kočovný způsob života kulturu při nejmenším polousedlou. — Analogicky je tomu i na Altaji, kde památky koňsko-kočovní kultury tvoří skupinu, jež ve srovnání s kulturou bronzové doby týchž míst je pozdější.¹³⁸⁾ Bronzová kultura je tu vyznačena rozvojem kovolijectví a existencí zemědělství, t. j. byla kulturou typu usedlého. — Nejstarší památky kočovné kultury na Altaji jest čítati k hunskému kruhu. — Jak v západoeurasijských stepích, tak i na Altaji je kočovný způsob života něčím, co se nevytváří na místě, nýbrž co již hotové přichází odjinud. —

Archeologická minulost krajů na východ od západo-
eurasijských stepí a na jih od Altaje není nám v poněkud
širších rysech známa. A přece právě zde jest hledati pra-
vlast kočovného života. — Je správné poznamenati, že
právě zde, na východ od zeměp. délek západo-eurasijs-
ských stepí a na jih od Altaje bylo kočovnictví nejhouver-
natější. Zde se v přítomné době udržuje kočovnický
život u Kozáků (dř. Kirgizů), Kirgizů (dř. Karakirgizů),
Ojratů (dř. Kalmyků), Mongolů. *V širokých rysech se pra-
vlast kočovnického způsobu života územně kryje s jeho
posledním útočištěm.* V tom lze spatřovati důkaz, že
kočovnický život se svými putováními chovatele skotu
v závislosti na dostatku trávy a vody nejlépe odpovídá
a nejplněji je přizpůsoben přírodním podmínkám právě
těchto míst, oblastí na východ od délek západo-eurasijs-
ských stepí a na jih od šířek Altaje. Je to oblast suchých
stepí, jež bývají ve své jižní části neztídka označovány
„pustinami“. — Kalmyckou, jihokirgizskou, mongol-
skou *travnatou* pustinu jest odlišovati od *absolutní* pustiny
(t. j. pouště) podobné na př. některým částem pouští zakas-
pických, střední Gobi nebo pouštím basinu řeky Tarimu.¹³⁹⁾
V *absolutní* poušti se chovatel skotu nemůže udržeti. Ta
okolnost právě určuje na př. charakter geopolitické histo-
rie východohunské državy (t. j. hunské říše ve východo-
eurasijských stepích). Je to jaksi *historie přeskoků přes
poušť*. Šaňjuj (hunský císař) se drží ve stepích a pohorích
u čínské zdi. Je-li odtud vytlačen, musí ustoupiti na sever
od pouště. Jiná situace, mezi těmito krajnostmi, není
proveditelná.

Prapůvodní vlast kočovnického života může býti na-
značena jen v nejповсеchnějších obrysech. V dalším jsme
odkázáni na dohady, kde, jak a kdy se uspořádal tento
způsob života, tak určitě a jasně vyjádřený. Je zcela mož-
né, že znamenal *odtržení od usedlosti*, známé rané i pozdní
době kamenné. Takové odtržení může být zcela vy-
světleno *přitažlivostí*, jakou na usedlého (u vody) chova-

tele skotu zajisté působila travnatá rozvodí.¹⁴⁰) Jaké poměry připravovaly takový přechod? Komu prvnímu napadlo, aby „vše, co má“ naložil na vozy, s tím, aby se od nynějška při hledání trávy a vody stal nezávislým na usedlosti? Ať to byl kdokoli — myšlenka ta se stala jednou z lidských myšlenek bohatých následky. Byl tím vytvořen hospodářský řád, který je dosud nejracionelnějším hospodářským řádem na milionech čtverečních kilometrů, vytvořil se řád, jenž v průběhu tisíciletí měl *ohromné vojenské přednosti*, který historii kočovného světa učinil jednou z pozoruhodných kapitol v dějinách válečnictví. Vojenský význam kočovného elementu nelze odloučiti od *ovládnutí koně uzdou*, jež se stalo v kočovném světě. Kůň s uzdou (někdy desítky, sta koní) leží v kočovnické mohyle ať skythské, altajské, nebo v pozdějších „tatarských kurhanech“¹⁴¹). Vedle nebožtíka položena zbraň jako památka na jeho vojenského ducha. Při tom již v nejpradávnějším kočovnickém příslušenství (v západo-eurasijských stepích a na Altaji) jsou *železné předměty*. Má upotřebení železa svůj kořen v kulturní tradici dávných kočovníků? Bylo jimi přineseno z válečných výprav na jižní okrajiny Starého světa? — Nechť je tomu jakkoli, pro místa Ruska-Eurasie, jejichž archeologická minulost je našim zrakům odhalena, je nejcharakterističtější překrytí *bronzové usedlé kultury* kulturou *kočovní, železnou*.

Probadání *koňsko-železné kočovní kultury* je také základním úkolem vědy o kočovnictví. Úloha ta se přirozeně rozpadá na několik jednotlivých úkolů.

1. Prvním úkolem vědy o kočovnictví jest výzkum kočovního světa v jeho *jednotě a celistvosti*. Tato jednota a celistvost je tak překvapující, že anglický skythovědec Minns vykládá na př. skythské obyčeje na podkladě *mongolského* materiálu ze XIII. století naší éry. Ethnologické opodstatnění takových porovnávání je sporné. Chronologicky je skythský materiál od mongolského odělován nejméně 15ti stoletími. Porovnávání ta jsou

zdůvodněna *kulturně-historicky* — jednotou a uceleností kočovního světa. — Kočovní svět je proniknut kultem válečného hrdinství. Jen ten, kdo prokázal své vojenské vlastnosti, je plnoprávným členem společnosti. Lebky pobitých nepřátel jsou drahocennou trofejí, hotoví se z nich číše hodokvasné. Zvyk ten, prokázaný u Pečeněgů (lebka Svjatoslavova) t. j. pro X. století po Kr. uvádějí čínské kroniky u Hunů východo-eurasijských stepí (epocha kol naroz. Kr.) a Herodot u Skythů. „Průvodná pohřbívání“ význačná pro kočovnický svět (t. j. pohřbívání ženy a služebnictva spolu s vůdcem) jest srovnávati s *kultem věrnosti*, tvořícím jednu ze zásad kočovného způsobu života. Věrnost soudruhu překvapovala každého, kdo se třeba nedávno seznamoval ve válečných poměrech ku př. s kalmyckým způsobem života. Kult věrnosti je základem kamenem světového názoru. Džengiz-chánova a kult ten ve formě zvláštních obřadů provádějících bratření a přísahu je svědky prokázán také pro nejstarší kočovnické periody západo-eurasijských i východo-eurasijských stepí. Žena a služebnictvo si nesmí představit život bez náčelníka. Jsou důkazy, že lidé dobrovolně klesali s vůdcem do hrobu.¹⁴²⁾ Průvodná pohřbívání se konala u čínské zdi. Taková podle všeho nalézáme ve velikém kurhanu II. Katandinského pohřebiště na Altaji.¹⁴³⁾ Jsou též charakteristická pro skythské kurhany u Černého moře.

2. Jedním z úkolů vědy o kočovnictví je studium kočovnického světa *na jeho vývojišti*. Vývojiště to lze stanovit jako souborný celek *stepí a travnaté pustiny*. Zmínili jsme se již o významu znaku travnatosti v této otázce. V hranicích Eurasie je celá severní část pustinného pásma travnatá. Při přibližném stanovení začíná „pustina“ na jih od čáry spojující býv. Caricyn (nyní Stalingrad) se Sergiopolí (přibližně 48—49° s. š.) a dále s jižními okraji severomongolských hřbetů.¹⁴⁴⁾ Na stovky kilometrů k jihu od této hranice se prostírá travnatá pustina; a jen úměrně s přibližováním se k horskému

orámování Eurasie je tato oblast vystřídávána *absolutní* pustinou-pouští.¹⁴⁵⁾ Ale i tam jsou okrsky pro chovatele skotu příhodné, zejména v písčitých obvodech. Vedle toho každé značnější vyvýšení reliefu vede v těchto místech za sebou travnatou pustinu a travnatou step. *Největším* — nejen v Eurasii, ale na celém světě — *souvislým* pásem obvodů vhodných pro kočovníka, chovatele skotu, je *severní* pruh travnatých pustin a oblast travnatých stepí, jež se k nim přimyká od severu a od západu. Tento *souvislý* pruh stepí a travnatých pustin nazveme podle rázu jeho kartografických obrysů a podle krajních mezí jeho rozlohy chingansko-karpatským „pravoúhelníkem stepí“ (rozumíme zde Veliký Chingan, poledníkové pohoří na západní hranici Mandžuska). Od východu se k tomu pravoúhelníku přimyká zachinganská *ostrovová* mandžuská step a od ~~východu~~ jí „symmetrická“ zakarpatská step uherská. Také se severu je (se strany tajgy) „pravoúhelník stepí“ vrouben ostrovovými stepmi, zvláště částími v poměrech členitého reliefu Východní Eurasie (jenisejský a lenský kraj, Mongolsko a Zabajkalí). — Jak výše uvedeno, jest chingansko-karpatský pravoúhelník stepí odlišovati od oblasti *absolutních* pouští v její jižnější části Eurasie (zejména Gobi, Tarimský basin a Zakaspická oblast).¹⁴⁶⁾ Dík výskytu horských masivů v těchto místech, jakož i v souhlase s růzností substrátů, má rozložení okrsků absolutní pouště celkově „ostrovový“ ráz. Nicméně některé „ostrovy“ absolutní pouště jsou velmi rozsáhlé, na př. v tarimsko-gobských a i zakaspických pouštích. — Zeměpisnému rozlišování travnatých a „absolutně pustých“ prostor odpovídá rozdílnost historických formací. Zeměpisné jednotě a ucelenosti „pravoúhelníku stepí“ odpovídá v historickém smyslu jednotnost a celistvost kočovní kultury. Do pásma *absolutní* pouště proniká kočovnícký život hlavně předhořími a horskými prostory. Obecně zde hospodářsky i osvětově převládá *formace oas*. Tato formace žije využítkováním vodotoků spadajících s horských hřbetů (kdyby nebylo pohoří,

nebylo by ani života). Pro oblasti mezi Kaspickým mořem a Tan-Šanem, jakož i pro basin Tarimu, je usedlý život v oasách charakterističtější, nežli kočovnictví. Jako vývojiště kočovnické kultury může být eurasijský „pravoúhelník stepí“ porovnáván s arabským a severoafrickým vývojištěm. Přece však je v severní Africe i v Arabii prvek absolutní pouště vyjádřen více, nežli v Eurasii. A proto jako vývojiště kočovnické kultury je eurasijská step-pustina jedinečná a jediná na světě.¹⁴⁷⁾

Jest při tom poznamenati, že jádrem kočovnického vývojiště, snad i počáteční kolébkou a pravděpodobně posledním útočištěm kočovnictví je podle řečeného travnatá pustina, t. j. v hrubých rysech oblasti mezi 44° a 49° s. š., na východ od Jergení¹⁴⁸⁾ a na západ od Chinganu. V podstatě není zde ani podnes možný jiný způsob života, nežli kočovnický. Na sever i západ, t. j. ve stepi, je možné zemědělství; na okrajích pustin jen na některých „vybraných“ místech; vlhčí step je celá přístupná zorání.¹⁴⁹⁾ Historicky se oblast kočovnického života neomezovala na travnatou pustinu. Kočovníci zabírali pro pastviska i prostory, kde se nyní provádí zemědělství. A bývaly okamžiky, řekněme ve skytho-sarmatské (soudobé s ranou hunskou) epoše nebo v epoše mongolské (XIII.—XIV. stol.), kdy celý „pravoúhelník stepí“ od Karpat do Chinganu spolu se stepí uherskou i mandžuskou byl vývojištěm kočovní kultury.

3. V poměru k ostatním kulturním sférám Starého světa je kočovnický svět světem středovým. Na sever od něho se prostírají kultury severního lesního pásma. Z nich jako příklady můžeme uvést: bronzovou kulturu Angary a středního Jeniseje,¹⁵⁰⁾ výše uvedenou kovoobráběcí kulturu altajskou, kulturu středovolžskou (spojenou s uralskou), kultury oblasti smíšených lesů Předuralského Ruska¹⁵¹⁾ (fatjanovská kultura, djakovská kultura, prvo počáteční Rus a j.). Na severozápad, západ a jihozápad od hranic kočovnického světa leží Evropa. Evropa se pojí k středomořskému světu. Na jih od kočovnických kultur

se rozkládají kultury iránského a indického kruhu.¹⁵³⁾ K nim třeba přiřaditi kulturu středopevninských oas (zakaspických, ťan-šanských a tarimských). Kultura ta současně byla ve stálém a *zvlášť širokém* vzájemně působícím styku s kočovníky.¹⁵³⁾ Na jih a jihovýchod od světa kočovnického je kultura čínská. Na východě pustina-step naráží na odnož čínského vývojiště ve formě mandžuskokorejské oblasti „třetihorních“ lesů. Této oblasti odpovídá kruh usedlých a polousedlých kultur spojených s kulturou čínskou, majících v řadě znaků svérázné rysy.

Kočovní svět v samém principu kočovnictví je způsoben k překonávání prostranství po souši. Při tom středová poloha jej nabádala k vyplnění sjednocující role.¹⁵⁴⁾ V historickém smyslu je „pravoúhelník stepí“ jakoby *Středozemským mořem kontinentálních prostranství*. Antičtí lidé svůj orbis terrarum (kruh zemí) obzírali od Středo-zemního moře. Podobně Herodot v kapitolách o Skythii obzírá pravoúhelník stepi zároveň se severním lesním a jižním pustinným orámováním. V popise tom, jak známo, se drží obchodních cest, užívaných kočovníky. Správně řečeno, pojem eurasijského historicko-geografického světa jako světa svérázného, v sestavě lesního, stepního a poušťového pásu na sever od velikých náhorních rovin, byl dán již Herodotem v klasifikaci a konstrukci jeho nárysu Skythie. — Otázka jižní „hedvábné“ cesty, jež běžela tarimským basinem, severní Indií a Iránem a spojovala Čínu a Středozemské moře, je otázkou speciální. Cesta ta se otevřela později (za Chaňské dynastie, v dobách naroz. Kr.) a Herodot ji neznal a mluvil nikoli o ní. Tato cesta od „čínsko-tarimské hráze“¹⁵⁵⁾ přes tarimský basin běží absolutní pouští, překonávanou po řetězci oas. Je to cesta *absolutní* pouště. Mluvíme zde o severnější cestě stepi a travnaté pustiny. Nelze pochybovati, že do východohunských kurhanů z dob narození Kristova se vlněné tkáně, výrobky řeckých kolonií u Černého moře, dostaly právě touto cestou. S touto cestou je spojen i další problém — problém ukájení skythského černomořského světa

bronzovými výrobky z vnitropevninského kovolijského ústředí. Tento problém zvláště jasně vystupuje vzhledem k t. řeč. skythským neboli „asiatským“ kotlům (polokoule s konkávní podstavou formy komolého kužele). Největší rozmanitosti forem těchto kotlů jest znamenati v altajském metalurgickém rayonu (tamtéž objevena výroba těchto kotlů). Mnoho je jich i v západo-eurasijských stepích až do Uher. Úlomky takového kotle nalezeny před několika lety výpravou Kozlovovou v rano-hunském kurhanu v Mongolsku. — Altajské kovolijské centrum se vyznačuje zvláštními zrcadly s knoflíčkem na zadní straně. Se Sarmaty se tato zrcadla objevují v západo-eurasijských stepích (III.—II. století před Kr.). Po výpravách velikých hunských šaňjuů na severozápad se taková zrcadla okolo r. 140 př. Kr. stávají známými v Číně. Vnitropevninské metalurgické centrum pravěku zaujímal Altaj, rudou bohaté obvody východokirgizské stepi a snad i Sajany. Jeho výrobky šly právě, mimo jiné, *eurasijskou stepní magistrálou*, prvoobrazem veliké sibiřské cesty.¹⁵⁶⁾ — Dvě meze jsou pro tuto cestu zejména důležité. Jednou z nich je *černomořsko-stepní šev* na styku dvou spojovacích prvků, mořského a stepního (soubor v geografickém smyslu neobvyklý, neboť step je převahou formace vnitrozemská). Na tomto styku se v starověku vytvořily veliké černomořské řecké kolonie. Bohatství památek jimi zůstavených nutno porovnávat s výlučností jejich polohy. — Druhou hranicí je *čínsko-stepní šev* (oblast veliké čínské zdi). Zde se dotýkaly dva veliké historické světy starověku — koňsko-kočovnický a usedlý čínský. Stepní cesta je také historickou magistrálou, spojující čínsko-stepní šev se švem černomořsko-stepním.¹⁵⁷⁾

Všesvětové dějiny nelze podle charakteru údajů rozčleňovati výlučně na periodu říční, mořskou a oceánickou (L. Mečnikov). U stepi užívané kočovnictvím je protikladem vodního sjednocujícího, spojujícího prvku úměrný prvek spojení po souši. Kočovnický svět ve svých vnitřních spojeních a ve stycích s obklopujícími jej peri-

ferními kulturami značí *využití kontinentálních sousedství*. V přítomné době se na tomto principu buduje národní hospodářství Ruska.¹⁵⁸⁾ V tom smyslu seznání kočovnického světa nabývá pro Rusy zcela mimořádného zájmu.

4. Jak výše uvedeno, je ohromnou kapitolou světových dějin *válečná historie kočovníků*.¹⁵⁹⁾ Historie ta je pozoruhodná z *fysického* hlediska. Početně neveliké skupiny kočovníků dostihovaly největších politicko-vojenských výsledků. Podle slov eunucha, přeběhnuvšího od Číňanů k šaňjuji Kioku, veškeré obyvatelstvo hunské říše, bojující s Čínou v dobách narození Kristova, nepřevyšovalo počtem obyvatelstvo několika čínských okruhů (a jedna pětina čínských bohatství postačila, aby byl koupen celý hunský národ). A hrstka tato (organisovaná na osnovách kočovnického způsobu života) udržovala ve strachu Čínské císařství a časem získávala nad ním politické převahy. Takové byly také číselné poměry kočovníků a okrajových říší za mongolské epochy.¹⁶⁰⁾ Válečné dějiny kočovnického světa jsou jakoby *rozbití atomu*. Avšak za touto čistě „fysickou“ stránkou se ovšem skrývá stránka jiná. Žádné historické prostředí není s to poskytnouti takového výběru příkladů bojové způsobilosti a chrabrosti, jaké skýtá kočovnický svět.¹⁶¹⁾

5. Kočovnický svět je opásán řadami opevněných linií (spojujeme zde zjevy různých epoch, jež spolu souvisí vztahem ke kočovnímu světu): dvoutisícileté dějiny čínské zdi; Arabové zbudovaná, opevněná linie na sever od kulturního pásma řeky Čirčiku, od Syr Darji do hor; Sasanidy vybudované pevnosti na jižním břehu Kaspického moře, od pobřeží k horám;¹⁶²⁾ jimi též zřízená opevnění derbentská (na břehu Kaspického moře); opevnění Darjala (v hlavním kavkazském hřebetu); příkop, hradící poloostrov Kerčský;¹⁶³⁾ opevnění Heraklejského poloostrova (u Chersonesu na Krymu¹⁶⁴⁾); dunajská linie (na níž se s kočovnicí stýkala Římská říše); polské a zejména ruské protistepní linie, vroubící step na rozloze od Dněpru

k Altaji. Tak prostupují historií opevněných linií obrysy středové stepi (chingansko-karpatský pravoúhelník). Linie ty ukazují, jak bylo okrajinským zemím počítati s vojenskou mocí stepních národů. Studium historie těchto linií je těsně spojeno s problémy vědy o kočovnicích.

6. Zvláště obsáhlým studijním polem jest oblast veliké čínské zdi¹⁶⁵). Kontrastu kultur (koňsko-kočovní a čínské) odpovídá zeměpisný kontrast: „Vlhká mussonová, mírně teplá Čína s mírnou, nedlouhou zimou a suchá . . . Mongolie s nesnesitelně horkým létem a velmi silnými, větrem provázenými mrazy v zimě, musí zajisté býti nejhlubším kontrastem i ve svém osídlení rostlinstvem“ (V. L. Komarov). Zápas Číny s kočovníky byl veden zejména o nynější provincie Kan-su, Šen-si a Šan-si. Je to „západní okrajina Číny“, která „skytá . . . postupný přechod k Mongolsku od lesnatých hor k lesů prostým, se suchými svahy i suchými náhorními plošinami s velikými obvody sprášové kamenité nebo písčité stepi.“ Kočovníci pronikají za čínskou zeď hlavně tam, *kde čínská zeď obklopuje obvody stepní povahy*. — „Souvislá lesní“ — v přirozeném stavu — speciálně čínská botanická oblast je vroubena se severozápadu horskými hřebety provincií Čžili, Šan-si, Šeň-si a Kan-su. Tato pohoří jsou též hranicí mezi světem asijským a eurasijským. Mezi pohořími a Gobi leží pásma stepí obecně eurasijského typu (ani na severu Šen-si, na západ od Chuaň-ho „není vůbec divoce rostoucích stromů“). Také v těchto stepích se rozkládají jednotlivá pohoří zčásti pokrytá lesy. Byly lovištěm zvěře a skýtaly dříví zdejšími kočovníkům. V čínském písemnictví I. století př. Kr. byl hřbet Inšan (na sever od ohybu Chuaň-ho), „bohatý travou stromy, ptactvem i čtyřnožci“ nazýván „doupětem šaň-jujů“. — Ve válečných operacích Číny proti kočovníkům byla velikou překážkou pro Čínany okolnost, že na západ od Kan-su ve stepi se musili opíratí jedině na úzký proužek oas na úpatí Ňaň-šan.¹⁶⁶) Na svém severozáp. okraji vybíhá Čína do oblasti *absolutní* pouště (plateaux Tibetu jsou namnoze podobna takové poušti). V obklopujících ji

stepích na jihu neměla Čína takové base, jakou pro rozlohu stepí se severu později našlo Rusko ve formě severního lesního pásma od Dněpru k Velikému oceánu. Čínská vláda ve středokontinentálních oasách nebyla trvalá. Byla však přece houževnatější, než episodické panování Číny ve východo-eurasijských stepích. Stav ten platí i pro naše doby. Je tomu již as 10 let, kdy skončila moc Číny ve vnějším Mongolsku. V tarimském basinu se jakž takž udržela podnes. — Naznačíme vojensko-topografický význam (ve východo-eurasijských dějinách) obvodu Bor-kulju (ve vých. Ťaň-Šanu). Zde býval obvykle opěrný bod vojenských sil, působících ve východo-eurasijských prostorách. Je zajímavé srovnání této okolnosti s rysy lužní a lesní přírody borkulského okrsku (mezi obklopujícími jej místy travnatých pustin a absolutních pouští), jak je zaznamenává soudobá zeměpisná literatura: na borkulské rovině jsou „... výtečná pastviště . . . u průsmyku Borkulj-Chami na Ťaň-Šaně . . . hustý les modřínový. . . zelené luhy“¹⁶⁷). Přejít přes Chamijskou poušť od Chamijské oasy na úpatí Ťaň-šanu k oasám na úpatí Ťaň-šanu (viz výše) je usnadňován tím, že na jih od Chami se v poušti prostírají písky a „za písky obšírná plocha zavlažovaná prameny, a čínské vesnice“ (jak známé, vyvěrají na pokraji písčných ploch obyčejně prameny; viz výtečný výklad této otázky u G. N. Vysockého „Naši jižnyje areny i projekt jich kultury“, Charkov 1927, str. 10 a d.). *Těmito* okolnostmi lze vysvětliti veliký vojensko-topografický i geopolitický význam Chami.

7. Kočovní svět je považovati za cosi plynoucího. V průběhu dlouhých věků historie, pokud je můžeme obhlédnouti, bijí vlny kočovnictví téměř výlučně jediným směrem. Několik národů vychází z Mandžuska na západ (do východo-eurasijských stepí).¹⁶⁸) Některým z nich se na delší či kratší dobu podaří je sjednotiti, a ovládnou též některou částí Číny (mandžuská dynastie v XVII. stol. se stala velitelkou celé Číny). Máme na mysli Sienpijce ve II. stol. po Kr. (ještě ranější pokus o výpad na západ u plemene

Tuň-chu skončil neúspěchem); Kitaje v X. stol., plemeno Kin ve XII. stol. a Mandžuy v XVII. stol. (Mandžusko tu vystupuje jako „továrna na národy“). Avšak žádný z těchto národů nepronikl na západ dále než do středo-aurasijských stepí (k těmto stepím došli v XII. stol. tak řečení Kara-Kitajové). Zato východoeurasijské stepi¹⁶⁹) byly v dějinách nejméně *dvakrát* východiskem pohybu, který dostihl Evropy. Rozumíme tím Huny (spolu s *Avary*, kteří jejich hnutí opakovali) a poté *Mongoly*. Zdůrazněme neobyčejné obsahové bohatství a dramatickou napjatost hunských dějin. Na počátku vynikající zjev velikého dobyvatele Motuna (r. 209—173 př. Kr.), sjednotitele východo-aurasijských stepí. Osudy jím vytvořené říše, s počátku plné úspěchů, poté postupně se klonící k úpadku. Tragické zmítání se vůdců i mas mezi poddanstvím Číně a zápasem o samostatnost, často — za hladu a chladu nezbytně — s odchodem z rodných míst. Kdo se nepodrobili, odcházejí do středo-aurasijských stepí. Viditelná nebo skutečná dvoustoletá doba oddechu. A poté omračující úder na západ, v několika letech zabrání západo-aurasijských stepí; něco později Attilovy pochody do Evropy. — Dějiny Hunů označují historickou jednotu Starého světa. Ve IV.—V. stol. naší éry bývaly okamžiky, kdy hunské dynastie panovaly v severní Číně, Hunové-Eutalité rozkazovali východnímu Iránu i severní Indii, západohunská država zaujímalá stepi při Černém moři a značnou část Evropy. — Avšak hunské hnutí II.—V. stol. našeho letopočtu jest odlišovati, podle charakteru, od mongolského hnutí v XIII. století. Nutno odlišovati výboje za účelem *rozšíření* od výbojů pro *přesídlení*. Tam neodvrhuje dobyvatel bási, z níž prvotně vychází; *rozšiřuje* své državy, nezřikaje se dřívějších. — V druhém případě je prvopočáteční báse dobyvatelem opuštěna. Často se sám výboj děje proto, že dobyvatel byl z prvotní báse vytlačen. Není tu jen dobyvatelem, ale i *přestěhovalcem*. — Veliký vůdce Sienpijčů Taňšichaj (II. stol. po Kr.) byl dobyvatelem-připojovatelem. V jeho državy spolu s dobytými zeměmi spadala i pů-

RUSKO:
SKITHOL
(ARUNI)

vodní země Sienpijců. V pozdější době řada sienpijských plemen byla dobyvateli-přestěhovalci. Mandžuské plémě Kitajů bylo prvotně dobyvateli-rozšiřovateli. Jejich část, jež po pádu východní „kitajské“ državy odešla do středo-urasijských stepí, podala rázovitý příklad dobyvatelů-přestěhovalců. Plemena Kin a Mandžuové byla dobyvateli-rozšiřiteli. Právě jako *rozšíření* bylo myšleno též mongolské hnutí XIII. století. A teprve po rozpadnutí Veliké mongolské državy ve 2. polovině XIV. stol. odtrhnuvší se mongolské skupiny (řekněme Džučievova nebo Džagatajovova ulusu) dostaly se do situace dobyvatelů-přestěhovalců. Ostatně v té době téměř již zcela splynuli s obklopujícím je kulturně-ethnologickým prostředím. Buď jak buď, mongolské *rozšíření* ve XIII. století objímalo téměř celý Starý svět. Hunské hnutí pak bylo *rozšířením* jenom v hranicích východo-urasijských stepí. Dobyvateli-rozšiřiteli byli Motun a šaňjujové bezprostředně po něm nastoupivší. Hunové, kteří odešli do středo-urasijských stepí, byli dobyvateli-přestěhovalci. Nechceme určovati, jakou měrou hunští vládcové, upevnivší se v západo-urasijských stepích a v Evropě, si udržovali moc nad stepmi zavolžskými. Buď tomu jakkoli, výchozí základna hunského hnutí byla Huny ztracena již ke II. stol. naší éry. Převládá-li v mongolském hnutí prvek *rozšíření*, v hunském převládá prvek *přesídlení*. Třeba ostatně poznamenati, že státy, vytvořené těmito dobyvateli-přestěhovalci měly časem skutečně ohromné rozměry. — Těžší je geopolitická charakteristika *tureckých* (turkských) migrací (mluvíme o pohybech v mezích eurasijské stepi). Otázku ztěžuje nevyjasněnost prvopočáteční situace Turků. Rozhodně měla situace ta vztah k východo-urasijským stepím. A ve zjevech takových tureckých přistěhovalců do západo-urasijských stepí, jakými byli Chazarové a Polovci, máme snad plemena, jež podobně jako Hunové, Avari a Mongolové prodělala cestu z východní Eurasie do západní! — Abychom neprodlužovali výklady, nebudeme rozbírat historii tureckých plemen z hlediska pojmu „do-

byvatelů-rozšiřitelů“ a „dobyvatelů-přestěhovalců“. Byly tu epizody obou druhů. — Nebudeme probírat početné prokázané migrace ze středoeurasijských stepí (jako výchozí základny) do západoeurasijských. Zde lze uvést Skythy, Sarmaty (v jejich východní větvi; západní větev se podle všeho vyvíjela „na místě“, ve volžsko-donských stepích), Pečeněgy i jiné národy. — Pro systematiku geopolitických pohybů v mezích eurasijských stepí je důležité poukázat ještě na jednu skupinu zjevů; jsou to případy rozštěpení stepních národů na dva, tři nebo čtyři díly. Ve stepním světě je vše ve stálém pohybu. A nastoupí moment, kdy doposud jediné plémě se rozpadá na části, pohybující se v podstatně různých směrech. Takovým momentem bývá někdy válečný úder zasazený protivníkem: roztržnění plemene. Jindy působí nám ne zcela postižitelné *prvky výběru*: jedna část plemene odchází na tu, druhá na druhou stranu. Tak na př. kočovnická plemena, jež se byla soustředila několik století př. Kr. v basinu Aralského moře, se poté rozdělila: jedni odešli na jih, do severní Indie (tak řečení „Indo-Skythové“), druzí na západ, do západoeurasijských stepí (východo-sarmatská plemena). Nastala ethnografická „bifurkace“ (t. j. rozdvojení) „Aralo-Skythů“. Nastavší „bifurkací“ (ukazující na prvotní jednotnost) se vysvětluje snad značná shodnost starožitností indoskythského hlavního města Taxily s některými skupinami památek Severního Kavkazu.¹⁷⁰⁾ — Ve východoeurasijských stepích se odehrála „bifurkace“ Hunů: část jich odešla na jih (poddala se Číně), část na západ (do středo-eurasijských stepí). Ve středoeurasijských stepích lze pozorovati další dělení Hunů: část odchází na jih (Hunové Eutalitě), část na západ („evropští“ Hunové). — Soustavu ethnologických „bifurkací“ lze zjistiti i pro severní okrajové části stepního pásma (Kirgizi, Ugři, Bolgaři a j.). — Velmi jasný obraz postupného příchodu a vytlačení národů skýtají západoeurasijské stepi. Posloupnost je tak jasná, že lze mluvit o geopolitickém *opakování* událostí. Dějiny kočovného světa poskytují bohatý materiál

k sestrojení *teorie opakování událostí*. — Lze určití systematické hledisko na typy *vytlačení* národů. Do západo-eurasijských stepí pronikaly národy nejen od východu, ale i se západu (jmenujme Kimmerie a Goty).¹⁷¹⁾ Přistěhovalci s východu se následující vlnou vytlačují *postupně*: tak byli vytlačováni Skythové Sarmaty, Sarmaté (nejprve rozpoltění gotským nájezdem) hunskými a tureckými plemeny, Chazarové Maďary a Pečeněgy, Polovci Mongoly (Polovci neboli „Kipčaci“ měli vliv v mongolské Zlatoordské državě XIII.—XIV. stol., ba, lze říci, že určovali její ethnologický typ). Přistěhovalci ze západu pak podléhají *okamžitému* vytlačení. V tom smyslu pozoruhodnou analogií vytlačení Gotů Huny je vytlačení Kimmeriů Skythy.¹⁷²⁾ Oba národové byli východními přistěhovalci obráceni na útěk v pravém smyslu slova. V obou případech prchá veliká skupina na jih, za Dunaj, a usazuje se na Blízkém Východě (Kimmeriové v Troji, Gotové v Thracii). Kimmeriové podlehli „kvadrifurkaci“ (dělením na čtyři části): druhá jejich část prchala přes Kavkaz do Přední Asie, třetí se poddala Skythům, čtvrtá se usadila na Krymu (kde dala své jméno Kimmerskému Bosporu a dlouho se udržovala v Pantikapeji, nynějším Kerči). S Goty se měly věci stejně, jediné skupina, odražená ke Kavkazu, byla podle všeho méně významná. Na Krymu se Gotové udrželi převážně v hornaté části, v obvodu pozdější „Gotie“. Kimmerská i gotská tradice, udrževší se na Krymu, vystačily každá as na tisíciletí.¹⁷³⁾ Krym byl ostatně útlukem nejen Kimmeriů a Gotů. V dějinách západo-eurasijských stepí hraje Krym úlohu *útočiště poražených*. Ke Krymu se postupně stahovali Skythové. Na Krymu se také po porážkách ukryli Chazarové.¹⁷⁴⁾ Na Krymu se po dobu více než tři století (XV.—XVIII. stol.) udržel „relikt“ (t. j. zbytek) Zlatoordské državy jakožto Krymský chanát (dnes se na západo-předuralském jihu udržují jediné na Krymu Tataři). Na Krym také po porážkách r. 1919 ustoupily bílé armády. Ostatně, bílým armádám poskytl Krym útočiště jenom na rok.

8. Nemůže býti naším úkolem, abychom podali alespoň přibližný soupis tříd archeologického inventáře, v nichž došla výrazu svéráznost kočovnického světa. Skythové měli zvláštní uzdičku. Zvláštní byl tvar jejich luků, připomínající Řekům kartografické obrysy Černého moře (dvě nestejně části oblouků luku). Svérázný byl skythský toulec. Nemluvíme o zvláštnostech oděvu, s jakými se setkáváme u všech kočovníků.¹⁷⁵⁾ Zdržíme se několika slovy u otázky tak řečeného zvířecího stylu. Styl ten soustřeďuje se na předmětech osobní i koňské výstroje, ztělesňuje důležité odvětví kočovného života. Zvířecí formy, uvedené na archeologických památkách stepního světa, jsou velmi rozmanité. Ve skythsko-sarmatské skupině lze ve vyobrazení zvířat rozeznávat na př. ráz řecký, iránský a vlastní stepní. V té příčině je to i s otázkou klasifikace forem zvířecího ornamentu, jaký ve skytho-sarmatském inventáři se vyskytá, přibližně stejně, jako s rozlišováním tkání nalezených v hunských kurhanech ve vnějším Mongolsku (výprava P. K. Kozlova). Tam i tu v těchže pohřebištích se kupí podstatně různorodé věci (speciálně v hunských kurhanech byly objeveny řecké, čínské a místní tkaniny). Pro nás jest nejzajímavější vlastní stepní neboli správněji „eurasijský“ ráz zvířecího stylu. V mezích řady století je tento ráz jakoby uměleckou předností kočovnického světa. Oduševnění mistři se soustřeďovali převážně na postavách kozla a jelena. Lze zaznamenati vyobrazení divokého kance, zajíce a ptáků. V ranějším období (representovaném nám zejména skythskými památkami a poté stylisticky s nimi souvisícími památkami „minusinského“ bronzářství¹⁷⁶⁾) převládá způsob, jež lze nazvati „stylistickým realismem“. Později se dostává k moci „zvířecí impresionismus“. Již v předchozí periodě časté scény přepadení kořisti dravcem se doplňují napínavějšími scénami zápasu dravců. — Jest zaznamenati motivy „zkonstruovaných zvířat“. Nesetkáváme se tu s fantastickými bytostmi, podobnými člověku, jaké jsou v předoasijském umění obvyklé, nýbrž s obrazy zvířat, jakoby sestavenými (nebo

„zkonstruovanými“) z prvků, jež náleží nejružnějším druhům: ku př. je zobrazeno zvíře s jelení tlamou, lvími tlapami a ocasem, zakončeným ptačí hlavou. V takové „konstrukci“ je rozeznatelný pathos právě *zvířecího stylu*. Ve srovnání s faunou „stylistického realismu“ je fauna „zvířecího impressionismu“ bohatší. Jsou obvyklé nejen motivy lva a tygra (což ukazuje na vliv jižní periferie), ale i yaka, praobyvatele středopevninských náhorních rovin. — Památky „zvířecího impressionismu“ jsou zejména charakteristické pro pohřby, jež tak či onak mohou být srovnávány s „raně-hunskou“ epochou (před IV. stol. př. Kr.); kurhany Mongolska, vykopávky Talko-Grincevičovy u Trojickosavsku (na hranicích Zabajkalí a Mongolska), vykopávky Radlovovy na Altaji, západosibiřské zlaté deštičky. „Zvířecí impressionismus“ byl podle všeho stylem hunské říše, tak říká „*hunským empirem*“. — Kočovní svět vytvořil nejen podivuhodný zvířecí styl. Mistři, kteří jej obsluhovali (v záp. Eurasii povětšinou z řecké školy), vypracovali svérázný druh *genrového umění*. — V genrových scénách, uchovaných v kovu, byly nám zachovány podoba i obrazy lidí tehdejšího stepního světa. — Existence genrového umění je dosvědčena též pro středo-eurasijské stepi (genrové scény na západosibiřských zlatých deštičkách, figurka jezdce z Altaje atd.) .

9. Jest zaznamenati *specifickou spojitost* kultur stepního a severního lesního pásma (na východ od černomořsko-baltského a baltsko-ledomořského mezimoří). Přistupujeme k těmto problémům na příklad ve zjevech vzájemného vlivu kovodělných ústředí lesního pásma a stepní kultury. Z ranějších fakt lze sem zařaditi spojitost mezi nejstarší stepní kulturou (t. řeč. „skrčených a barvených koster“) a neolitickou fatjanovskou kulturou nynější Moskevské oblasti (v širokém smyslu toho slova). — Kultury stepního a lesního pásma (na východ od mezimoří) jsou spojeny mimo jiné typem šatu. Protikladem „archeologie draperií“, charakterisující minulost západní a jižní periferie Starého světa, je ve světě stepního a lesního pásma

„archeologie kaftanu a kalhot“. Ta okolnost je v souvislosti s podnebními podmínkami. „Ruská zima“ je charakteristická pro „pravoúhelník stepí“ spolu se severním lesním pásmem (na ohromné rozloze je průměrná lednová isotherma pod -5°C , na mnohých milionech km^2 pod -15°C).

Také zvířecí styl zvláštního rázu je společný stepní i severní lesní zoně. Proto může tento ráz býti též nazýván „eurasijským“ (viz výše). Po dlouhá staletí charakterisuje stejně umění Předuralska i Zauralska. Jsou důvodné domněnky, že tento ráz ovlivnil čínské umění.¹⁷⁷⁾ Ostatně, v čínském umění se objevuje v podstatně přetvořené způsobě. A v raném středověku se tento styl na několik století upevnil v Evropě. Ovšem, jako odolný estetický řád tento styl vyznačuje hlavně soubornost eurasijské stepní a eurasijské lesní zony. — Některé rysy *specifické souvislosti* lze zaznamenati i v poměru kočovnické kultury a kultur středopevninských oas.¹⁷⁸⁾ V souvislosti s tím, kulturní prostředí stepního světa *spolu s kulturou severní lesní zony a kulturou středopevninských oas* se nám jeví jako celek *s poměrně těsnou vnitřní spojitostí*.¹⁷⁹⁾ *Osudy tohoto kulturně-historického celku právě tvoří dějiny Eurasie*.¹⁸⁰⁾

10. Za zmínku stojí historiosofické samoporovnání stepního světa se světy okrajinsko-periferními. V tom směru jsou směrodatna slova onoho Číňana eunucha, jenž přeběhl k šaňjuji Kioku (II. století př. Kr.). Odmítá výtky, jež činí Číňané kočovníkům o špatné péči o starce a o přecházení žen zemřelého na jiné představitele rodu. Špatnou péči objasňuje poměry vojenského života a přecházení žen snahou o podpoření rodové jednoty. Poté usvědčuje Číňany: „Vaše obyčeje a vaše právo je takové, že jedna třída se staví proti druhé; a jedni jsou nuceni býti otroky, aby poskytl jiným možnost žítí v přepychu.“ To je zajisté nejranější dochovaný nám protiklad „středového světa“ světu perifernímu, jako světu „kapitalismu a exploitace“. Odhalení eunuchova jsou jako řeč o „prohnilé Číně“. Ukazuje na nesváry, spory a rozrušení rodin. „Co mi budete

povídají, vy, do klece posazení parádníci!“ — Základ hunské moci vidí v nezávislosti Hunů na Číně v ohledu všech reálních nezbytností (tak říkáje idea „hospodářsky soběstačného světa“). Obracuje se k Hunům, praví: „hedvábí a kartouny se daleko méně hodí pro drsný život, jaký vedete, nežli plst’; a Čínské pochoutky jsou značně méně výživné, nežli váš kumys a sýr.“ — Analogie k těmto úsudkům lze najít ve skythských, pozdně-hunských i tureckých dějinách. — Probadání historiosofického problému Ruska a Evropy jest začítí studiem formulace otázek o středním a periferních rádech v *dějinách kočovnického světa*. V té formulaci nalézáme o mnoho staletí před dnešní dobou motivy, jež zní v XIX. a XX. století.

Soudíme-li teoreticky, jsou v historickém posuzování Starého světa možné dva základní způsoby výkladu: stepnomilný a okrajinomilný.¹⁸¹⁾ Každý z těchto způsobů je vědecky plodný, pokud je *stimulem* studií. Důležité jen jest, aby tyto výklady *nevedly k tendenčnosti vývodů*. Jest uvéstí, že ve vědě, jež se doposud zabývala kočovným světem, z pochopitelných příčin převládaly okrajinomilné motivy — vždyť tato nauka byla vytvořena okrajinskými národy.¹⁸²⁾ Nelze zavíratí oči před tím, že okrajinomilství mělo *nejen* plodné následky; ono *vedlo k tendenčnosti vývodů*. Přehnaný význam byl přikládán kulturní závislosti stepního světa na periferních zemích, zvláště západních a jižních; bez dostatečných podkladů se všechno ve stepním řádu svádělo na periferní vlivy (jinak řečeno, zneužívala se povaha kočovního prostředí jako samostatného historického světa). Nebudeme uváděti příklady. Ukážeme jen na nezbytnost zesílení (k vůli plnosti a širce zahrnutí) *stepnomilných* motivů ve vědě, s tím však, aby špatné příklady nenašly napodobitelů, aby se nestalo „totéž, jen obráceně“. Stepnomilství *nemá* přiváděti k tendenčnosti vývodů.

11. Ve studiu kočovnického světa, jak se doposud provádělo, byla poměrně velmi značná pozornost věnována probadání ethnografické příslušnosti jednotlivých kočov-

ných národů. Otázky ty mají zajisté význam. Ale není zapotřebí zveličovati jejich specifickou váhu. Jest zdůrazniti, že „obecnost kočovného života a kultury byla silnější nežli plemenné rozdíly“ (N. P. Toll). — Přejít-li k podrobnostem, nutno poznamenati, jak je nevhodné za dané terminologie, nazýváme-li ty či ony stepní národy „Íránci“, třebaže tyto národy jsou ethnograficky příbuzní Mid'anům a Peršanům. Buď je nutné dáti zeměpisnému Íránu („íránské náhorní rovině“ a přilehlým zemím)¹⁸³⁾ nové jméno, nebo třeba vymysleti zvláštní označení uvedených kočovných národů (možno je ku př. nazývati „stepními Ariji“). Necht' jsou body kulturního sblížení stepních i mimostepních Arijů sebe početnější, jest nazývání kulturního prvku, který je oběma společný, prvkem „íránským“ užíváním terminologie popletené. Íránský řád je určitý, usedlý kulturní řád periferního íránského vývojiště, podstatně odlišný od řádu kočovního, reprezentovaného stepními Ariji.¹⁸⁴⁾ Stepní Ariji náleží ke kulturnímu světu, jenž naprosto nemá totožnosti se světem íránským. To vše je tím důležitější, že v dějinách lze pozorovati stále porovnávání světa íránského a stepního.¹⁸⁵⁾ Protiklad ten lze spatřovati v zápase midského Kiaksara se Skythy, perského Kyra a Daria s Massagety a rovněž Skythy, poté v boji Sasanidů s Huny-Eutality (vynecháváme několik meziodobí).¹⁸⁶⁾ Protiklad ten se — tentokrát v paradoxní formě — projevil i tehdy, když Írán spolu s eurasijskými stepmi se ocitl pod mongolskou mocí. Zde se onen protiklad projevil ve válce dvou vasalských mongolských panovníků — zlatoordského (stepního) cara Berkaje s perským (íránským) vládcem Chulagu.¹⁸⁷⁾ — Později (ve XIV. století) se tento protiklad projevil v zápolení Timurově s Tochtamyšem. V tom zápase zastupoval Timur íránský prvek a Tochtamyš prvek stepní.¹⁸⁸⁾

12. Samostatná politicko-vojenská role kočovního světa pozbyla významu v XVIII. a XIX. století (určitý *hospodářsko - kulturní* význam si udržuje kočovní princip poc dnes). Podle kočovnické taktiky není kočovnická mo-

přemožitelna v jakémkoli určitém úseku stepi. Přinutit kočovníky k poddanství lze jen, když byla sevřena step jako celek. Šama ohromnost „pravoúhelníka stepí“ byla na překážku takovému sevření. Pravoúhelník ten má dvě velké strany (severní a jižní) a dvě malé (východní a západní).¹⁸⁹⁾ Až do XVII. století se žádné z periferních držav, bojujících s kočovníky, ani jednou nepodařilo uskutečniti obchvat alespoň jedné *veliké* strany. Číně a Persii v dobách největšího rozmachu jejich moci (Číně za dynastie Čaňské a Taňské, Persii za Achemenidů) se někdy podařilo zmocniti se veliké strany (jižní) stepního pravoúhelníka *do poloviny*: Číně se podařilo sevřítí ji od východního jejího konce po zeměp. délky Pamiru, Persii pak od délek Pamiru do západního konce (dolní tok Dunaje). A teprve v XVII. století ruská říše, zrozená as osmset let dříve na hranicích Evropy, na severozápad od stepi a zčásti též v přiléhajících stepních obvodech, ruská říše postupující od západu na východ lesním i tundrovým pásmem, dokonala obchvat veliké *severní* strany stepního pravoúhelníka (od Dněpru k Velikému oceánu). Tím byla vytvořena základna pro útok na step, jaké v dějinách světových nebylo. Přibližně současně s tím se v Číně upevnila dynastie mandžuská, jež organisovala Čínu k energickému náporu na step. Výsledkem bylo, že již v XVIII. století se Číně podrobily východo-eurasijské stepi (kromě některých severních ostrovných stepí, jež připadly Rusku).¹⁹⁰⁾ O něco později bylo Ruskem dovršeno podrobení západo-eurasijských stepí. A v druhé polovici XIX. století zmocnila se ruská vláda i středo-eurasijské stepi. Tehdy skončil samostatný politicko-militární význam kočovníků ve světových dějinách, jenž započal nejméně o 2½ tisíce let předtím. Později začala mongolská národnost východoeurasijských stepí jeviti náklonnost k Rusku (počátek XX. století). — *Nikoliv náhodnými* pouty je Rusko spojeno se stepmi.¹⁹¹⁾ V tom obratu není snad bez zajímavosti sledování, jak se v XIX. století dělilo prozkoumání tehdejší Čínské říše mezi ruské a evropské badatele. Máme po ruce data speciálně z oboru

botanicko-geografického.¹⁹²⁾ Ve stepních částech převládali ruští badatelé. V Džungarsku všech sedm badatelů, kteří tam v XIX. století pracovali, bylo Rusy; v čínském neboli východním Tan-šanu bylo ze sedmi šest Rusů, v Mongolsku ze třicetišesti třicetjeden, v tarimsko-čínské hrázi ze čtyř badatelů byli tři Rusové. Poněkud jinak je tomu ve výrazném okruhu „absolutní pouště“, ve východním Turkistánu (také podle tohoto znaku vystupuje „absolutní poušť“ jako samostatná oblast). Zde ze sedmi badatelů byli jen tři Rusové. — Směrem k vlastní Číně *postupovala ruská zeměpisná věda po historických stopách kočovníků*. V těch čínských provinciích podél veliké zdi, kde výskyt kočovníků byl stálým zjevem, ruští badatelé buď převládají, nebo jsou silně zastoupeni: v Kan-su ze sedmi badatelů bylo šest Rusů, v Šan-si jediný badatel byl Rus, v Šen-si dva Rusové z celkového počtu pěti badatelů, v Čžili sedm z dvacetičtyř. Dále k jihovýchodu leží „mrtvý pás“, kde do konce XIX. století nebylo ani jediného badatele vůbec (provincie Chenaň). V probadání východních a jižních provincií, t. j. v celé vlastní Číně, za obvodem dávné stepní a polostepní oblasti Mongolů a Hunů, má *bezpodmínečnou převahu evropská věda*. Hranice ruských prozkumů se přibližně kryla s hranicemi eurasijského světa, jak jsme v předešlém naznačili. Na severozápadě byli ruští vědci ještě jakž takž zastoupeni (v Chubeji tři z jedenácti, v Sečuanu tři z třiadvaceti); dále k východu i k jihu nebylo jich vůbec. V botanicko-geografickém výzkumu desíti vlastních čínských provincií nejsou ruská jména vůbec zastoupena (evropští vědci se tu připomínají 157krát). Jediné v jihopřímořské provincii Fudzjan na 16 evropských jmen připadá jedno ruské.¹⁹³⁾ — Ruská věda je povolána, aby *prozkoumala step*. Projevilo se to v geografické oblasti, zčásti již i v probadání kočovnického světa. Ještě širě se tato povolanost musí odhaliti v nastávajícím rozvoji „nauky o kočovnictví“. Podle spadajícího sem materiálu a *samostatností tématu je nauka o kočovnictví* úměrná disciplinám rázu sinologie, indianistiky, iráni-

stiky. Lze se důvodně domnívati, že nauka o kočovnictví bude převážně *ruskou vědou*. Jest si však přát i jiných sil. Speciálně je nezbytné připoutati k práci o kočovnictví kulturní síly *soudobých* kočovných národů. Národy ty musí najíti své místo a svou čestnou úlohu v obecném díle Ruska-Eurasie.

4. RUSKÉ DĚJINY NA STEPním POZADÍ.

A) Džučivův ulus a Rusko.

V řadě politických výtvorů, jež existovaly na rozloze Starého světa a zaujímaly tu či onu část nynějšího území Ruska (S. S. S. R.), zaujímá Ruské císařství XVIII. až XX. století, pokud se územní rozlohy týče, místo mezi Mongolskou říší XIII.—XIV. století jako celkem a onou částí této říše, jež se nazývala „Džučivovým ulusem“ (kipčacko ruský ulus neboli Zlatá Orda). Ruská říše nedostihovala v žádném období svého bytí rozměrů Veliké mongolské říše, zaujímající téměř celý Starý svět, spolu s Koreou, Čínou, nynější Indočínou, částí přední Indie, celý Irán a značnou část tak řečené „přední Asie“. Ale Ruské císařství bylo větší, nežli Džučivův ulus. Je pravda, že haličské země, jež byly pod mocí Zlaté Ordy (Džučivova ulusu), nebyly součástí Ruské říše, jako nejsou součástí S. S. S. R. Jest uvést i tu okolnost, že zlatoordský vliv na Balkáně (Bulharsko, Srbsko) a v Moldavsku měl po určitou dobu výraznější formu, nežli měl ruský vliv v těchto místech vůbec (ale i ruský vliv byl tu časem silný). Zato na západních a severozápadních hranicích nynější předuralsko-ruské (západo-eurasijské) roviny pronikla ruská moc tak daleko na západ a severozápad, jak zlatoordský vliv nikdy nepronikal (Pobaltí, zejména Finsko, Estonsko, Latvia, poté Litva a Polsko). Na těchto místech prošla ruská vojska a ruská moc sevřela mnohá území, kde Mongolové nikdy nebývali.¹⁹⁴) To se týká též celého nejkrajnějšího severu Eurasie (ač ku př. Jakutsko za chána Kublaje vnuka Džengizova nejen že náleželo k Mongolské říši, ale bylo „civilisováno“ a hospodářsky organisováno mongol-

skou vládou). Ovládnutí severu zůstalo v platnosti i v dnešním S. S. S. R. Pokud běží o výše uvedené severozápadní a západní země, jež *nebyly součástí Mongolské říše*, oddělily se téměř úplně během let 1915—1920. Avšak faktum, že existuje v ústí Něvy takové (Císařstvím vytvořené) centrum, jako je Petěrburg-Petrohrad-Leningrad, vytváří pro S. S. S. R. v Pobaltí podstatně jinou konjunkturu, nežli s jakou tu bylo počítati moci mongolské.

Vezmeme-li v úvahu místo, jež v Pobaltí zaujímal Rusko v XVIII.—XIX. až na počátku XX. století, otevře se před námi jedna z nemnohých stran geopolitické situace Ruského císařství, jež nemá přímé analogie v dějinách mongolských.¹⁹⁵) Ruská baltská flota bývala někdy podstatným politickým činitelem. Mongolové neměli v Baltském moři loďstva vůbec.

Také na východ proniklo Rusko dále, nežli se rozkládal Džučivův ulus (již v XVII. století překročila ruská říše Jenisej a rozprostřela se až k Tichému oceánu; Džučivův ulus se v tom směru nedostal za Altaj; Mongolská država pak jako celek zaujímal tato místa). Totéž lze pozorovati na jihovýchodě: v druhé polovici XX. století opanovalo Rusko předhorský a horský Turkistán, jenž své doby zůstal *mimo* hranice „Džučivova ulusu“. Ohromný okruh zemí je společný Ruské říši i „Džučivově ulusu“. Máme na mysli základní rozlohu eurasijských nížinných rovin (nynější předuralsko-ruské, západosibiřské a turkistánské). (Sem se řadí i přilehlé části Kavkazu.) Základní území „Džučivova ulusu“ tvoří hlavní část území novější ruské říše. Podobně jako država císařů všeruských a vláda panujících orgánů nynějšího S. S. S. R., objímala vláda zlatoordských chánů současně: basiny Donu a Volhy (v plném jejich složení), Kijev, Smolensk, Novgorod i Ustjug, pobřeží Aralského moře (tehdejší Uzbekistán) a stepi pozdějších gubernií tobolské a tomské.¹⁹⁶)

S geopolitického stanoviska je neochvějně opodstatněno pojetí dějin Zlaté Ordy do rámce ruských dějin, jak je provedl G. V. Vernadskij.¹⁹⁷)

Dějiny Mongolské državy sblížuje s dějinami Ruské říše mimo jiné i geopolitická stránka některých válečných operací a pochodů zlatoordských i ruských. (V následujícím výčtu řídíme se jedině znakem *společného* geografického dějiště vojenských operací a směrem postupu vojenských sil, nepouštějce se do *podrobného* geografického srovnávání a *pomíjejíce všechny ostatní znaky*).

I. Polským pochodům Mongolů v XIII. století odpovídají polské pochody Císařství. Při tom ruská tažení do Polska (ku př. 1794 nebo 1831) jsou *pozoruhodnější* příklady válečného umění, nežli polské pochody Mongolů.

II. Uherskému tažení Batye (1240—1242) odpovídá uherský pochod Paskevičův (1849). Uherské tažení Batye, vystupujícího plně na své risiko a nebezpečí, je vojensky *významnější* nežli výprava Paskevičova, jenž působil jako potlačitel ve jménu podpory Habsburské monarchie. Batyj i Paskevič vyšli stejně ze Zakarpatska.

III. Balkánská tažení Mongolů se v geopolitickém smyslu opakovalo v zadunajských a zabalkánských výpravách ruských.

IV. Analogií kavkazských tažení zlatoordských carů jsou kavkazské války, vedené ruskou vládou. Ruské operace na Kavkaze jsou však *širší*, nežli kavkazské operace zlatoordských carů.

Tak *Zlatá Orda i Rusko vedly války na Kavkaze i na Balkáně, v Uhrách i v Polsku*. Pro každou z těchto říší tvořily uvedené oblasti jaksi „pruh válečných operací“, vroubíci jejich hlavní državy. Nejdůležitější z uvedených zlatoordských tažení spadají do XIII. století; uvedená ruská tažení spadají do XVIII.—XIX. století. Válečné dějiny *Moskevské říše* v této oblasti skýtají méně materiálu pro srovnávání s válečnými dějinami Mongolů.

Italské tažení Suvorovovo (r. 1799) a tažení r. 1813—15 nemají analogie v dějinách mongolských výprav. Abychom našli shodné zjevy, jest se ponořiti hlouběji do dějin kočovnických říší. Koně jezdců, které pily vodu v Donu a uralských řekách, po prvé *od časů Attilových* se napily

vody italských a galských řek za ruských tažení XVIII.—XIX. stol. (tažení 1813—15 se mimo jiné účastnili *donští* kozáci a baškirská jízda předtím utvořeného „nepravidelného“ baškirského vojska). Tažení Attilova jsou vojensky významnější nežli ruské pochody r. 1799 a 1813—15. Attila se uplatňoval jako samostatný činitel. Rusko vystupovalo v řadách evropské koalice. S tím omezením lze uvedená ruská tažení uznávat i geopolitickou analogií výprav Attilových (ve smyslu pohybu organisovaných vojenkých sil z hloubi Eurasie do vnitra Evropy).

Význam mongolských držav v ruských dějinách je takový, že i elementární výklad těchto dějin se musí od nynějška seznamovati se zjevy těch carů a vojevůdců, v jejichž činnosti se *své doby* projevíly geopolitické i hospodářské inklinace, jež v *nové době* vedly k vytvoření veliké ruské říše a *dnes* jsou základní osnovou bytí S. S. S. R.¹⁹⁸) Jména těchto carů a vojevůdců mají býti jedním ze symbolů traktování eurasijských nížinných rovin a k nim přiléhajících krajin jako „spojené plochy“, jako geopolitické jednoty. Nelze zapomínati, že i v ekonomickém smyslu zlatoordská vláda měla co činiti s využitkováním (odpovídajícím tehdejšímu poměru) hospodářských zdrojů *týchž* území, která dnes jsou kolbištěm hospodářské činnosti národů Ruska-Eurasie. Dnes nelze pochybovati, že využívání to bylo mnohostranné. Jak se vyjadřuje V. V. Bartold terminologií staré geografie, bylo „dokázáno, že odhlížeje od zpustošení způsobených Mongoly, byla počáteční doba existence mongolské říše dobou hospodářského i osvětového rozkvětu pro všechny oblasti, jež mohly využití důsledků za Mongolů široce se rozmohšího karavaního obchodu a těsnějších než kdykoli předtím a poté kulturních styků mezi západní a východní Asií“ (1926) . . . Ruská města u Černého moře, jakož i ve středním a dolním Povolží, jež se dostala k rozkvětu (a zčásti vznikla) v průběhu XVIII.—XIX. století, jsou v široké historické perspektivě nástupci kulturně-městských center zlatoordské epochy (Saraj, zlatoordská ústředí na Krymu), jež se v oněch mís-

tech rozkládala. V povolží jsou „zbytky domů s obložením mramorovým a kachlovým, vodovody, náhrobky, kousky stříbrných okras, brokát, benátské sklo svědky o životě tatarských kulturních středisk XIII.—XIV. století a... jejich styků s jinými národy Východu i Západu.“

Je zajímavé, že Saraj (myslíme tatarské město, jehož rozvaliny se rozkládají v okolí pozdějšího Careva; zbytky jiného význačného sídliště jsou u vesnice Selitreného as 200 km níže na Achtubě) náleží k historickým ústředím-hraničnickům, jež označují základní „rostlinno-půdní“ hranice Předuralského Ruska. Saraj leží na rozhraní stepi a pustiny, označuje od severozápadu krajní úhel rozšíření vnitropevninské pustiny. Taková zeměpisná poloha sídelního města Zlaté Ordy je zcela vysvětlitelná: právě pásmo pustin bylo hlavní linií styků v hranicích Veliké mongolské državy, spojovalo nepřetržitou, po souši jdoucí, poměrně pohodlnou magistrálou Chan-Balyk (sídelní město Kublajovo, nynější Pekin), nedaleko od východního okraje pustiny, s dolním tokem Volhy. Saraj též leží na nejzápadnějším konci této osy a spolu na břehu vodní tepny (Achtuby), spojené s Volhou. Volha s přítoky spojovala Saraj s bolgarskými¹⁹⁹) a ruskými oblastmi. Blízkost k místu, kde se Don přibližuje Volze (volžsko-donská hráz), skýtala Saraji pohodlné spojení s jihozápadem (krajinami u Azovského a Černého moře i jižnějšími); spolu s ostatními uvedenými okolnostmi činila tato blízkost ze Saraje důležitý uzel cest... Svou polohou na západním okraji eurasijské pustiny je Saraj „symetrický“ s Chan-Balykem (ležícím na jejím východ. okraji). A jako z Chan-Balyku mongolská vláda velela zemím na východ a jihovýchod od hranic pustiny, také ze Saraje zlatoordská vláda vládla zeměmi na západ a severozápad od těchto hranic... Je také zcela pochopitelné, proč důležitější tatarská střediska ležela na Achtubě (toku východnějším, nežli je Volha) a při tom na východním břehu: právě odtud běží na východ nepřetržitá prostora souše, jež podle řečeného byla hlavní linií styků mongolské říše. Pozměníme-li poněkud termíny navržené

autorem „Dědictví Džengizchánova“,²⁰⁰) můžeme se vyjádřit takto: Saraj leží u západní hranice vnitroeurasijského „systému pustin“, který se prostírá ve směru zeměpis. šířek; leží tam, kde k hranicím pustin se blíží dvě z nejdůležitějších vodních tepen Eurasie, tekoucí — jako téměř všechny velké eurasijské řeky — v poledníkovém směru; myslíme Volhu a Don. Probíráme-li obraz podrobněji, můžeme znamenati toto: tok každé z uvedených řek, jež se s počátku jakoby snažily se spojit, se zde obrací v pravém úhlu. Dostáváme čtyři úseky vodních cest, jež vedou téměř zcela přesně do čtyř stran světových (vzhůru po Donu na severozápad, vzhůru po Volze na severovýchod (až k Žegulím), dolů po Volze na jihovýchod, dolů po Donu na jihozápad).

Nejsou bez zajímavosti doklady o životě a způsobech zlatoordských sídelních měst, jež podává F. V. Ballod: „Starý a Nový Saraj“, 1923. Město u Selitreného na Achtubě byl podle všeho Starým Sarajem (založen dobyvatelem Rusi Batyem), město u Careva pak Novým Sarajem (zbudován největším zlatoordským chánem XIV. století, Uzbekem). Zříceniny St. Saraje zaujímají rozlohu nejméně 36 km² (na 12 km po proudu Achtuby, pruhem na 3 km šíře); zříceniny Nového Saraje nejméně 48 km². Kromě toho do vzdálenosti 70 km (od Careva) se rozkládají jednotlivé skupiny zřícenin podél Achtuby, na hřebenu syrtu. Je patrné, že to byla *světová* města v pravém smyslu slova. Pozoruhodná jsou hydrotechnická a závlahová zařízení Nového Saraje. Město bylo zkřížováno kanály a zavodněno rybníky (voda byla zavedena i do jednotlivých domů a dílen). Jeden ze systémů basinů se rozkládal na svahu syrtu. Spád vody byl využitkován závody, zřízenými u hrází (bílé uhlí tatarského hlavního města!). Byly nalezeny zbytky železných hnacích kol o váze několika desítek kg. „Starý Saraj“ (Selitrenoje) byl v dobách Uzbekových hlavně průmyslovým střediskem (zříceniny tavících pecí, cihelna, potašové pece, celá městečka keramických dílen). Avšak i v Novém Saraji byly objeveny zbytky mincovny,

dílen klenotnických, dvorních obuvníků, krejčov a j. dílen. V obchodní čtvrti objeveny zbytky tovarů, pocházejících ze všech konců Starého světa, mezi nimi ku př. káva (čímž padá domněnka, že používání kávy začalo teprve v XVII. století). V dřevěných konstrukcích se setkáváme s *jedlovými* břevny (nejbližší jedlové lesy jsou od Sarajů vzdáleny několik set km). V obou městech byly okrsky sestávající vesměs (nebo téměř zcela) z *cihlových* staveb. „Technicky dobře vypraveny a pěkně zařízeny byly obytné domy zlatoorského města; krásné podlahy a zajímavá soustava otopu svědčí o čistotě, teple a útulnosti.“ V okolí se rozkládaly dvorce obklopené sady. V předměstích stály stany stepních obyvatel, kteří přikočovali k městu. V Novém Saraji bylo objeveno nemálo křesťanských pohřebišť. Byly tam též zříceniny, připisované starému ruskému chrámu. V Saraji byla zvláštní „ruská čtvrť“. Rozkládala se podle všeho „poblíž úřadů, kam se bylo třeba obracet i v záležitostech ruských oblastí“. — Sami uvedeme toto pozorování: v posledních stoletích jsou nám známa čtyři sídelní města, z nichž každé spravovalo své doby celou (nebo téměř celou) rozlohu eurasijských nížinných rovin; byly to dva Saraje, Moskva a Petrohrad. Všecka čtyři města na zeměpisné mapě leží *na jediné přímce*, a to na čáře spojující ústí Volhy s ústím Něvy. Tato čára je jakoby „osou rozvinování“ půdně-botanických pásem Předuralského Ruska (hlavně půdně-botanické hranice, hranice pouštního, stepního a lesního pásma protíná osa ta *v pravém úhlu*). Od XIII. k XVIII. století přemísťovalo se administrativní centrum eurasijských nížinných rovin po této čáře od jihovýchodu k severozápadu: každé pozdější sídelní město leží *na severozápad* od dřívějšího: Nový Saraj na sz. od Starého Saraje, Moskva na sz. od N. Saraje, Petrohrad na sz. od Moskvy. Ve XX. století dal se proces obráceným směrem (sídelním městem se stala opět Moskva). V široké historické perspektivě jeví se pravděpodobným další přemístění sídelního města na jih a východ (možná, že do středního nebo dolního Povolží).

Řada zlatoordských carů a vojevůdců XIII.—XIV. století pokud řídili osudy eurasijských nížinných rovin, může a musí býti srovnávána se zjevy ruských panovníků, panovnic a vojevůdců XVIII.—XIX.století²⁰¹). A vidíme-li mezi těmito mnoho význačných a talentovaných postav, je takových nemálo i mezi zlatoordskými vládci — uvedeme „pánovitého a krutého vládce“ Berkaje, „pokořitele Řeků“ vojevůdce Nogaje (vládce krajů při Černém moři: 1266—1299), „spravedlivého a dobrotivého k lidem každého vyznání“ a spolu „panovačného a silného“ chána Tochtu (1291—1313), velikého Uzbeka (1313—1341), Džanibeka (1342—1357), za kterého byla „veliká lhota“ ruské zemi, a j. Je třeba býti spravedlivým k dynastii Džučijově a mongolskému vojenskému prostředí. Řada panovníků a vojevůdců, vyznamenavších se v dějinách Zlaté Ordy během *jednoho* století (od poloviny XIII. do poloviny XIV. století — „*veliké století*“ *Zlaté Ordy!*) může soupeřiti s kteroukoli takovou řadou v dějinách jiných zemí a národů. Zejména, když si připomeneme, že Zlatá Orda je jen částí celku, v jehož ústředí i jiných částích působil jak Džengiz, tak i jeho vojevůdci a následovavší velcí chánové XIII. století, mezi nimiž je nemálo velikých postav.²⁰²) V perspektivách vědy o Rusku je studium dějin těchto lidí plné hlubokého zájmu. Zvláště státníci Zlaté Ordy se stýkali s mnohými geopolitickými spojeními, jež i dnes platí pro Rusko-Eurasii (ku př. poměr k balkánským zemím a Polsku). Kolem nich se křížily religiousní principy (pravoslaví, muslimanstvo, šamanismus), jež i dnes se v eurasijském světě uplatňují . . .

Zmíněná práce G. V. Vernadského vzhledem k řadě period a otázek skutečně překonává zakořeněnou lživou šablonu ruského dějepisectví. „O Rusku za doby tatarského jha se píše tak, jako by ani žádného tatarského jha nebylo. Chybnost takového způsobu výkladu dějin je zřejmá. Bylo by nevkusné psáti dějiny Rjazaňské gubernie mimo obecné dějiny Ruska. Ale stejně nevkusné jest, vypisují-li se dějiny Ruska v době tatarského jha a zapomíná se, že

ono Rusko bylo současně provincií veliké říše. A zatím ruští historikové si právě takto počínají.“ G. V. Vernadskij opravuje tento omyl. Obecné představy o významu dějin mongolsko-tatarských držav v ruských dějinách odívá v tělo i krev *faktického* materiálu. Politickou, válečnou i diplomatickou historii Ruska, kterou se zabývá, nastiňuje (pro období XIII.—XV. století) v širokém rámci dějin mongolsko-tatarských držav oné doby. Jest doufati, že tento způsob bude napříště neodňatelným přívlastkem ruské historiografie.

Síla zlatoordské státní tradice nebyla vyčerpána za „velikého století“ Zlaté Ordy (od poloviny XIII. do poloviny XIV. století). Významnou skutečností, na kterou jsou ve výkladu G. V. Vernadského zčásti ukázání, zčásti zmínky a náběhy, je dvojí „obrození“ státně politické tradice Zlaté Ordy. První obrození lze nazvati tochtamišsko-jedi-gejevským nebo timurovským obrozením (konec XIV.—poč. XV. století), druhé pak mengligirejevským neboli krymsko-osmanským (XV.—XVIII. století) (viz dále kap. C a D).

B) Rus a Litva.

„Veliká doba nepokojů“ v Ordě (konec 1350 let a léta 1360) je neobyčejně významnou skutečností v geopolitických dějinách Eurasie. Právě v té době se jihozápadní cíp Eurasie vymanil ze zlatoordské nadvlády: stepi mezi Dněprem a Dněstrem zaujala Litevsko-ruská říše, mezi Dněstrem a Dunajem pak Moldavsko . . . Když r. 1362 litevské kníže Olgerd rozdrtil podolská tatarská knížata, odešly zbytky Tatarů zčásti na Krym a za Dunaj (do Dobružji), zčásti se poddaly Litvě. Od té chvíle se v Litevsko-ruské říši objevují tatarští vojáci, jimž za to, že budou vykonávati vojenskou službu, byly odstoupeny krajiny u Černého moře, taktéž, jako o století později za týchž podmínek byly Vasilijem Vasiljevičem dány tatarskému careviči Kasimu země na Oce (Mešcherský Hrádek). Tato událost se stala význačným příznakem epochy (viz peri-

odisaci ruských dějin, navrhovanou G. V. Vernadským na str. 22. zmíněné práce). Kasimovské carství vydatně spolupůsobilo při překlenutí vnitroeurasijských sjednocovacích tendencí od mongolsko-tatarských vládů k moskevskému caru.²⁰³⁾ Objevení se tatarských žoldněřů v Litevské říši pak nemělo větších následků; a Litvě (a za ní stojící Polsce) příznivá geopolitická konjunktura, vytvořená v západním úseku eurasijských stepí Olgerdem a Vitovtem, byla ve XIV. století likvidována vystoupením nových tatarských a tureckých sil . . . Jinak řečeno, Moskva se *ukázala* vhodným sjednocujícím ústředím v eurasijském státním systému. Litva-Polsko takovým ústředím se neukázaly.²⁰⁴⁾ Zde se naznačuje hranice dvou historických světů — světa určovaného složitým souborem byzantských a mongolských tradic, stále hlouběji propracovávaných a stále dokonaleji překrývaných novým, k povrchu se deroucím prvkem *ruskosti*; a druhého světa, určovaného prvkem *latinství* (světa, kde samo odmítání latinstva je souvztažností latinství a tudíž na něm závislé). To je první a přibližné stanovení Eurasie a Evropy jako zvláštních historických světů.²⁰⁵⁾ Proces ruských dějin lze charakterisovati jako proces vytvoření Ruska-Eurasie jako uceleného vývojiště. Sjednocujícím uzlem v tomto procesu se stalo dějinné prostředí, kde na sebe nalehly a spojily se spolu vrstvy duchovně-kulturního byzantského a státně-vojenského mongolského vlivu. Toť dějinné prostředí hornovolžské Rusi XIII.—XIV. století, vyznačené jmény knížat od Alexandra Něvského až po Vasilije Vasiljeviče (a dále), a biskupů od metropolitů Cyrila (duchovního otce Alexandrova) k metropolitovi Jonáši (duchovnímu otci Vasilijeovu) . . . Zde spolehlivě působily kulturní prvky získané z Byzance, a prostředí to bylo s počátku *přinuceno* jíti, později *samo* šlo a plodně prošlo tatarskou školou . . . Vývojištěm tohoto prostředí bylo — každému Rusovi posvátné — meziřečí mezi horní Volhou a Okou, kde i pozdější věky zůstavily své pozorunejhodnější památníky, meziřečí katedrál, kremlů a monastýrů, mohutná antena rus-

kých energií . . . Odtud právě se šířila a odvínovala nit shromažďování byzantského i mongolského dědictví. Zde se nejvýrazněji projevila „ruskost“. A ze všech pravoslavných zemí právě tato oblast zůstávala prozatím nejnezávislejší na latinství, jemu nedostupnou, bez ohledu na stálé pokusy bojovného latinstva, aby podřídlu Moskvu své moci. Bývaly momenty, kdy i v Jerusalémě a v Konstantinopoli seděli latinští patriarchové. Ale nikdy doposud neseděl latinský patriarcha v Moskvě. Také ku př. v oblasti stavitelského umění je prostředí to význačné *nejmenší* reprezentativností chrámových typů, jaké má západ („basilikové schema“) a *největší* svérázností typů, zatím co ku př. v Blízkém Východu basilikové schema je zastoupeno značným počtem příkladů. Zde je toto schema jedním z *pradávných* schemat chrámového stavitelství, což sbližuje stavitelské umění Blízkého Východu se stavitelským uměním Západu. To však jest již otázka *geografie stavitelského umění*, a my ji pomíjíme. — Odklony státní litevské linie od podřízení cílům latinství byly jenom *dočasné*. Základní poučení, jež ruské vědomí vyvozuje z dějin Litevské Rusi, jest dosvědčení, že *ruskost je neslučitelnou s latinstvím*. Ačkoli jak se zdálo, byly poměry Litevské Rusi XIII.—XV. století příhodnější rozvoji ruské kultury, nežli podmínky v Moskevské Rusi: nebylo mongolského jařma, byla nepřetržitá tradice rozvoje státněprávních forem, možnost spojení se Západem.²⁰⁶⁾ A co vidíme — místo rozkvětu postupnou ztrátu nejcennějších kádrů nositelů ruské kultury, zesláblost a ochuzení, dokonané tím, že ku př. ke konci XVII. století (zvláště v r. 1697) byl pro veliká území zaujímaná ruským obyvatelstvem „polský jazyk uznán jazykem státním a ruština byla vypuzena z oficiálních akt . . .“²⁰⁷⁾ Litevsko-ruská státnost neodchylně přecházela ve státnost polsko-litevskou a poté prostě v *polskou* (konstituce r. 1791).

Překvapující je kontrast osudů ruské kultury v poměrech mongolského vládcovství oproti vládcovství litevsko-polskému. Za panování mongolského byl připraven kulturní

rozkvět Moskevské Rusi XV.—XVI. století. V poměrech druhých kultura ruského plemene, jež se dostalo pod litevsko-polskou moc, nakonec téměř zmizela s povrchu historického života.

Ruskost se ukázala neslučitelnou s latinstvím, a latinství opět neslučitelné s uskutečněním sjednocující úlohy v hranicích eurasijského světa.²⁰⁸⁾ Tento historický závěr, jež lze vyvoditi ze studia osudů litevské a polské říše, nebrání uznání *významnosti* geopolitické konjunktury, za níž tok Dněpru od pramenů až k ústí byl v rukou jediné litevské vlády (Vitovtova celnice na Dněpru v okruhu pozdějšího Chersonu), tedy magistrála Dněstru byla v moci téže vlády²⁰⁹⁾, kdy litevská vojska pronikala do pozdější severní Taurie a na Krymský poloostrov (ku př. v r. 1397).

C) *Rus a država Timurova.*

Nové zesílení (po „velikých nepokojích“) Ordy se projevilo v letech panování Mamaje a poté zvláště za Tochtamyše, jakož i v období vlády Jedigejovy i něco později (konec XIV. až počátek XV. století). Nejen že bylo zastaveno rozpadání základního jádra zlatoordské državy (jež naznačovalo objevení se nezávislých vládců v letech 1360—1370tých v mordovské a bolgarské zemi), ale i severových. Rus, nejprve po Kulikovské bitvě a potom po období skutečné nezávislosti 1395—1411 byla znovu přinucena k poddanství. Ale ani v tomto období, bez ohledu na vítězství na Vorskle, nevytěsnila Zlatá Orda polsko-litevskou říši ze stepí na západním pobřeží černomořském. Vytěsnění to se událo v období druhého „obrození“ zlatoordské státní tradice, odehrávajícího se ve formě upevnění a rozšíření Krymského chanátu. První (právě uvedené) „obrození“ zlatoordské tradice napomáhal vznik nové mocné mongolsko-turecké državy Timurovy ve Středním Východě.

V geopolitickém směru je država Timurova již tím zají-

mává pro ruské dějepisce, že rozhodně přes polovinu (plochou) zemí poddaných Timurovi se stalo součástí pozdější Ruské říše a nyní je součástí S. S. S. R., v jehož hranicích jsou tyto země značně velikým podílem území.

Dále:

1. právě Timurův milec Tochtamyš (v době, kdy byl jeho podřízeným pomocníkem) znovu podřídil Moskvu zlatoorské vládě a prostřednictvím Zlaté Ordy pak moci Timurově (léta 1380);

2. druhý Timurův oblíbenec, vystřídavší Tochtamyše, Temir-Kultuj (jenž působil společně s knížetem Jedigejem) rozdrtil Vitovta na Vorskle, čímž pomohl obraně Moskvy před litevským nápirem a odstranil litevskou „kandidaturu“ na roli sběratele eurasijských zemí . . .

Zatažení Rusi na periferii Timurovy državy má veliký systematický význam. Zatažení to spolu s ostatními dějinnými skutečnostmi označuje příslušnost Rusi k tomu historickému světu, jež nazýváme světem eurasijským.

D) Následné říše po Zlaté Ordě.

Proces rozpadu Zlaté Ordy, zastavený v druhé polovici XIV. století úsilím Mamajovým, Tochtamyšovým a Jedigejovým, se znovu objevil okolo poloviny a v druhé polovici XV. století. Jedním z prvních se odtrhlo Kazaňské carství.²¹⁰⁾ Jeho vznik se opíral o tradici státní samostatnosti, již se vyznačovaly kraje bývalých volžských Bolgarů (oblasti v okolí ústí Kamy do Volhy). Existenci Kazaňského carství (1445—1552) předcházela mnohověková existence carství volžských Bolgarů (od X. století Musulmanů, na svém sociálním vrcholku), jakož i panování Bulat-Temirovo (chána Bolgarské země po velikých „nepokojích“). Tato řada státních útvarů (Bolgarské carství — carství Bulat-Temirovo — Kazaňské) je politickým vyznačením určité osvětové skutečnosti. V oblastech okolo ústí Kamy do Volhy byla a jest zvláštní kultura, jež se průběhem věků stále silněji zabarvovala barvami islamu. Kulturu tu lze nazývat

„středovolžskou“. Studium kultury té je jednou z podstatných úloh historického probádání Ruska-Eurasie.

Uvedeme některé doklady, charakterisující tuto kulturu podle údajů A. F. Lichačevových a M. Chud'akovových. Bolgarská kultura je geneticky spojena s ranější kulturou „čudských“ (nejspíše finských) národů. Národy ty byly usedlé, Bolgaři pak při svém objevení ve středním Povolží byli kočovníky. Poté i oni se stali usedlými. Pozdnější mongolsko-tatarská je opět spojena s kulturou bolgarskou. Sami podotkneme: tato posloupnost kultur („čudské“—bolgarské — mongolsko-tatarské) právě tvoří kulturně-historickou řadu, jež je příznakem volžsko-kamského vývojiště („středovolžská kultura“). Máme tu jeden z výrazných příkladů, jak „kulturní tradice jsou jakoby vrostlé do geografické krajiny, jednotlivá vývojiště se stávají „kulturně odolnými“, nabývají zvláštního, speciálně svého „kulturního typu“ (viz stať „Rusko jako zvláštní zeměpisný svět“). Veliká Bolgarie byla význačným střediskem mezinárodního obchodu. Proslula svými koženými výrobky a vyvážela na Východ juchtu a podle všeho i barevné safiány: ve středním Východě je „červený safián až podnes známý pod jménem *bulgarí*“. Vyvážela též velké ryby a běluží klí (jest uvéstí úmluvu r. 1229 s Rusy, jež upravovala podmínky rybolovu na Volze); plavila dříví atp. (některá z těchto hospodářských fakt platí až podnes, ku př. koželužství, jímž proslula Kazaň, a plavení dříví). Naopak byly do Veliké Bolgarie dováženy tovary z nejbzdálenějších zemí: mnoho předmětů nalezených v Bolgarii je z Číny, a vůbec vliv čínské kultury na kulturu bolgarskou byl podle všeho veliký. Ve Veliké Bolgarii zkvétalo tesařství, kovářství a mědikovectví, výroba předmětů z kosti, výroba plsti, koberců, tkaniv a čepic, obuvnictví, truhlářství, hotovení loděk, provazů, sítí, dřevěných předmětů, hrnčířství atd. Lze se důvodně domnívati, že bolgarské stavitelské umění, ač bylo v celkovém okruhu muslimského umění, se vyznačovalo „místními zvláštnostmi“. To se týká i užitého umění. — Zachovala se nám jména bolgar-

ských vědců (Burchan eddin Ibrahima a Jakuba ibn el Nomana). Bolgaři organisovali astronomické výpravy. Zachovaly se zprávy o disputacích s nábožensko-filosofickými náměty v bolgarské společnosti. — Bolgarské carství razilo vlastní své mince: v X. století se jmény bolgarských carů („melik“) a ve XIII. století se jménem kalifa En-Nasir-Lidin-Allaha. Mince se jménem tohoto kalifa se hotovily i za doby Džučidů „dokud pokračovali v Bolgarii v ražbě mincí starého vzoru“.

Vedle pravoslavné ruské kultury byla zvláště středověká kultura význačným zjevem v geopolitickém okruhu Zlaté Ordy. Historické zprávy ze XIII. století dovolují souditi o určité konkurenci těchto kultur v zlatoordském císařském stanu.²¹¹⁾ Nejprve nabyla převahy středověká kultura. Nejen pozdější Kazaňské carství, ale i sama Zlatá Orda může býti posuzována, jako by ležela na magistrálách středověké kultury.²¹²⁾ Ukázalo se to mimo jiné v tom, že zlatoordští carové přijali islam. Ostatně islam pronikal do carského sídla nejen od severu (od střední Volhy), ale i s jihu. Určitě od severu (z Kazaně) se islam šířil k celé řadě národů středního Východu v XVI.—XIX. století (Nogajové, Baškiré, „Kazáci“).

Zakladatelem nezávislého *Sibiřského* carství, jež zaujímalo severní část zauralských držav Zlaté Ordy, byl išimský chán Ibak (vražděník zlatoordského chána Achmata, ke konci XV. století). Dějiny sibiřských ulusů Zlaté Ordy skýtají obraz postupného pohybu tatarských sídel a tatarských politických středisk ze stepních obvodů do lesního pásma. Na konci XV. století a v prvních třech čtvrtinách XVI. století řadilo se Sibiřské carství do značné míry do soustavy státních útvarů, jež vznikla jako důsledek rozpadu Zlaté Ordy, a v níž se uplatňovala a vyvíjela také říše Moskevská. Ani za této doby nebyl Uralský hřbet podstatnou geopolitickou mezí, jako není podstatnou zeměpisnou hranicí.²¹³⁾ Zauralští vládcové bránili se vlivu Moskvy v Kazaňském carství.²¹⁴⁾ Již na konci XVI. století (v období zápolení cara Kučuma s moskevskými vojvody)

sibiřský carevič Ablaj (spolu s „kazackým“ chánem Ak Nazarem) podnikl výpravu na město Ufu, moskevskými vojvody v baškirských krajích právě založenou.²¹⁵) V XVI. století vynikla v dějinách Sibiřského carství význačná osobnost Kučumova. Byl nejprve sjednotitelem Sibiřského carství, jež se předtím bylo rozpadlo. V pozdějších letech v sociálním prostředí zauralských Tatarů, již zasažené sociálním rozpadem, vedl jedinečně úporný zápas s rozšiřováním moskevské moci (1581—1598). Vytlačen z částí Sibiřského carství, jež byly v lesním pásmu, pokračoval v zápase ve stepní (správněji leso-stepní) části svých držav. Konečnou porážku utrpěl na Obi, poněkud výše nad nynějším Novosibirem (na východním okraji Barabinské stepi.) Téměř tisíc km (přímou linií) dělí tato místa od Iskeru, sídelního města Kučumova, které dobýval Jermak (v okolí dnešního Tobolska). Od ostřackých městeček na dolní Obi až do barabinských stepí a Baškirska — takový je rozmach Kučumova carství.²¹⁶)

Mezi „nástupnickými carstvími“ Zlaté Ordy se nejvýznamnějšími dějinnými osudy vyznačuje Krymský chanát. Skutečným zakladatelem tohoto chanátu byl Mengli-Girej (XV. století). Koncem XV. a na počátku XVI. století byla Litevsko-Polská říše vytěsněna od Černého moře.²¹⁷) Polsko-litevská hranice se posunula k jižní hranici pozdější Podolské a Kijevské gubernie, t. j. k hranici leso-stepi (lužní stepi). Celá pozdější Chersonská gubernie byla zabrána Tatary. Dolní Dněpr, jakož i dolní Dněstr přešly pod moc Krymské Ordy. R. 1560 zpusťovali Nogajové (závislí na Krymském chanátu) severní Besarabii a upevnili se v její jižní části (v tak řeč. Budžaku, stepích mezi dolním Dněstrem a Dunajem). Tak přešla i tato oblast z područí Moldavska opět pod vládu stepních obyvatel. Na východě kočovníci podřízení Krymu zaujímali dolní a střední tok Donce. Téměř celá (s výjimkou zemí Záporožské síce) rozloha *kavylových* i *pelyňkových* stepí, ležících mezi Donem a dolním tokem Dunaje se objevila v okruhu vlivu Krymského chanátu.²¹⁸) Jedinou okolnost,

která snižovala význam těchto úspěchů, t. j. vznik a upevnění Záporožské sítě (polovina XVI. století), jest připisovati iniciativní činnosti národních ukrajinsko-ruských elementů, a nikoli politice litevsko-polské vlády... Ještě významnější bylo, že svými nájezdy drželi krymští chánové v průběhu XVI.—XVIII. století ve strachu okrajiny a v XVI. století i centrální oblasti Polsko-litevské i Moskevské říše.²¹⁹⁾ Ještě v XVII. století hospodařili Krymci na Ukrajině. Na počátku XVII. století postihoval Slobodskou Ukrajinu téměř každoročně tatarský nájezd. Roku 1769 se krymští Tataři s chánem Krym Girejem v čele zcela neočekávaně objevili před hradbami pevnosti sv. Alžběty (pozdějšího Jelizavetgradu)²²⁰⁾. Uvítání dělovou palbou z pevnosti, neodhodlali se Tataři k útoku, ale zpustošili okolí. Tatarsy bylo odvečeno z Jelizavetského venkova přes tisíc zajatců, mnoho skotu, spáleno přes tisíc domů atd. To byl poslední tatarský vpád v ruských dějinách. — Nutno varovati před usuzováním na ranější rusko-mongolské a rusko-tatarské vztahy podle tohoto vystoupení. Vláda zlatoordských carů byla regulární vládou, jež se řídila velmi širokými náboženskými i politickými principy. Nelze ji ztotožňovati a charakterisovati loupeživostí pozdějších tatarských nájezdů. A nicméně, zlatoorská tradice se projevovala i v Krymském chanátu (což nám dovoluje posuzovati zesílení Krymského chanátu na konci XV. až počátku XVII. století jako druhé „obrození“ zlatoorské státní tradice). A nejen v tom smyslu, že „krymský jurt“ byl založen vystěhovalci ze Zlaté Ordy, kteří uchovali na to vzpomínky, ale i ve smyslu podpory skutečné tradice kočovnické říše (v tom též rodového zřízení)²²¹⁾. V geopolitickém smyslu obnovil Krymský chanát značnou měrou jihozápadní hranici držav Zlaté Ordy.

Poučný je vzájemný vztah Krymského chanátu a Turecké (Osmanské) říše. Krymský chanát, přinucen uznati nadvládu Osmanské říše (konec XV. století), našel oporu v existenci této říše. S Turky spojoval krymské Tatarsy

náboženský moment (musulmanství) i moment plemenný (společné turecko-tatarské kořeny); rozděloval je pak znak „vývojiště“. Turecká říše byla následnicí Byzance, a osvojila si „okolo-carhradské“ (v širokém smyslu) vývojiště, t. j. severovýchodní (zčásti východní a jižní) část Středomoří. Krymský chanát byl následníkem Zlaté Ordy a zaujímal jihozápadní okrajinu Eurasie. Právě prvkem „vývojiště“ je charakterisována „vlastní tvářnost“ Krymského chanátu v soustavě Turecké říše. Osmanská říše udržovala elementy byzantské kultury; Krymský chanát chránil stepní (kočovní) tradici. Sledujíc logiku vývojiště, navázalo Turecko v geopolitickém směru s Krymským chanátem styky, jaké svého času navazovali Řekové vzhledem ke Skythům a Janované vzhledem ke Zlaté Ordě: zabrala pobřeží. Pobřežní body, jichž se zmocnili Turci, byly geopolitickou analogií řeckých a janovských kolonií a faktorů.

Dějiny Zlaté Ordy tvoří nejen podstatnou kapitulu v dějinách Eurasie, ale jsou též součástí dějin Ruska. Pod pláštěm Zlaté Ordy vyrůstala ruská říše. To o krymském chanátu nelze říci. Krymský chanát byl jedním z nejvděnějších *soupeřů* Moskevského štábu (a také Ruské říše) ve shromažďování rozdrobivších se ulusů bývalé Zlaté Ordy. Tím je hlavně charakterisován poměr dějin Krymského chanátu k ruské historii a *systematické místo* tohoto chanátu v obecném rámci eurasijských dějin.²²²⁾

I. Vliv krymské ordy byl základní a soutěžil v záležitostech Kazaňského carství s vlivem moskevským.

II. Krymský chán (s přispěním tureckého sultána) se pokoušel vzít Moskvě Astrachan (r. 1564).

III. Týž chán byl soupeřem ruské vlády na severním Kavkaze, v kabardinských, čerkesských a j. věcech (za Ivana Hrozného i později).

IV. Krymský vliv se trvale projevoval v baškirských povstáních proti ruské vládě v XVII. a XVIII. století. Baškiři se posly dorozumívali s Krymskou Ordou. Na

počátku XVIII. století táhla na Jelabugu a potom i na Kazaň skupina povstalců pod vedením Akaje z rodu krymských Girejů.²²³)

E) Záštitá Rusi před stepí a Západem.

Krymské nájezdy do území Moskevského státu nezačaly hned po vytvoření Krymského chanátu. G. V. Vernadskij nastiňuje moment, kdy moskevští panovníci, když přestali býti poddanými Zlaté Ordy, dovedli se domoci vlivu v Kazani i spolku s Krymem (Ivan III.), kdy se mohlo zdáti, že Předuralí (nynější Předuralské Rusko), sjednocené před tím Zlatou Ordou, organicky a bez otřesů přejde do rámce nového sjednocení, organisovaného Moskvou. Doba ta (konec XV. až počátek XVI. století) byla vůbec významným obdobím v dějinách Moskvy i Rusi, jak co do politických, tak i co do *kulturních* úspěchů. V té době vznikla teorie o Rusi jako Novém Izraeli, jež měla neobyčejně velký význam v moskevském kulturně státním názoru na svět XVI.—XVII. století. Tehdy zbudováním katedrál v moskevském kremle (Uspenské, Blahověščenské, Archandělské) byl „resumován“ veškerý předchozí vývoj ruské chrámové architektury (a uplatněna řada nových motivů). Tím zase byl připraven vznik (kol r. 1530) na moskevské půdě svérázného typu cihlovo-kamenných baštových chrámů (nejoriginálnějšího projevu ruského architekturního genia). Právě v těch letech působil v zavolžských lesích jeden z nejpozoruhodnějších ruských náboženských horlivců, Nil Sorskij.

Ke konci XV. století jasně vystoupily základní rysy geopolitické situace Moskvy, důležité pro běh jejích dějin. Značnou část nynějšího Předuralského Ruska zaujímá trojúhelník smíšených lesů (kde rostou t. řeč. „širokolisté“ druhy: dub, lípa, klen a j.) s vrcholem na východě (na Volze mezi N. Novgorodem a Kazaní) a základnou na západě (asi na čáře: ústí Něvy—Kijev). Z lesních oblastí je oblast smíšených lesů právě nejvhodnější pro zornění.

Moskva leží na ose tohoto trojúhelníka. Na západ od Moskvy se oblast smíšených lesů rozšiřuje. Oblast ta je svou povahou nejbližší (ze všech ruských krajů) poměrům evropským. Je také cestou z Moskvy na západ a se západu k Moskvě. Od Moskvy na severovýchod a od ní na jihovýchod leží oblasti svou povahou podstatně „mimoevropské“. — V botanicko-geografické poloze Moskvy zřejmě vystupují rysy její polohy v „meziříčí“. Úhel, jež tvoří Volha a Oka před svým soutokem u Niž. Novgorodu, se přibližně shoduje s východním vrcholem trojúhelníka smíšených lesů; podroben kultuře, jest tento trojúhelník „lesopolní“ oblastí. Za Volhou leží tajga, oblast jehličnatých lesů, se zastoupením sibiřských druhů; za Okou se prostírá lesostep; v ní se střídají doubravy s „palouky“; dále na jih je „divoké pole“. Na severovýchodě jsou zavolžští „starci“. Tam byly od pradávna průmysly a cesty (ke Studenému moři a za Kámen²²⁴). Na jihovýchodě jsou Tataři. Ale záhy se „divoké pole“ začne měnit v pole obdělaná . . . Tak mezi cestami se západu, tajgou a Tatory vyrůstala Moskva, v charakteristickém botanicko-zeměpisném uzlu Předuralského Ruska. Hrozilo jí nebezpečí hned od západu, hned od jihovýchodu. Opěrnou basí, na níž se Moskva držela v okamžicích nebezpečí, byl severovýchod. Když nebezpečí nutilo velikého knížete, aby opustil Moskvu, odcházel právě tímto směrem, aby shromažďoval vojska.

Nebezpečí od jihu (od krymských Tatarů) se stalo zjevným od počátku XVI. století. Roztržka mezi Moskvou a Krymem se odehrála v letech 1510, a ještě r. 1509 velkokníže Vasilij Ivanovič postavil dřevěný hrad v Tule (na cestách přístupu k Moskvě od jihu). R. 1525 byla dobyta a vyloupena Kolomna krymským chánem Machmet-Girejem a záhy potom byl v Kolomně vybudován „velmi pevný kamenný hrad“. R. 1530 byl postaven kamenný hrad v Tule, r. 1531 v Zarájsku, r. 1556 v Serpuchově. Toto budování kremlů je zřejmě v souvislosti s opakováním tatarských nájezdů. Tak povstala „spojitá čára“ kremlů

na Oce, jejíž pozůstatky jsou doposud z pozoruhodných památek staroruského fortifikačního umění (již r. 1508 byl kamennými hradbami opevněn Nižní Novgorod). „Spojité čáry“ opevnění, jež se staví, aby protivník *nebyl propuštěn* za určitou linii, jest odlišovati od „opěrných bodů“, t. j. izolovaných opevněných míst, jež mají býti útočištěm ve chvíli nebezpečí. Linie kremlů u Oky spolu s linií starých kamenných pevností na severozáp. a západní hranici (Stará Ladoga, jakož i Novgorod, Koporje, Ivangorod na Narově, Pskov, dále Porchov, Ostrov, Smolensk, Možajsk a konečně Dmitrov),²²⁵⁾ tvoří skupinu staroruských pevností, seskupených ve více či méně „spojité“ čáry.²²⁶⁾ Vedle nich jako hájícími víchy jsou kremly obstatveny dvě hlavní tepny, podle nichž postupovalo rozšiřování ruské moci příslušně na jihovýchod a východ. Máme na mysli tepnu Volhy s kazaňským a astrachánským kremllem, a tepnu Tury a Tobolu s kremly ve Verchoturji a Tobolsku.²²⁷⁾ Tak lze zobraziti ve formě *soustavy* rozložení kamenných kremlů — těchto nejdůležitějších opevněných bodů Moskevské říše.²²⁸⁾ Dřevěné „hrady“ a sruby byly rozesety po celém území státu. Žádný z nich se do naší doby neuchoval (zbytky Jakutského srubu v Zauráli byly rozebrány za revolučních let). Ve chvílích napjatého nebezpečí, kdy nepřítel pronikal do vnitra země nebo vznikala občanská válka, uplatňovaly se jako opevněné body („hrady“) monastýry (kláštery).²²⁹⁾ Kromě obecně známé obrany Trojicko-Sergijevské Lavry v Nepokojné době („smutnoje vremja“) lze jako příklad uvésti obranu Tichvinského Velikého monastýru před Švédy r. 1613, obranu Makarjevského Želtovodského monastýru (na Volze, na východ od Nižního) r. 1670 před razinovským atamanem Maximem Osipovem, obranu Dalmatovova monastýru (v Zauráli na řece Iseti) r. 1774 před Pugačevci a j. V předpetrovském carském Rusku byly — mezi výtvory existujícími v hranicích říše — monastýry nadány největší samosprávou (vzhledem k carské vládě). Monastýry vedly obranu v těch momentech a místech, kde

carské moci nebylo (případy Trojicko-Sergijevské Lavry v Nepokojné době, Makarjevského monastýru r. 1670); klášter se mohl hájiti zbraní, jestliže monastýřští starešinové nesouhlasili s rozhodnutím vyšší církevní a státní moci (obrana Solověckého monastýru 1668—1676). Na rozloze volžsko-ockého meziříčí a k severu od něho (a zčásti i k jihu, mezi jiným i vlevobřežní Ukrajině) lze uvést *desítky* klášterů, jejichž hradby, spadající převážně do XVII. století, jsou zcela úctyhodné stavby.²³⁰⁾ V menším množství zanechalo posobě také XVI. století, jako i století XVIII. příklady podobných staveb.

F) Pronikání Rusi do stepi a pouště.

Překvapující je kontrast mezi *trvalou* opevněností západních ruských hranic a *střídavým existováním (a neexistováním)* jiných opevněných linií. Západní ruské hranice hned postupovaly k západu, hned zase ustupovaly k východu, ale v kterékoli poloze byly vždy opevněny. V té příčině je zvlášť poučná historie opevnění Pskovské země, která v průběhu čtyř století (od XIII. do XVII. století) musila na svých bedrech nésti záštitu oproti náporu ze západu. Nepřetržitá řada vede v hradišti Pskově od Dovmontových hradeb ze XIII. století (jádro pskovských opevnění) k hradbám „Velikého hradu“, zbudovaným v XV. století, k zemním opevněním, které u Pskova budoval car Petr na počátku XVIII. století²³¹⁾ V téže řadě mají své místo jiné (zčásti již uvedené) kremly a staré pevnosti západního a severozápadního rozhraní; v řadě té jsou i jiná opevnění, jež budoval Petr,²³²⁾ a Drisský opevněný tábor, v němž kdysi se chtěli brániti Napoleonovi, jakož i pevnosti, jež se stavěly na západních hranicích za Nikolaje I. (Bobrujsk, Kijev, pevnosti carství Polského a p.) a pevnosti budované na konci XIX. až počátku XX. století²³³⁾. Východní analogií stálého opevnění západoruských hranic je Veliká čínská zeď na hranicích vnitřní Číny a Mongolska (zeď ta byla zbudována dávno před objevením se Ruska

na historické scéně). Na prostoru mezi Velikou čínskou zdí a západní ruskou hranicí někdy opevněné linie byly, jindy nebyly vůbec. V Předuralí nebyly až do časů Vladimíra Sv.; každý ze soupeřských států té doby (Rus a Chazarové) mohl počítati s úplným přemožením a sotva měl zapotřebí obranné linie.²³⁴) Po objevení se Pečeněgů „byl Vladimír nucen budovati celou soustavu opevnění, nasy-pávati valy, roubiti hrady“. Od té doby počíná údobí „protistepních“ (k obraně před Pečeněgy a později Polovci) opevněných linií. Jejich dějiny jsou ve zvlášť úzké spojitosti s dějinami Perejaslavlského knížetství²³⁵) (r. 1089 byl Perejaslavl obehnan kamennými hradbami). Svým rázem měly tyto opevněné linie připomínati pozdější (moskevskou) „zásekovou čáru“ z XVI.—XVII. století. Probíhající — jako ona čára — lesostepí (v jejímž obvodu bylo Perejaslavlské knížetství) opíraly se opevněné linie X.—XIII. století v určité části svého průběhu o lesní masi-vy. Tak lesní masiv na řece Trubeži kryl Perejaslavl od severu. Opevněné linie Perejaslavlského knížetství se řadily k typu „opevněných linií v hranicích lesostepí“ (viz dále). První období existence ruských protistepních opevněných linií skončilo v XIII. století. R. 1239 byl Perejaslavl rozvrácen Batyem (a na několik století zmizel s historické scény). R. 1260 na Berkajův rozkaz přinutil baskak Burundaj Daniela Galického (Haličského), aby rozkopал opevnění haličských měst.²³⁶) Mongolská vláda setřela opevněné linie na rozloze od západních ruských hranic až k Veliké čínské zdi, a samu čínskou zeď učinila nepotřebnou, neboť podřídila své moci i vnitřní Čínu.²³⁷) Situace taková trvala déle sta let. Veliká čínská zeď nabyla zase reálného významu po vypuzení Mongolů z Číny r. 1368. V Předuralí nebylo ani v XV. století jiných opevněných linií kromě linie západních hranic (hlavně v novgorodském a pskovském obvodu). Poukazovali jsme v předchozím na geopolitickou svéráznost tohoto momentu ruských dějin (vláda knížete Ivana III.), kdy se Moskevská Rus již osvobodila z tatarského (zlatoordského) jařma, ale

ještě nebyla nucena se chrániti před tatarskými (krymskými) nájezdy. Byla to jakoby „doba oddechu“ mezi dvěma nelehkými epochami ruských dějin (tatarského jha a krymských nájezdů).²³⁸⁾ Mluvili jsme též o zahájení stavby opevnění za panování Vasilije Ivanoviče. Tehdy počínala druhá epocha existence ruských protistepních opevněných linií (jako první bereme dobu X.—XIII. století). Epochu ta se rozpadá na několik period:

I. *Perioda opevněných linií v obvodu lesostepi.* (XVI.—XVII. století). Sem spadá „záseková čára“ XVI. století, bělgorodská, tambovská a simbirská čára XVII. století, „zakamská“ čára téže doby (jež běžela od osady Bělyj Jar — na Volze proti Singileji — k městu Menzelinsku na řece Ice); syzraňská čára r. 1684 od řeky Sury ke vsi Usolje (na Volze, v Žigulevských horách); čára vedená až na sám konec XVII. století od tehdy založeného města Petrovska (pozd. Saratovská gub.) k Voroněži (jenž byl součástí bělgorodské čáry) atd. Všechny tyto „čáry“ probíhaly lesnatými krajinami střídajícími se s „palouky“. ²³⁹⁾ Palouky se opevňovaly zvláště pečlivě, byly tu budovány strážnice, zřizovány „tarasné valy“, umísťovány „nadolby“ (zábranné rohatiny). Syzraňská a petrovská čára (konec XVII. století) běžely po jižním okraji lesostepi.

A v tom období (XVI.—XVII. století) měla moskevská vláda jednotlivé „opěrné body“ v *jižnějších* obvodech, než v hranicích lesostepi. Tyto opěrné body se rozkládaly na význačnějších vodních tepnách. Jak víme, od poloviny XVI. století náležela Moskvě Astrachán, jež je v obvodu pustinném (t. j. na jih nejen od lužní, ale i kavylové a pelyňkové stepi). Pro Povolží a Podoní lze uvést několik podobných příkladů.²⁴⁰⁾ Rozložení opevněných bodů na vodních tepnách „předbíhá“ obecný vývoj. Sem spadá vybudování Careborisova (konec XVI. století) v obvodu kavylové stepi nedaleko vyústění řeky Oskolu do Donce. Careborisov se opíral na tepnu Oskolu (po němž se od severu plavily potřeby a zásoby). V době neklidu Careborisov zpustl.

II. *Perioda opevněných linií v obvodech kavylové a pelyňkové stepi.* Zásoky pozbývají významu (není lesů). Hlavním je zbudování opevnění, předních stráží, piketů a „majáků“ na vzájemně malé vzdálenosti. Energické budování opevněných linií v obvodech kavylových a pelyňkových stepí Předuralska počíná v letech 1730 (za Anny Ivanovny). Tomuto budování předchází r. 1720 postavení irtyšské linie v Zauralsku (podél toku Irtyše, mezi Ust'-Kamenogorskem a Omskem). Irtyšská linie vybíhá z obvodu lesostepi a proniká do jižnějších stepí.²⁴¹ Zřízení irtyšské linie znamená charakteristický případ „předbíhání vývoje“ opevněnými liniemi podle vodotoků. O několik desítek let později zřízené a velkých vodních tepen vzdálené západosibiřské opevněné linie let 1737 a 1752 běžely stále ještě v mezích lesostepi. Obě se táhly, protínajíce rozvodí, od Irtyše k Tobolu. Linie z r. 1737 vroubila severní pomezí išimských stepí; linie z r. 1752 (t. řeč. „hořká“) šla podle přímky (kryjící se přibližně s 55° s. š.) od Omsku na Irtyši ke stanici Zvěrinogolovské na Tobolu. — V Předuralsku byly za Anny Ivanovny a později vybudovány tyto opevněné linie, zabíhající do kavylové (a zčásti i pelyňkové) stepi: 1. Ukrajinská čára, 2. čára od Caricynu (na Volze) k Donu (r. 1731; zřízena současně se založením zvláštního Volžského kozáckého vojska; to bylo po Pugačevském spiknutí rozpuštěno), 3. velkolepý systém opevněných linií, jejichž středem byl Orenburk, zbudovaných v letech 1734—44 náčelníky Uralského kraje Kirillovem, Tatišeevem a Něpljujevem. Již r. 1732 byla provedena „Nová zakamská linie“ (místo staré zakamské, na jihovýchod od ní), jež běžela od Samary na Alexějevsk (na řece Samaře) ke Krasnojarské pevnosti, Sergijevsku (na řece Soce) a dále k Novošešminsku (na staré zakamské čáře, na západ od Menzelinska). Linie ta vedla zčásti obvodem lužní stepi (lesostepi), částečně pak po hranicích mezi lužní a kavylovou stepí. V Samaře se připojovala k „orenburské“ soustavě opevněných linií, protínající povětšinou kavylovou a pelyňkovou step. Podél dolního Jajiku

(Uralu) pronikala „nižnějajická distancie“ do oblasti *pustiny*. Zde se opět setkáváme s „předběhnutím vývoji“, jež je v souvislosti s tím, že opevněná linie vede podél vodní tepny. V místech vzdálených od význačných vodních tepen i 4. linie kordonů, zbudovaná r. 1787 gen. poručíkem Čertkovem od města Kamyšina (na Volze) k řece Uralu (Jajiku), s pevností v Uzeních (pozdější Novouzensk), běžela po *rozhraní* pustiny, nezabíhající do ní. Kordony na této linii se uchovávaly do 1830tých let. 5. Již r. 1837, před počátkem velikého „kozáckého“ (kirgizského) povstání let 1840tých zřizovaly se v Zauralsku pikety mezi Kokčetavem a Akmolinskem, v obvodu téže kavylo-pelyňkové stepi.²⁴²⁾

III. Konečně v letech 1840tých s potlačením kirgizského („kazáckého“) povstání, řízeného sultánem Kenesaryem (zabit r. 1847), nastoupilo třetí období, perioda *opevněných linií v obvodu pustiny*. V průběhu let 1841—47 bylo v Kazakstanu ruskou vládou vybudováno nemálo opevněných bodů. Některé z těchto bodů spolu s liniemi piketů, jež k nim vedly, byly již v obvodu pustiny (ku př. r. 1845 založený Irgiz, s počátku „Uralské opevnění“ (Uralskoje uкрéplenije). R. 1847 pronikli Rusové na dolní tok Syr Darji (stavba Raimského opevnění). Po dobytí řady kokandských pevností v letech 1850. byla zřízena „Syr-Darjinská linie“. Tehdy též pronikli Rusové do Sedmiřečí a posunuli svá opevnění k úpatí Tan-Šanu. Pokus o semknutí syrdarjinské a sedmiřečenské linie vedl k dobytí Turkistánu (1860—1880). A místo „spojení“ dvou opevněných linií došlo k odstranění veškerých opevněných linií na celé prostore od západních hranic až k čínským a od Ledového oceánu až k předhořím Hindu-kuše. *To, co uskutečnili Mongolové ve XIII. století* (a čeho zvláště se domohl Berkaj, přinutiv Daniela Haličského, aby rozkopával opevnění), zrušení opevněných linií na celé rozloze eurasijských pustin a stepí i v zemích k nim přilehlých, *znovu po přestávce mnoha století uskutečnila říšská ruská moc ke konci XIX. století*. Tak v posledním tisíciletí

jest opevněnost západních ruských hranic zjevem trvalým. Na prostoru pak mezi západními hranicemi a čínskou zdí se střídá bytí a nebytí opevněných linií v této rytmicе: I. do časů Vladimíra svatého opevněné linie neexistují, II. doba od konce X. do XII. století je epochou existence protistepních opevněných linií, III. doba od XIII. do začátku XVI. století je obdobím nebytí takových linií (mongolské panování), IV. od počátku XVI. do konce XIX. století pokračuje nové období budování opevněných linií, V. jež je vystřídáno zmizením těchto linií ke konci XIX. století.²⁴³⁾ Svá pozorování můžeme vyjádřiti jinými slovy. Trvale opevněné západní hranice a čínská zeď jsou hranicemi historického světa (Eurasie). Opevněné linie, jež se tu objevují, tu opět zmizí, jest charakterisovati jako *vnitro-eurasijské linie*.²⁴⁴⁾ Rozloučení se tu střídá s pochodem sjednocujícím (zmizením opevněných linií). Dějiny těchto linií jsou jedním z výrazů *periodické rytmiky státotvorného procesu Eurasie*.²⁴⁵⁾

Specielně v ruských dějinách znamenáme dvě oddělené epochy existence protistepních opevněných linií: X. až XIII. století a XVI.—XIX. století. Je zajímavé, jak rozličné jsou konce těchto epoch. První končí zrušením opevněných linií v důsledku podmanění Rusů obyvateli stepí. Druhá končí zrušením těchto linií po podmanění stepních obyvatel Rusku. Patrné, že Rus XVI.—XIX. století je podstatně jiná, nežli Rus X.—XIII. století. Jedním z nejdůležitějších rozdílů je, že Rusko XVI.—XIX. století je Rusí, která prošla tatarskou školou . . .

Na podkladě všeho řečeného lze poměr Rusi-Ruska k dějinám mongolsko-tatarských držav shrnouti v těchto momentech:

- I. po dvě století je značná část ruského plemene *pod vládou Zlatoordské državy*;
- II. v dalších stoletích representuje ruský stát *jedno z carství-nástupců Zlaté Ordý* a řadí se k soustavě států, jež se vytvořila jako důsledek rozpadu Zlatoordské državy;

III. k XIX. století vytváří a obnovuje (v geopolitickém smyslu) Rusko Zlatoordskou državu XIII.—XIV. století (a částečně i Velikou mongolskou državu té doby).

Tak se příslušnost ke zlatoordské geopolitické soustavě a spojitost s ní táhne jako červená nit ruskými dějinami posledních století. V tom smyslu se význam Zlatoordské državy v ruských dějinách vyrovnává významu říše Karla Velikého v dějinách evropských.

Konkretní poznatky z dějin ruských opevněných linií v XVI.—XIX. století mohou býti krátce shrnuty v tomto schematu:

- I. XVI.—XVII. století: období opevněných linií v mezích *lesostepi*.
- II. XVIII. a první polovina XIX. století: období opevněných linií v mezích *kavylové a pelyňkové stepi*.
- III. polovina XIX. stol.: období opevněných linií v mezích *pustiny*.

Uvedené schema zahrnuje dějiny opevněných linií v hranicích eurasijských nížinných rovin a nevysokých hornatin, které tyto roviny vzájemně oddělují (Ural a horský kraj východního „Kazakstanu“). Zvláštní skupinu tvoří ruské opevněné linie, obklopující hornatiny na periferii Eurasie. Účelem zřizování takových linií bylo „pacifikování“ hor. Budování to doznalo zvláště rozkvětu v XVIII. a v první polovině XIX. století, když ruská expanse dospěla až k velikým horským masivům Kavkazu a Altaje.

Dějiny kavkazských opevněných linií, zahrnující období delší sta let, vyznačují se nemalou svérázností a složitostí. Horský Kavkaz lze srovnávat s pevností, kavkazské opevněné linie pak s řadami zákopů, jež stále úže obklopují obléhanou pevnost. Jestliže se na eurasijských nížinných rovinách ruské opevněné linie táhly od hranic lesního pásma do hloubi stepi a pustiny, byl na Kavkaze (zejména na severním Kavkaze) směr obrácený: z pustiny a stepi k hranicím lesní (předhorské a horské) zony.

Opěrné body terských a grebenských kozáků v prvních dvou stoletích jejich sídlení na severovýchod. Kavkaze se převážně rozkládaly v oblasti pustiny (v Kaspicku), jakož i pelyňkové a kavylové stepi na dolním Tereku a dolní Sundže (máme ostatně údaje o *dočasném* výskytu některých kozáckých osad, v XVII. století, v obvodu čečenských lesnatých předhoří). V pustinno-stepních krajích byly první pevnosti zbudované ruskou vládou (Sv. Krest na Sulaku 1722, Kizljár na Tereku 1735). Zbudování Mozdoku v kabardinských krajích (1763) znamenalo první krok do vnitra země. Linie opevnění mezi Mozdokem a osadami grebenských kozáků (při ústí Sundži do Tereku) byla první (na Kavkaze) ruskou opevněnou „linií“ v pravém smyslu slova (1770). Poté (1777) byla zřízena azovsko-mozdocká „vojenská linie“, spojující řadou opevnění střední Terek (přes Stavropol) s dolním Donem (tím pak byli Nogajové, poddaní krymského chána, nedlouho předtím přišedší do azovských stepí z Besarabie, izolováni od svých východních sousedů; po připojení Krymu byli Nogajové zčásti vyhubeni, zčásti přestěhováni do západnějších stepí). Mozdocká linie (podle středního Tereku) šla oblastí pelyňkové a kavylové stepi; azovsko-mozdocká (mimo neveliký úsek „ostrovové“ stavropolské lesostepi) běžela stepí kavylovou. Obě linie zapadají do rámce výše navrženého schematu: XVIII. století — perioda opevněných linií v hranicích kavylové a pelyňkové stepi. To však je jen východisko. Linie opevnění, zbudovaná Suvorovem na dolním toku řeky Kubáně (od řeky Laby k ústí), běžela *po hranici mezi kavylovou stepí (se severu) a lužní stepí nebo lesostepí (s jihu)*. Od konce XVIII. do začátku XIX. století všechny části severokavkazské opevněné linie na celé délce od Černého až ke Kaspickému moři byly postupně přemístěny do oblasti *této* botanicko-geografické hranice. Linie, zřízená Gudovičem v letech 1790tých, od pozdější stanice Ust'-Labinské až k Batalpašinsku běžela podle toku Kubáně. Zatím při postupu od severu na jih se právě zde — *jižně od Kubáně* — začínají vyskytovat „stepní

lesy“. Přibližně s hranicí mezi kavylovou stepí a lesostepí se shodovala a částečně i do hloubi lesostepi zabíhala opevněná linie na pomezí Kabardy a Čečně, zbudovaná Jermolovem (1818—1822) podél Tereku (pod Vladikavkazem), Sundži (město Groznyj) a dále k východu k pevnosti „Vnezapnoj“ (na řece Aktaši). Byla to druhá linie na cestách k Čečně (první byla mozdocká linie podle středního Tereku). Snad nikdy v ruských dějinách se nedostalo organizaci „opevněné čáry“ tak určité a ukončené formy, jako právě u zmíněných kavkazských linií. Třetí „parallelou“ na cestách k Čečně byla čára pevnůstek: Vozdvižen-skoje—Ačchoj (1844—1846), jež *souhlasila s hranicí mezi lesostepním a lesním* (horským a předhorním) *pásmem Čečně*. V těchto místech byla zřízena ještě jedna „linie“, která však neprobíhala *podle* botanicko-geografických rozmezí jako čáry uvedené, nýbrž *napříč* botanických hranic. Linie ta zabíhala do obvodu čečenské lesní oblasti, protínala ji (v její geografické rozloze) v pravém úhlu a dosahovala hranic vysokohorské oblasti. Mluvíme o linii opevnění zbudovaných generálem Jevdokimovem r. 1858 podél toku řčky Arguně. Zbudováním této linie bylo dokonáno podrobení Čečně. Jest se zmíniti o způsobech „lesní války“, jichž užívali Čečenci. Věkovité buky sloužily jako improvizované pevnostní bašty (v čečenských lesích dosahují buky výšky 80 m a 10 m v obvodu). Široké bylo použití záseků (viz sdělení o nezdaru výprav Grabbeho, Voroncova a j. v 1840tých letech). — Od jihu východokavkazská hornatina (država Šamilova) byla vroubena (od r. 1844) „lezginskou linií“. Linie ta se prostírala na 200 km k severozápadu od města Nuchy (v Zakavkazí), podél jižního úpatí hlavního hřbetu. Botanicko-geograficky je to oblast kachetinských lesů. Před linií (za hřbetem) byla bezlesá „horsko-stepní“ prostranství vnitřního Dagestanu. Vzadu pak vyvýšené stepi jižní Kachetie.

Analogií kavkazských „linií“ XVIII.-XIX. století je opevněná linie v předhořích Altaje, jež se táhla od Ust'-Kamenogorsku na Irtyši (kde se stýkala s irtyšskou linií,

až ke Kuzněcku na řece Tomi. Linie ta byla založena r. 1759 a přebudována r. 1764. Linie toho druhu zmizely v třetí čtvrtině XIX. století spolu s „pacifikací“ Kavkazu (Altaj byl „pacifikován“ značně dříve) . . .

G) *Jednotnost Eurasie.*

Eurasie jako geografický svět je jakoby „předurčena“ k vytvoření jednotného státu. Ale jediné v konkrétním historickém procesu se uskutečňuje tato jednotnost.

Ke konci XIX. století byl dokonán (v hlavních rysech) proces vytvoření Ruska-Eurasie jako geopolitické jednoty. Pro ryze geografickou stránku procesu máme vzory v minulosti (viz výše). Byl by však neproveditelný pokus o srovnávání *kulturního* obsahu procesu s jakýmikoli vzory z historie známými. V osvětovém smyslu se jednotnost Eurasie zakládá a jediné zakládati může na principech a formách použitelných v poměrech *této* doby. V posledních letech vstoupilo Rusko-Eurasie do pásma „*mutace*“ (podstatné proměny řady znaků a vlastností). Všecky dějinné hodnoty a všechna přijatá nazírání se podrobují přezkoušení a novému ocenění. Jedny odpadají, jiným se dostává nového zdůvodnění. Rodí se něco nového. „*Mutace*“ ještě není dokončena. A není pochybnosti, že to, co se vytváří, pojme do sebe (v přeměněné a obnovené formě) mnoho „starého“. „*Mutace*“ nepřerušuje posloupnou (genetickou) linii, neboří tradici. Jen mění její vzhled. A proto, jak tomu bylo v minulosti, zůstane i dnes: klíč k chápání přítomnosti leží do značné míry v *seznání historie*. Tím je dán životní zájem o studium jak vnějšího rámce, tak i vnitřních hybných sil dějinného procesu Ruska-Eurasie.

POZNÁMKY A VYSVĚTLIVKY K TEXTU.

ČÁST I.

¹⁾ Celková plocha S. S. S. R. udána je v publikaci Lidového komissariatu vnitra „Územní a správní dělení Svazu S. S. R. („Territorialnoje i administrativnoje deleniye Sojuza S. S. R.“, Moskva 1925) na 21,163.600 km². „Geographisch-statistisches Universal-Atlas“ prof. Hickmanna (Wien 1924) udává rozlohu tu 21,182.000 km². Teoreticky počítaná rozloha S. S. S. R. se podstatně zvětšila r. 1926, kdy výnosem z 18.IV. 1926 prohlásil ústřední výkonný výbor (Cik) S. S. S. R., že k území Ruska náleží veškeré známé nebo v budoucnosti objevené země a ostrovy ležící v sektoru mezi Špicberky na západě, Beringovým průlivem na východě a severní točnou na severu. Od té doby je ruskou barvou malována Země Františka Josefa, Severní země atd., což znamená vzrůst území nejménou desítkou tisíců km². Nové objevy mohou způsobiti i další přírůstek.

²⁾ Vědecký prozkum Kaspického moře závisí zcela na Rusech. Také hydrometeorologická stanice na perském břehu (v Enzeli) je vydržována Ředitelstvím námořní dopravy S. S. S. R. Asi 10 takových stanic je rozmístěno na ruském pobřeží Kaspického moře.

³⁾ Nejvyšší evropská hora Mont Blanc 4810 m. I na Kavkaze je asi 10 vrcholů, které svou výškou Mont Blanc převyšují.

⁴⁾ Při četbě této kapitoly mějte před sebou „Ruskou geopolitickou tabulku“, připojenou na konci I. části knihy. Všecky propočty v této kapitole i v uvedené tabulce provedl autor samostatně, ježto neměl takových hotových výpočtů po ruce.

⁵⁾ Ke skutečnému osvobození Moskvy od vlády Tatarů došlo v polovině XV. století.

⁶⁾ Připočítáme-li k rozloze Moskevské říše z let 1570 území stepních okrajín, které v té době ještě nebyly zcela pacifikovány, dosáhne přírůstek dvanáctinásobku.

⁷⁾ G. V. Vernadskij „Načertaniye russkoj istorii“. 1927.

⁸⁾ Po Černigovu nejdůležitější centrum této země, Novgorod Severský leží na ř. Desně (levém přítoku Dněpru).

⁹⁾ Naše výpočty udávají rozsah Novgorodské země na 1,600.000 až 1,700.000 km².

¹⁰⁾ Snažení Evropanů, aby při svých obchodních i diplomatických stycích s Persií užívali cesty Ruskem a tak se vyhnuli říši osmanské, lze pozorovati již v druhé polovici XV. stol.

¹¹⁾ Připojíme-li k tomu kraje na střední a dolní Volze, jakož i na Donu a severokavkazských řekách, kde byly stanice donských a ter-
ských kozáků, dospějeme k rozloze 3,600.000—3,700.000 km².

¹²⁾ Tak činila té doby rozloha krajů, které Moskevská říše si *pevně osvojila*, přes 2¹/₂ milionu km².

¹³⁾ Již dříve, r. 1618—20 razili Rusové, representovaní Ivanem Petlinem a Andrejem Mundovem cestu z Tobolsku do Pekingu. Otevře-
ní této cesty, jež po prvé po období Mongolského panství spojovala
po souši východní i západní okraje Starého světa (Čínu a Evropu),
ještě zesílilo v geopolitické tváři Moskevského carství ony rysy stát-
nickosti „velkého slohu“.

¹⁴⁾ To je právě moment, kdy se objevilo oficielně nazvání „Rossi-
ja“ (na rozdíl od dřívějšího názvu „Rus“).

¹⁵⁾ Jak známo, dělila se Ukrajina na „levobřežní“ a „pravobřežní“
vzhledem k toku ř. Dněpru.

¹⁶⁾ Část dobytých území (as 12.000 km²) byla r. 1678 vrácena zase
Polsko-litevské říši.

¹⁷⁾ Uvažujeme-li pro r. 1570 rozlohu pevně ovládnutých krajín
(něco přes 2¹/₂ milionu km²), můžeme konstatovati více než 5¹/₂ násob-
né zvětšení území.

¹⁸⁾ Všecky tak řečené „limitrofní“ státy, vzniklé 1918—20 jsou
právě na této prostora. Zaujaly téměř tři čtvrtiny uvedené plochy,
totiž as 735.000 km² (podle výpočtů V. E. Dena).

¹⁹⁾ Počítaje v to i země záporožských kozáků.

²⁰⁾ V bratrstvu Sovětského Svazu jest i Tannu-Tuvinská repub-
lika, jež se utvořila na horním toku Jeniseje (bývalý Urjanchajský
kraj).

²¹⁾ Nazývala se Fort Ross (t. j. Rus).

²²⁾ O tomto pokusu viz článek P. P. Gronskeho v „Trudach IV.
sjezda ruskich učonnych za granicej“, Belgrad 1929.

²³⁾ Tedy po jižní Kanadu na americké straně a po severní Japan
na asijské straně.

²⁴⁾ Na Pamiru bylo provedeno rozhraničení mezi Afganistanem
a Ruskem v letech 1895—96.

²⁵⁾ Největší rozlohy v posledních desetiletích dosáhla ruská říše
mezi r. 1896 a 1905, t. j. po pamirském rozhraničení a před odstoupe-
ním jižní části Sachalinu Japonsku podle portsmouthského míru.

²⁶⁾ Její přesný název: Ruská socialistická federativní sovětská re-
publika (R. S. F. S. R.).

²⁷⁾ Otázka ochrany hranic na Dálném Východě se stala zvláště
naléhavou tváří v tvář nejnovějším událostem (na sklonku r. 1931)
v Mandžusku.

²⁸⁾ Viz dále nástin historie poznání území Ruska.

²⁹⁾ Viz dále nástin „Kontinent-oceán“.

³⁰⁾ Jest uvést, že v té příčině i v dnešní době (1930—31) se koná
nemálo: byla založena celá řada vědeckých stanic na Dalekém Severu

konají se každoroční plavby ledoborců, na dolním Jeniseji vzniklo dosti značné město (Igarka) s lesním průmyslem, atd.

³¹⁾ Není vyloučené, že se někdy stane uskutečnitelným i balticko-černomořský lodní průplav vedle průplavu balticko-běloomořského. Při provedení ostatních zmíněných opatření by to Rusku zajistilo úplnou jednotnost jeho pobřeží.

³²⁾ Jak patrně z výše uvedených příkladů, tvoří boj jednotlivých zemí o spojitost jejich břehů již nyní jednu ze základních geopolitických hybných sil světových.

³³⁾ Moře-jezera, jako Kaspické, se neuvažují.

³⁴⁾ Přibližně v takové vzdálenosti (t. j. 600 km) je většina území Československa.

³⁵⁾ Pulkovo jest místo u Petrohradu-Leningradu, kde působí hlavní ruská observatoř.

³⁶⁾ Sedmiřečím se jmenuje oblast u severního a severozápadního úpatí Ťan-Šanu a Džungarského Alatau, s městy Věrným (nyní Alma-Ata), Pišpekem (nyní Frunze) a j. V nejnovější době byl veden Sedmiřečím „Turksib“ (turkistánsko-sibiřská železnice).

³⁷⁾ Murman je severní pobřeží poloostrova Koly při moři Barentsově. V západní své části nezamrzá.

³⁸⁾ V rámci své *ekonomické* studie považujeme za polární hranici tropických oblastí podmíněně hranici rozšíření banánu; hranicí subtropických mez rozšíření bavlníku. V poměru k pojmům oblastí mírně teplých, mírně chladných a studených (odlišujících se od polárních) hrají podobnou úlohu meze rozšíření *vinné révy*, *ovocných stromů* a *obilovin*.

³⁹⁾ Viz výše.

⁴⁰⁾ Viz předešlou kapitolu.

ČÁST II.

⁴¹⁾ G. I. Tanfiljev „Geografia Rossii“. Oděsa 1916—24, I. 23—26.

⁴²⁾ Otázka objevení Nové Země je vyložena mimo jiné v knize A. A. Žilinského „Krajnij sever Jevropejskoj Rossii“, Petrohrad 1919, str. 151—153, 197 a násl.

⁴³⁾ Anadyr je řeka na Čukotském poloostrově; Penžina a Gižiga jsou řeky basinu Ochotského moře, jeho severní části.

⁴⁴⁾ L. S. Berg „Očerki istorii russkoj geografičeskoj nauki“, Leningrad 1929.

⁴⁵⁾ Viz kapitolu „Kontinent-oceán“ v geopolitické části.

⁴⁶⁾ Selenginsk je město v Zabajkalí. Jarensk a Veliký Ust'ug jsou města v pozdější Vologodské gub. (předuralský Sever).

⁴⁷⁾ Viz kapitolu „Dějiny vzniku území Ruské říše“ v geopolitické části.

⁴⁸⁾ Podrobnosti o této výpravě lze najít v článku L. S. Bergově

„Istorija issledovanija Turkmenii“ (sborník „Turkmenia“, sv. I. r. 1929), str. 91 a d.

⁴⁹⁾ Zeravšan je řeka, ztrácející se v píscích, jež se dříve vlévala asi do Amu Darji. Leží na ní Samarkand. Prameniska má v severozáp. části Pamiroalajské hornatiny. Iskanderkul je pozoruhodně krásné horské jezero, kde počíná ř. Iskander Darja (basinu Zeravšanu).

⁵⁰⁾ Polární země záp. části Ledového moře, navštívené Nizozemci a Angličany koncem XVI. až počátkem XVII. stol., byly ruským mořeplavcům dávno předtím známy. R. L. Samojlovič („S. O. S. v Arktidě“, Berlín 1930, str. 57) předpokládá, že i Medvědí ostrov na jih od Špicberků byl původně objeven ruskými Pomorci. — Polární mořeplavci XVIII. stol. s cizími jmény (Bering, Billings) byli v ruských službách, pluli na ruských lodích a pracovali v mezích ruské vědy.

⁵¹⁾ Podle některých zpráv přinesl první zvěsti o Wrangelově zemi již r. 1711 kozák Petr Iljin, a r. 1763 ji navštívil seržant Andrejev. Tento objev však upadl v zapomnění, a Wrangel r. 1823 na sever od Čukotského nosu země nenašel (N. K. Lebeděv „Sovětskaja Okeanija i poberežje Ledovitogo morja“, Moskva-Leningr. 1929, str. 49—50.). V příčině Geraldova ostr., ležícího východně od Wrangelovy země, není pochyb, že byl objeven r. 1849 právě Kelletem.

⁵²⁾ Řeka Tajmyr je na Tajmyrském poloostrově, jenž tvoří nejsevernější část Starého světa.

⁵³⁾ Baer byl znamenitý ruskoněmecký přírodopysce. Jeho význam zvláště vyniká v teorii evoluční.

⁵⁴⁾ Z ostatních analogických cest té doby uvádíme cestu A. Schrenka na polární Ural (1837), Ruprechta a Saveljova na poloostrov Kanin a ostr. Kolgujev (1841), Keyserlinga a Krusensterna na Pečoru (1843).

⁵⁵⁾ Nedlouho poté (r. 1847—48 a 1850) byla konána ještě jedna cesta takového druhu: Hofmann prozkoumal polární Ural. Jako všechna ohraničení podobná, jest i časová hranice 1843—44 hranicí nikoli absolutní.

⁵⁶⁾ Udsikj ostroh jest osada poblíže nejzazšího jihozápadního konce Ochotského moře.

⁵⁷⁾ Pozdější etapy vědeckého životního působení Middendorfova (zemřel 1894) podaly obraz ještě jedné migrace vědeckého zájmu v mezích ruské vědy zeměpisné. R. 1878, tři roky po zabrání chanátu Kokandského, prozkoumal Middendorf Ferganskou nížinu. Zdá se, že první poukázal na široké rozprostranění spráše ve Ferganě. Práci tou se Middendorf připojil k období „vnitrozemských objevů“ (viz dále).

⁵⁸⁾ Sujfun je řeka ústící do moře v okolí Vladivostoku.

⁵⁹⁾ Několik let před Przewalským vykonal takový přechod „z Ussuri do vnitrozemí“ M. Věňukov. R. 1858 pracoval na Ussuri; r. 1859 byl již na jezeře Issikkulu (na Ťan-Šanu). — *Centrálním pevninským krajům* je věnována celá řada Věňukovových prací z let 1860—70.

⁶⁰⁾ To se projevilo i při výzkumu ruských moří. *Vnitrozemské*

„Kaspické moře je nyní ze všech ruských moří nejpodrobněji probádáno“ (V. Bartold).

⁶¹⁾ O ruských poselstvech do Číny viz Bartold „Istorija izučeniija Vostoka v Evropě i Rossii“, II. vyd., Leningrad 1925.

⁶²⁾ Perská výprava Petrova (1722) byla úspěšná. Před tím skončily nezdarem výpravy Bekoviče-Čerkasského do Chivy (1717) a Buchholzova po Irtyši (1716). R. 1719 proplul Ivan Licharev po Irtyši k jezeru Zajsanu.

⁶³⁾ „Petr Petrovič Semjonov Ťan-Šanskij. Jeho žizň i dějatelnost“. Sbornik statěj po povodu stoletija so dňa jeho rožděniija. L. 1928.

⁶⁴⁾ R. 1858—59 prošel Čokan Valichanov, Kirgiz, ruský poddaný, průsmekem Zaukou (v Ťan-Šanu) do Kašgarie a vrátil se do Věrného, ztrávil v Kašgaru pět měsíců. — Valichanov konal cestu v přestrojení kupce. „Jím sestavený popis země i ostatní práce nadaného kirgizského sultána vzbudily veliké naděje, ale záhy . . . Valichanov . . . se vrátil . . . do rodného aulu, kdež i zesnul“ (V. V. Bartold). — R. 1859 dokončil kapitán Golubev cestu kolem jezera Issikkulu. R. 1722—24 bylo jezero to zmapováno kapitánem Unkovským. Cestu Unkovského lze mítí za vzdálenou předchůdkyni ruských středopevninských objevů.

⁶⁵⁾ Naryn je jedním z pramenišť Syr Darji, nejdůležitější vodní tepna středního Ťan-Šanu. Zanarynský kraj je část této hornatiny, ležící na jih od Narynu.

⁶⁶⁾ L. S. Berg „Istorija issledovanija Turkmenii“ str. 106. Viz též „Rossija. Polnoje geografičeskoje opisanije našego otěčestva“. Tom XIX. Turkestarskij kraj (sostavljen V. I. Masalskim) str. 8.

⁶⁷⁾ V okolí jezer se tehdy vyskytovali tygři, „ . . . toulala se stáda kulanů, antilop a divokých vepřů. Z ptactva se vyskytovali bažanti.“

⁶⁸⁾ Hřbet Turkestarský náleží nejsevernější šířkové hlavní linii Pamirsko-alajské hornatiny, jež ve východní části se přimyká k Ťan-Šanu. Hřbet Zaalajský náleží k druhé (od severu) její hlavní linii. Na jeho úpatí leží dolina Alajská.

⁶⁹⁾ Hřbet Petra I. je třetí (od severu) šířková hlavní linie Pamiro-Alaje.

⁷⁰⁾ Nástin historie prozkumu Pamiru viz v článku D. Ščerbakově, připojeném ke knize N. V. Krylenka „V něizvědannyje vysii“ Moskva-Len. 1930.

⁷¹⁾ Jihozáp. část Pamiro-alajské hornatiny.

⁷²⁾ Džungarský Alatau je horský systém na východ od jez. Balchaše, na hranicích držav ruské a čínské.

⁷³⁾ V XVII. stol. existovalo na Nové Zemi pravděpodobně stále obyvatelstvo. Je známa gramota z r. 1672 moskevského patriarchy Iosafa igumenovi (převorovi) kláštera Feodosiovi o vyslání kněze s kostelním služebnictvem na Novou Zemi.

⁷⁴⁾ O ní viz knihu N. N. Jevgenov „Ekspediciija k usťjam rěk Leny i Oleněka“, L. 1929, str. 7—10.

⁷⁵⁾ R. 1883 se podařilo doktorovi Griněveckému přejít napříč Novou Zemí po souši.

⁷⁶⁾ Celkem zároveň s oblastmi, jež jsou *mimo* dnešní S. S. S. R. bylo ruskou geografii pro soudobou vědu objeveno asi 27 milionů km², t. j. neméně než *pětina* zemské souše.

⁷⁷⁾ Jazgulem je řeka povodí Amu Darji, vznikající v ledovcích pamínských.

⁷⁸⁾ Viz kapitolu: Rusko jako svérázný geografický svět.

⁷⁹⁾ Užíváme tu i v dalším výrazu věhlasných ruských zeměpisců V. V. Dokučajeva a G. F. Morozova. Odpovědnost za upotřebení jejich myšlenek pro pojem „vývojiště“ přejímá autor těchto řádek.

⁸⁰⁾ Rozhodně chceme zdůraznit, že pojem vývojiště určuje „spojitost jevů“, a že otázka *směru a povahy* příčinných závislostí z tohoto hlediska není tím nejpodstatnějším. Pojem vývojiště netratí na významu, budeme-li předpokládati, že zeměpisné poměry jednostranně *působí* na sociálně-historické prostředí, nebo opačně, že toto prostředí jednostranně *vytváří* vnější poměry; nebo připustíme existenci procesů obou druhů. Máme zato, že vědeckou jest jediné poslední uvedená koncepce. Domníváme se, že proces spojující sociálně-historické prostředí s geografickými poměry je proces *dvoustranný*. To přesvědčení jsme vyjádřili v textu. Ovšem, v *principu hlavní* obsah pojmu vývojiště nemá záviseti a nezávisí na tomto přesvědčení. — Aktivní vztah sociálně-historického prostředí k vnějším poměrům vyjadřuje se ve formě tvrzení, že prostředí si poměry „*volí* či *vybírá*“; filosofové, historici a ethnologové nezdědka mluví o „*volbě*“ bydlíště určitým národem. Tak na př. N. J. Marr (Plemennoj sostav naselenija Kavkaza, Petrograd 1920) se zmiňuje „o volbě bydlíště na Kavkaze v přímořské oblasti skupinou národů jafetských, kteří se tam přistěhovali.“ I tato koncepce zapadá v rámec a je v souladu s koncepcí „vývojiště“. Když sociálně-historické prostředí si tedy „*volí*“ vnější poměry, pak vstoupivši do nich, tvoří spolu s nimi „*geografické individuum*“. Opakujeme, že kategorie vývojiště je neutrální vzhledem k možným metafysicko-vědeckým různostem názorů o tom, co logicky a příčinně i následně vykazuje *prvenství*, zda sociálně-historické prostředí nebo zeměpisné poměry . . . *V obou případech* sociálně-historické prostředí i jeho území „*musí* nám splynouti v jediný celek, v geografické individuum neboli krajinu“. *V každém z obou případů* je nezbytné, abychom dovedli se současně dívat na sociálně-historické prostředí i na teritorium, které zaujímá.

⁸¹⁾ Procento poměrné vlhkosti ukazuje, jak známo, jaký díl zaujímají páry v ovzduší v poměru k tomu jejich množství, jež by vzduch nasycovalo, tedy nejvyššímu možnému obsahu par v ovzduší.

⁸²⁾ M. Engelhardt-Klassovskij: „na pevninách klesá poměrná vlhkost od břehů ke středu.“

⁸³⁾ Jako ilustraci uvádíme posudek badatele o ruském Altaji: „zde lze najít téměř veškeré rostlinstvo, roztroušené nejen po kirgizském

kraji (nevyjímaje jeho solončaky a pouště), ale i po celé Západní Sibiři a Uralu. Jenže flora, zaujímající prostoru na tisíce verst (od písků Hladové stepi až k polárnímu kruhu), je tu soustředěna od úpatí hor k vrcholům s věčným sněhem, a tytéž krajiny, jaké lze pozorovati na ohromných vzdálenostech (na př. solončaky Hladové stepi a tundry severu Tobolské gub.) se tu vystřídají navzájem v několika hodinách“ (A. N. Sedělnikov).

⁸⁴⁾ Údaje o poměrné vlhkosti v 1 hod. odp. čerpáme od prof. A. A. Kaminského. Seskupujeme je po svém. V určení a rozhraničování botanických pásem se přidržujeme hlavně údajů proslulého ruského botaniko-geografa S. I. Koržinského.

⁸⁵⁾ Je nám lhostejné, jestli působí poměrná vlhkost na rostlinstvo, nebo jestli rostlinstvo působí na poměrnou vlhkost (výpar!), či zda tyto zjevy jsou spolu spojeny závislostí na nějakých třetích činitelích — zjišťujeme pouze faktum „souvislosti“ neboli „korelaci“.

⁸⁶⁾ Máme ostatně okolnost tuto na zřeteli, tvrdíme-li, že eurasijské nížinné roviny, jako celek, jsou obráceny („otočeny“) podle znaků vlhkostních převážně nikoli k západnímu (Atlantskému), nýbrž k severnímu (Ledovému) oceánu (leží na jeho „břehu“).

⁸⁷⁾ Zdůrazňujeme, že vzhledem k základní centropерифerní pravidelnosti nemají moře Černé, Kaspické a Aralské žádného významu. Jejich existence nemění ničeho na tom, aby jejich nížinná rovinná pobřeží byla považována za ležící ve středu pevniny.

⁸⁸⁾ Díky tomu, že tvar země je přibližně sférický, šířkově-zonální pásy, uzavřené stejnými stupni délkovými, se „v přírodě“ postupně „zkracují“ od jihu k severu: jižní pásma jsou „delší“, nežli severní. Jejich obrysy lze přibližně určit jako obrysy sférických lichoběžníků s větší základnou na jihu a menší na severu.

⁸⁹⁾ Bijsk je město na horní Obi v hranicích Altaje.

⁹⁰⁾ Carev je město v místech sídelního města Zlaté Ordy Saraje, poněkud východně od dnešního Stalingradu. O Saraji viz dále v kapitole „Ruská historie na pozadí stepi.“

⁹¹⁾ Sféru tu, kde lesní pásmo postupně vytěsňuje (k severu i na jih) tundru a step, lze podle zonálního složení považovati za přechod od Eurasie k Evropě. Je však poznamenati, že souhrn tundry, lesa a stepi jako souvislých pásem horizontální zonality, soubor, jakého Evropa nezná, zůstává nicméně v platnosti až k pulkovskému poledníku a do délek východní Haliče. Také „periodická soustava pásem“ v příslušné části je použitelná vzhledem k „západní straně Předuralského Ruska“, ano do značné míry je postavena na podkladě dat právě z této oblasti. Vzhledem k základním výše uvedeným faktům leží i tato místa „na břehu“ Ledového moře.

⁹²⁾ Hranice stepi a lesa v mezích délkové osy a západní strany Předuralského Ruska hodí se k tomu, aby byla základem pro historicko-geografická pozorování, jež snad nebudou bez zajímavosti; s touto hranicí se totiž, na její určité délce, kryje průběh „Tulské čáry“,

12
strážní linie Moskevské říše XVI. století, jež probíhala (od východu k západu) od Šacku přes Rjažsk, Tulu, Mcensk, Bolchov, Brjansk, Trubčevsk a Rylsk k Putivlji. Tulská čára hájila Moskevskou Rus před nájezdy krymských Tatarů a značila moment, kdy rozšíření Moskvy (jež seskupovala Rusko-Eurasií) bylo právě na rozhraní lesa a stepi (v úseku Bolchov—Rylsk zabíhala čára v hloub lesního pásma). Průběh čáry v úseku Šack-Tula pěkně obráží šířkové rozprostření botanické hranice, náležející „délkové ose Předuralského Ruska“; a stejně zřejmě reprodukuje uchýlení botanické hranice na jih (na jihozápad od Tuly), jež vzniká v těchto délkách rozšířením lesního pásma k jihu (na vrub stepi) úměrně postupu na západ („západní strana Předuralského Ruska“). — Průběh pozdějších a jižnějších „strážních linií moskevské říše“, simbirské, tambovské a bělgorodské (XVII. stol.), se shoduje v úseku od města Verch. Lomova, v Penzenské gub., k Tambovu, Kozlovu, Voroněži, Ostrogorsku a Bělgorodu (v Kurské gub.) rovněž s botanicko-geografickým rozhraním, odpovídá totiž přibližně jižní a jihovýchodní hranici (v *přirozeném stavu*) „černí s perepoljanami“ (listnatých lesů prostoupených palouky — výraz P. P. Semjonovův) směrem k širé stepi. Jinak řečeno, „strážní linie“ probíhaly po jižním okraji oblasti stepních lesů. V dějinách západní Sibíře lze najít parallelismus k těmto shodám okolností. Čára opevnění z r. 1737 tvoří, při vynesení do mapy, mezi Irtyšem a Tobolem (Černoluckým ostrohem na Irtyši, pod Omskem, a Lebjažím na Tobolu nad Kurganem) lomenou linii složitěho tvaru. Porovnáme-li průběh této čáry s údaji podrobných popisů, vzniká předpoklad, že čára ta se držela jižní a jihovýchodní hranice souvislých lesů. Rozhodně pak v mezích pozdějšího Kurganského okruhu tato čára, běžící tu na přední strážné body: Sujerský, Arlagulský, Morevský, Markovský, Verchně-Uťacký, Černavský a Lebjaží, přibližně odpovídá hranici mezi dílem okruhu, jenž má „poměrně lesnatý ráz s převahou jehličnatých porostů“ a druhým dílem, „porostlým kostravou ovčí a kavylem“, kde „jsou jen neveliké háje listnatých stromů.“ — O ruských strážních liniích viz podrobněji dále, v části historické.

²¹⁾ Lesy Turkistánu, Kavkazu a Krymu existují nepřetržitě od doby třetihorní. Lesy severnějších míst byly své doby zničeny ledovcem.

²²⁾ Jižní okraj turkistánské roviny (okolí Kušky) opírá se o vyvýšeniny přibližně na témže stupni šířkovém (35° s. š.), kam sestupuje jižní okraj Evropy (ostrov Kréta); a severní meze právě tak: oblasti tří eurasijských nížinných rovin i „Evropy“ dosahují poněkud za 70° s. š.

²³⁾ Okolnost tu jest ostatně porovnati s tím, že v uvedeném smyslu leží celá Evropa na periferii kontinentu. V *tom směru* má *méně rozmanitost* nežli Rusko-Eurasie.

²⁴⁾ Pod názvem „tundry“ míníme zde oblasti nad horní hranicí lesů, t. j. jak „horskou tundru“, tak i „horské luhy“ podle obvyklého

označování. — Při srovnávání bezlesé horské oblasti s opravdovou tundrou ovšem naprosto nepřehlídíme svéráznost každého z obou těchto „vegetačních typů“.

⁹⁷⁾ Ačinsko-krasnojarská step se prostírá mezi horním Čulymem (pravý přítok Obi) a středním Jenisejem. Step abakanská a stepi ur-janchajské jsou v basinu horního Jeniseje, step balaganská na řece Angaře (poněkud pod Irkutskem.)

⁹⁸⁾ Pustino-stepním pásmem nazýváme souhrn pásma pouští a stepí podle uvedeného výkladu. Tento název jest odlišovati od názvosloví některých ruských zeměpisců, u nichž „pustino-stepní“ pásmo odpovídá naší poušti.

⁹⁹⁾ V lužní stepi je zápoj travní pokrývky největší. Dále k jihu ho ubývá. V lužní stepi se objevuje „pestrota trav“. Dále na jih nabývají převahy traviny (kavyly) a poté „suchomilné polokeřičky“ hlavně ve formě pelyňku.

¹⁰⁰⁾ Zdálo by se, že pak lze mluvit o problému „souhlasnosti“ (nebo vzájemného souhlasení) pásem. Avšak běží o to, že „souhlasnost“ lze určovati *podle mnohých znaků* a proto nemá označení to nezbytné přesnosti. Mluvíme tedy raději o synchorologii (choros = místo) zonálních částí různého druhu, poukazující tím na znak, *podle něhož* shodu určujeme. Synchorologické tabulky zonálních dílců jsou analogické synchrologickým tabulkám dějepisným (t. j. tabulkám *současnosti* událostí nebo zjevů.)

¹⁰¹⁾ *Určitá* odlišnost mezi Předuralským a Zauralským Ruskem přece jen existuje a tím je opodstatněno i dělení Ruska-Eurasie na díl předuralský a zauralský; tak pokud se týče uvažovaných znaků: 1. „pelyňkové“ stepi za Uralem byly zaznamenány nejen v pásmu kaštanových půd (jako v Předuralském Rusku), ale i na jižních černozemích; 2. lesy ve formě ostrovů (t. řeč. kolki, soloti, bakluši, mokryje kusty) byly tu popsány nejen v podpásmu lužní stepi (jako v Předuralském Rusku), ale i ve stepi kavylové; 3. podpásmo mocné černozemě se na větší části Záp. Sibíře vůbec nevyskytlo.

Seznam rozdílů bylo by možno uváděti dále. Avšak z hlediska základní zonální skladby jsou všechny ty rozdíly detailními a jsouce podkladem dělení *druhého* řádu, nemohou býti základem pro přiřazení Předuralska a Zauralska k různým geografickým světům.

¹⁰²⁾ Předpokládáme shodu ve směru působení jiho-severní a cen-troperiferní pravidelnosti (viz kap. III.).

¹⁰³⁾ V okresech, jež jsou poměrně dobře odvodňovány, pronikají lesy daleko do hloubi tundry.

¹⁰⁴⁾ Výčet znaků, v jejichž proměnách se projevuje symmetrický řád, není tím ukončen.

¹⁰⁵⁾ V bodech 3. a 5. sdílíme mínění K. D. Glinky.

¹⁰⁶⁾ Správněji „polymorfni řady“.

¹⁰⁷⁾ Jak ethnografická pozorování ukazují, nabývají přistěhovalci do tundry — také nezávisle na rasovém smíšení s odvěkými jejími

obyvateli — kulturní typ, blízký kulturnímu typu těchto praobyvatelů. „Stepisace“ a „tundrisace“ jsou dva různé, avšak velmi charakteristické zjevy, s nimiž se setkáváme u menších „vývojišť“, tvořících „Rusko-Eurasii“.

¹⁰⁸⁾ Máme tu před sebou stejný povšechný element jako element života, opravdový a schopný existování ve všech „vývojištích“.

¹⁰⁹⁾ Jak rozuměti pojům „Evropa“ a „Asie“ viz str. 63.

¹¹⁰⁾ Velmi krátký, ale mistrovsky napsaný povšechný nástin podnebí Ruska podal proslulý (již zemřevší) ruský klimatolog A. Vojejkov v „Encyklopedickém Slovníku“ F. A. Brockhausově a I. A. Jefronově, sv. XXVII-a, St. Pbg. 1899. Tam jsou též s velikým porozuměním sestavené klimatické tabulky. Přehled podobného rázu, využívající i novější literatury, lze najíti ve 3. sv. II. části pozoruhodné „Geografie Rossiji“ zemřelého G. I. Tanfilěva (Oděsa 1924). Ohromný klimatologický materiál sebrán v 11 dílech „Rossija. Polnoje geografičeskoe opisanije našego otečestva“, vydávané za redakce V. P. Semjonova Tan-Šanského a vyšlé v letech 1899—1914. Doposud užitečným může být „Klimatologičeskij Atlas“ vydaný Nikolajevskou hlavní fysikální observatoří r. 1900. Údaje o meteorolog. pozorováních za pozdější léta sebrány jsou v „Statističeskom Sbornikě za 1913—1917 gg.“ (Trudy Centralnogo Statističeskogo Upravlenija) Moskva 1921, i jiných publikacích.

¹¹¹⁾ Řeky Evropy znají hlavně jen dosti nepravidelné povodně.

¹¹²⁾ Viz I. V. Figurovskij „Opyt issledovanija klimatov Kavkaza“ St. Ptg. 1912.

¹¹³⁾ Viz R. I. Abolin „Osnovy jestestvenno-istoričeskogo rajonirovanija sovětskoj Srednej Azii“, Taškent 1929.

¹¹⁴⁾ Viz předešlou stať.

¹¹⁵⁾ Viz dále nástin „Migrace kultury“.

¹¹⁶⁾ Viz 2. článek této části.

¹¹⁷⁾ „Zvěři vostočnoj Jevropy i severnoj Azii“, t. II.: Chyščnyje mlekopitajuščie. Moskva-Leningr. 1931.

¹¹⁸⁾ Její jednotlivé exempláře v Předuralsku dostihovaly až Tverské gub. (58° s. š.), a do stejné šířky přicházely ojedinělé zaběhnuté exempláře i v západní (okolí Narymu) a střední (okolí města Jenisejsku) Sibiři.

¹¹⁹⁾ Obdorsk je město na dolní Obi (Záp. Sibiř).

¹²⁰⁾ Viz výše.

¹²¹⁾ Viz str. 76.

¹²²⁾ Viz výše.

¹²³⁾ Okolnosti ty lze zcela určitě vyčísti z mapy na str. 372 výše uvedené práce S. I. Ogněvovy.

¹²⁴⁾ Viz na př. práci T. Í. Popova „Proischožděnie i razvitie osinovyh kustov v predělach Voroněžskoj gub“, 1914.

¹²⁵⁾ Viz výše.

¹²⁶⁾ Viz str. 78.

¹²⁷⁾ V mezích západních částí Eurasie se podobnou roztrhaností oblasti vyznačuje rozšíření obecného jezevce (*Meles meles meles*). Vyskytuje se v lesní zoně a v oblasti stepních lesů Předuralska, schází v pásmu širé stepi (tak na př. jižním směrem nepřekračuje hranice severních částí bývalé Chersonské gub.). Tak je okruh jeho výskytu v horsko-lesním Krymu a na severním Kavkaze odtržen od jeho severní oblasti.

¹²⁸⁾ „Polopouště“, o nichž jsme se zde i výše zmiňovali, náleží ve smyslu „periodické soustavy pásem“ k pásmu pouštnímu.

¹²⁹⁾ Vzpomeňme, že i vlci jižní části Zakaspického kraje se vyznačují svými nevelikými rozměry.

¹³⁰⁾ Viz historickou část.

III. ČÁST.

¹³¹⁾ Údaje o průměrných ročních teplotách береме zde i všude z díla Dra Jul. Hanna „Handbuch der Klimatologie“.

¹³²⁾ Em. de Martonne „Traité de Géographie Physique“ 3me édition, Paris 1920, pp. 741-743.

¹³³⁾ Někteří autoři (na př. B. N. Gorodkov „Raboty Gydanskoy ekspedicii A. N. po puti k istokam r. Gudy“, Doklady Akad. Nauk S. S. S. R. 1928) nazývají „kočovníky“ *obyvatele tundry*. Námi studovanou *koňsko-kočovnickou* kulturu jest ostře odlišovati od kultury *tundrové*, s *chovem sobů*. Tou se ve své kapitole vůbec neobíráme.

¹³⁴⁾ A. M. Tallgren „La Pontide préscythique après l'introduction des métaux“, Helsinki 1926, zejména str. 144 a další, jakož i závěr.

¹³⁵⁾ Postup do rozvodí umožňuje vyhnouti se *přepřavám přes řeky*, jež jsou pro kočovníky nesnadné. V kočovném světě byla právě středisla rozvodí *uzly cest*. V té příčině je charakteristická, mimo jiné, geografie pozdějších (t. řeč. „tatarských“) sakem neboli cest. Lze ji zvláště snadno sledovati podle materiálů Středočernozemní oblasti (V. P. Semjonov „Rossija“ sv. II. S. Ph. 1902, str. 127, 132; V. N. Chitrovo „Rastitelnost Orlovskoj gub.“, Orel 1925, str. 281 a mapa). Spojení těchto cest v jedinou a rozvětvení jejich jest povětšinou vázáno na rozvodí. Cesty ty podle slov V. M. Chitrova běží po *rozvodích* „palouky i divokým polem“, vyhýbají se nevelikým brodům a bahnitým místům, přetínají velké řeky spolehlivými brody a převozy.

¹³⁶⁾ Tallgren, ibid. str. 25. a d.

¹³⁷⁾ B. V. Lunin „Archeologičeskije raskopki i razvědky na Sěvernom Kavkaze v 1926 g.“ v „Bjulleteně Sěv. Kavkazskogo Bjuro Krajevědění“ 1927, No 1—6, str. 21.

¹³⁸⁾ W. Radloff „Aus Sibirien“, Leipzig 1884, str. 68 a d.

¹³⁹⁾ Rostlinstvo travnaté pustiny se od rostlinstva stepi odlišuje vyřazením prvků trav (t. j. vymizením kavylů a kostřavy ovčí), jakož i *stálým* výskytem okrsků obnažené, holé podložky mezi trsy vegetace.

— Přehled údajů o rostlinstvu stepi a travnaté pustiny je v práci B. A. Kellera „Rastitel'nyj mir russkich stepej, polupustyň i pustyň“ v. I., Voroněž 1923. Viz též anglickou studii autora „Distribution of vegetation on the plains of European Russia“ v The Journal of Ecology, August 1927). Pro travnatou pustinu je příznačná přítomnost suchomilných polokeřů, jako na př. pelyňku. „Absolutní“ poušť tihne k úplné nepřítomnosti ústrojného života (což jest pozorovati na př. i u Chamijské pouště a poté u Takla-Makanu v Tarimském basinu).

¹⁴⁰⁾ Je plně pravděpodobné, že kočovný život, v přesném smyslu slova (t. j. koňsko-kočovní způsob života) je zjevem vzniklým *později* nežli usedlost. Tím pak odpadá představa o kočovném životě jako zvláštním „stadiu“ ve vývoji člověčenstva a při tom stadiu ranějším než usedlost). Kočovní způsob života není svázán se „stadiem“, nýbrž s vývojistěm (viz dále). Spolu s tím jest ukázati na nepodloženost vyskytujících se úsudků, jako by kočovná kultura byla principiálně „nižší“ nežli usedlá. V čisté vědecké sféře jest pojem „žebříku kultur“ zaměnění představou o *různých* kulturách (viz brožuru kn. N. S. Trubeckého „Evropa i čelověčestvo“, Sofia 1920).

¹⁴¹⁾ Viz nástin A. A. Špicyna „Tatarskije kurgany“ v „Izvestijach Tavričeskogo Obščestva istorii, archeologii i etnografii“, Simferopol 1927.

¹⁴²⁾ Viz na př. Parkerovo (E. H. Parker „A Thousand Years of the Tatars“, 2. ed. London 1924) vypravování o pohřbívání Čínany zajeatého tureckého chakana Gheria (r. 634 po Kr.).

¹⁴³⁾ A. A. Zacharov „Raskopki akad. V. V. Radlova v 1865 g.“ v „Trudach Gosud. Istoričes. Muzeja“. Svazek I., oddíl archeolog. Moskva 1926, str. 81 a 99—100.

¹⁴⁴⁾ Ve východní Eurasii (jinak „mongolském jádru“) je pravděpodobný výskyt *ostrovových* okrsků *pustiny* i na sever od této čáry.

¹⁴⁵⁾ Horským orámováním Eurasie myslíme zde iránské a tibetské náhorní roviny (viz nástin „Rusko jako svérázný zeměpisný svět“).

¹⁴⁶⁾ Jako příklad uvedeme též písky Adam-krylganské (místo, kde zahynul člověk) na sever od Amu Darji, t. j. v Kyzil-kumech.

¹⁴⁷⁾ V Novém světě se kočovní kultura v pravém smyslu slova vytvořiti nemohla, poněvadž tam do objevení se Evropanů nebylo koně. Pozdější život na amerických travnatých prostorách a zvláště způsob života „cowboyů“ tvoří podle všeho jakousi analogii koňsko-kočovníckého života.

¹⁴⁸⁾ Jergeně je pásma výšin ležících ve směru poledníku na jih od Caricynu-Stalingradu.

¹⁴⁹⁾ Nejlepší představu o *soudobém* rozšíření zemědělství dává „Mapa zemědělství S. S. S. R.“ od I. F. Makarova (pod redakcí a s předmluvou N. I. Vavilova; vydání „Vsesojuznogo Instituta Prikladnoj Botaniki i Novych Kultur“, Leningrad 1926).

¹⁵⁰⁾ Gero v. Merhardt „Bronzezeit am Jenissei“, Wien 1926, str. 40. a další.

¹⁵¹⁾ „Smíšené lesy“ se zastoupením širokolistých druhů (dubu, jasanu, lípy) jsou protikladem čistě jehličnatých a březovo-osýkových lesů ruského Severu. „Smíšené lesy“ zaujímají onu část lesního pásma Předuralí, jež leží na jihozápad od čáry: ústí Něvy — Nižní Novgorod.

¹⁵²⁾ K iránskému kruhu čítáme též *usedlé* kultury Kavkazu (západní Zakavkazí může býti řaděno ke kruhu středomořskému).

¹⁵³⁾ Viz poznámky V. V. Bartolda v jeho „Istorii kulturnoj žizni Turkestana“ (Leningrad 1927), str. 2, 6 a j.

¹⁵⁴⁾ Viz článek P. M. Bicilli „Vostok“ a „Zapad“ v historii Starého světa, sborník „Na puťach“ 1922, str. 321.

¹⁵⁵⁾ Tak nazveme kraj „mezi basinem Tarimu na západě, Tan-Šanem na severu, Kuenlunem a Naň-Šanem na jihu a Mongolskem na východě.“

¹⁵⁶⁾ O možném významu této severní neboli stepní cesty pro obchod s *hedvábím* vypravuje N. P. Toll ve svém článku „Zamětki o kitajskom šelkě na jugě Rossiji“ (Sborník statěj po archeologii i vizantino-věděniiju, vydavajemj Seminariem imeni N. P. Kondakova, Praha 1927).

¹⁵⁷⁾ Místopisu švu čínsko-stepního i černomořsko-stepního byla věnována nemalá pozornost, onomu v čínské, tomuto v antické, ruské i evropské literatuře. Některá čínská líčení oblasti veliké zdi jsou plna poetického citu. Patrné, že tato oblast byla čínským autorům pramenem inspirace, jako v první polovině XIX. stol. byl ruským básníkům zdrojem nadšení Kavkaz.

¹⁵⁸⁾ Viz výše nástin „Kontinent-oceán (Rusko a světový trh).“

¹⁵⁹⁾ S tím souvisí otázka významu kočovníků v *jezdecktvě*. Ostatně i v evropském názvosloví jezdeckém se objevuje nemálo prvků vedoucích ke kočovníkům.

¹⁶⁰⁾ Viz na př. poznámky G. V. Vernadského „Načertanije russkoj istoriji“ (Praha 1927), str. 11.

¹⁶¹⁾ Když čínský císař (jeden z prvních císařů taňské dynastie) projevuje výjimečnou osobní zmužilost, považuje evropský badatel (E. Parker) za spravedlivé poznamenati, že v žilách císaře toho proudila kočovnická (turecká) krev. — Připomeneme, že jedna z nejlepších vojenských sil středověkého Středomoří, totiž mamelucké vojsko egyptské, byla sestavena z Polovců-Kumánů, rodáků z jihoruských stepí. — Jest poznamenati, že kočovnictví přikládalo značný význam *osobní (tělesné) zručnosti a výcviku*. V tom je jeden ze základů válečné moci kočovníků. Lze souditi, že osobní dovednost a výcvik kočovníků spolupůsobily při vzniku „módy podle kočovníků“, jež nejednou ovládla periferní země. Tak i v dnešním americkém a zčásti i evropském prostředí existuje móda „cowboyů“ — zeslabená podoba kočovnictví. Nezapomínejme však, že kočovníci měli velikou vojenskou tradici, samostatnou, časem značnou státnickou a značné umění. V příčině „cowboyů“ lze o všem tom sotva hovořiti.

¹⁶²⁾ V. V. Barthold „Istoria kulturnoj žizni Turkestana“, str. 26.

¹⁶³⁾ Za občanské války v Rusku r. 1919 nabyla tato linie opět významu pod názváním Ak-manajských posic.

¹⁶⁴⁾ Hr. I. Tolstoj a N. Kondakov „Russkije drevnosti v pamjatnikach iskusstva“, díl I. StPbg 1889, str. 17.

¹⁶⁵⁾ O. F. von Möllendorf „Die grosse Mauer von China“ (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft“, XXXV. Band, Leipzig 1881).

¹⁶⁶⁾ Zde se i v přítomnosti prostírá tak řečená Ta-lu, „Veliká cesta“, osazená čínskými vesnicemi. Viz G. N. Potanin „Tangutsko-tibetskaja okraina Kitaja i centralnaja Mongolija“, StPbg. 1895.

¹⁶⁷⁾ Cesty N. M. Przewalského „Trudy Glavnogo Botaničesk. Sada“, sv. XXXIV, díl I., pod redakcí B. A. Fedčenko, Petrohrad 1920.

¹⁶⁸⁾ Zde i v dalším vycházíme z podrobnějšího dělení eurasijských stepí na východo-eurasijské od Vel. Chinganu k Altaji, středo-eurasijské od Altaje až k Volze (nebo Donu) a západo-eurasijské na západ od zeměp. délek volžsko-donské hráze (viz nástin „Rusko jako svěrázný zeměpisný svět“).

¹⁶⁹⁾ Rozumíme zde *předchinganské* stepi „mongolského jádra“.

¹⁷⁰⁾ M. I. Rostovcev „Sarmatskije i indoskifskije drevnosti“, zvl. str. 251—252 (Sbornik statěj, posvjaščennych pamjati N. P. Kondakova. Praha 1926).

¹⁷¹⁾ Podle některých předpokladů jsou Kimmeriové plemeno thrácké (Iranians and Greeks in south Russia by M. Rostovtzeff, Oxford 1922, str. 13), které proniklo do černomořských stepí ze západu. Tomuto proniknutí odpovídá pak N. P. Tollem uváděný vliv „samostatné bronzové kultury Uher, dosahující k Dněpru“ na černomořské stepi.

¹⁷²⁾ Prvá událost je od druhé oddělena mezerou asi *jedenácti* století (VIII. stol. př. Kr.—IV. stol. po Kr.).

¹⁷³⁾ Ještě v XVII. stol. byli na Krymu lidé, kteří uměli gotsky.

¹⁷⁴⁾ Viz článek J. V. Gotiera o Chazarech v „Novom Vostokě“ No 8—9, Moskva 1925.

¹⁷⁵⁾ Viz o tom poznámky N. M. Bělajeva v článku „Ukrašenija pozdně-antičnoj i ranně-vizantijskoj oděždy“ (Sbornik statěj posvj. pamjati N. P. Kondakova, Praha 1926, zvl. str. 202 a mapa.)

¹⁷⁶⁾ Minusinsk je město na Jeniseji, v centru altajsko-sajanských baňských obvodů.

¹⁷⁷⁾ Viz G. I. Borovka „Kulturno-istoričeskoe značenie archeologičeskich nachodok ekspedicii“ ve sborníku „Kratkie očerki ekspedicii po isslědovaniju Sěvernoj Mongolii v svjazi s Mongolo-Tibetskij Ekspedicej P. K. Kozlova“, Leningrad 1925, str. 35—36.

¹⁷⁸⁾ V obsáhlém archeologickém materiálu o Tarimské pánvi, vydaném ve foliantech A. Steinovy „Serindia“, lze na př. najít období stepního zvířecího stylu (srov. motiv vepře). — Chceme ukázat, že jeden z národů, který v dějinách kočovního světa hrál význačnou roli, Turci-Ujguři (rozkvět kočovné državy jimi vytvořené spadá do VII.

stol.) se později stal „oasním“ národem „čínsko-tarimské hráze“. Ve XIII. stol. považoval Džengizchán právě jejich kulturu (z počtu kultur ušedlých národů) za nejvhodnější pro potřeby kočovného mongolského národa.

¹⁷⁹⁾ Právě tuto soubornost popisuje Herodot v kapitolách o Skythii (viz výše). V rýze zeměpisném smyslu jsou všechny tři uvedené oblasti svým podnebím „kontrastní“, t. j. mají horké léto a drsnou zimu. Ostatně v tom je jejich rozdíl od podnebně mírných a teplých jižních a záp. periferií Starého světa. Nejvýraznější je kontrastnost v pravoúhelníku stepí, zejména ve střední a východní části. V severním lesním pásmu je chladnější léto, v oblasti středopevninských oas teplejší zima.

¹⁸⁰⁾ Viz „Načertanije ruskoi istorii“ G. V. Vernadského, str. 12–13.

¹⁸¹⁾ V poměru k stepnímu světu jsou všechny ostatní historické světy Starého světa, jak bylo řečeno, světy *okrajinovými*.

¹⁸²⁾ V řecké literatuře byl ostatně, jak známo, skythofilský proud (viz o tom M. I. Rostovcev „Skifia i Bospor“, 1925). V. V. Barthold zaznamenává stepnomilné motivy v perské literatuře (článek „Otčedžigeja“ v „Izvěstijach Tavrič. O-va istorii, archeologii i etnografii“, Simferopol 1927, str. 20.).

¹⁸³⁾ To jest Iránu, ve smyslu na př. „Istoriko-geografičeskogo obzora Irana“ V. Bartholda (St. Pbg. 1903).

¹⁸⁴⁾ To nevylučuje přítomnost několika samostatných kočovnických skupin v horských hřbetech Iránu.

¹⁸⁵⁾ Viz článek V. P. Nikitina „Iran, Turan i Rossija“ („Eurasijskij Vremennik“, kn. V. Paříž 1927), jakož i redakční poznámka k témuž článku.

¹⁸⁶⁾ Skythové byli pravděpodobně Ariji, Hunové-Eutalitě pak „Turáci“. Změna ta nepůsobila na základní geopolitické vztahy stepí a Iránu.

¹⁸⁷⁾ G. V. Vernadskij „Zolotaja Orda, Egipet i Vizantija v ich vzaimootnošenijach v carstvovanije Michaila Paleologa“ (Sbornik statěj, izdavaemij Seminarijem imeni N. P. Kondakova, Praha 1927), hlavně str. 75.

¹⁸⁸⁾ Zápoleň Timurovo s Tochtamyšem je z těch událostí, jaké se vryly do paměti i osudů eurasijských národů. Na sever. Kavkaze doposud ukazují místo, kde se odehrála bitva těchto vojevůdců. Timur rozvrátil sídelní město Zlaté Ordy Nový Saraj na Achtubě: „Tereščenko našel mezi rozvalinami: „jednu kostru bez rukou a nohy napříč trupu . . . druhou bez lebky, jen kosti mimo ruce, jakoby rozsekané na drobné kousky . . . opodál několik jiných pozůstatků, některé bez lebek, jiné bez rukou a nohou“ . . . Tak řádila bezmilosti ruka vítěze, „obráti všeho Saraj v popel“, „ženoucího obyvatelstvo před sebou jako stádo beranů“ (F. V. Ballod „Staryj i Novyj Saraj“, Kazaň 1923, str. 11–12). — Nicméně ani toto rozvrácení nepřerušilo stepní tradici. A již za Timura pod vedením Jegideje zaslila Zlatá Orda značně.

¹⁸⁹⁾ Jinak je lze zváti dlouhými a krátkými stranami.

¹⁹⁰⁾ Stepi podle Jeniseje, Angary, Leny a v Zabajkalsku.

¹⁹¹⁾ V uvažovaných zjevech se poznovu objevuje *specifická spojitost* historických formací stepní a severolesní zony (na východ od mezi-moří), o níž jsme v předešlém mluvili.

¹⁹²⁾ E. Bretschneider „History of European Botanical Discoveries in China“, London 1896 (Parts I.-II., 1—1168).

¹⁹³⁾ V. L. Komorov „Vvedenije k floram Kitaja i Mongolii“, St. Pbg 1908, str. 20. („Trudy U. SPB. Botan. Sada“, sv. XXIX. díl I.).

¹⁹⁴⁾ V Livonsku a Litvě působili Tataři v XVI. stol. jako zvláštní oddíly tatarských vojáků v moskevském vojsku.

¹⁹⁵⁾ Státníci Císařství přikládali veliký význam situaci Ruska v Pobaltí. Vzpomeňme třeba na politiku Petra I. nebo na sedmiletou válku (která byla prováděna zabráním řady pruských pobaltských provincií Ruskem).

¹⁹⁶⁾ Hornatá krajina ve vých. části nynější Kirgizské stepi od ř. Imilu na východě až k ř. Karatalu na j.-z. a ř. Nuře na západě byla ve XIV. stol. zabrána „kazackými“ (kirgizskými) plemeny, jež náležela k Džagatajovu ulusu (jenž zaujímal nynější Turkistán).

¹⁹⁷⁾ G. V. Vernadskij „Načertanije russkoj istorii“, Praha 1927.

¹⁹⁸⁾ Viz brožuru I. R. „Naslědie Čingischana“, Eurasijskoje Knigoizdatelstvo, 1925, str. 9; také článek kn. N. S. Trubeckého „O turanském elementě v russkoj kulturě“ v „Eurasijsk. Vremennik“ kn. IV.

¹⁹⁹⁾ Rozumí se volžští Bolgaři, kteří žili v obvodu pozdější gub. Kazaňské a sousedních.

²⁰⁰⁾ I. R. „Naslědie Čingischana“.

²⁰¹⁾ Ruský vojevůdce Jermolov, veda vyjednávání s Persií (po rusko-perské válce na počát. XIX. stol.) prohlašoval se za potomka Džengis-chánova. Původ ten zvýšil k němu úctu perského šacha.

²⁰²⁾ Výrazné obrazy některých z těchto chánů, kteří měli veliký (třebaže začasť „nepřímý“) význam v ruských dějinách, podává Vs. Ivanov v knize „My“ (Charbin 1926). Roli careven-panovnic velikého mongolského hlavního stanu (Turakina 1241—1246, Ogul-Gajmiš 1248—1251) lze porovnávat s rolí carevny Žofie a ruských panovnic XIII stol.

²⁰³⁾ Kromě Kasimovského carství existovaly i jiné skupiny tatarských poddaných vojsk v Moskevské říši. Tak byli *karinští* Tataři (pod jménem *Karina* známe řadu tatarských osad na ř. Čepce, přítoku Vjatky, v pozdější Vjatské gubernii). Moskevští vládcové trvale propůjčili karinským knížatům zemi podél ř. Čepcy za vykonávání vojenských služeb. Zvlášť veliký význam mělo Karino za doby existence nezávislého Kazaňského carství (země karinských knížat obklopovaly kazaňské državy od severovýchodu, jako je Kasimovské carství obklopovalo od západu). Poslední známá darovací listina Karincům spadá do r. 1686 (t. j. k poněkud pozdějšímu období, nežli bylo zničení Kasimovského carství).

²⁰⁴⁾ Zcela výjimečný význam — pokud se týče likvidace sjednocovacích (vzhledem k eurasijskému světu) pokusů Litvy — měla bitva na Vorskla r. 1399, v níž Tataři rozprášili litevská vojska.

²⁰⁵⁾ Polsko a zvl. Litva, jejichž historický život je charakterisován prvkem latinství, náleží tedy nikoli do eurasijského, nýbrž do *evropského* historického světa.

²⁰⁶⁾ Posloupnost rozvoje byla na př. zvlášť zřetelně vyjádřena v ústavních listinách, které dal Vitovt Polocku, Smolensku a Vitebsku. Listiny ty reprodukuji a utvrzují, v uspořádané formě, ono politické, sociální a právní zřízení, které bylo v uvedených zemích vypracovááno během předchozích století. Uchovává se tu sněmování lidu ve způsobě shromáždění „dobrých i malých lidí“, které je nejvyšším orgánem v záležitostech místní správy. Spolu se zajišťuje „nedotknutelnost osoby“ (podle soudobého termínu), svoboda pohybu atp. Nic takového nebylo možno v té době v Moskevské Rusi při krutosti tamnějších státně-politických poměrů.

²⁰⁷⁾ V Haličské Rusi (jež byla pod mocí Polsky od XIV. stol.) právě na konci XVII. stol. a v prvním desetiletí XVIII. stol. přestoupili od pravoslaví k uniátství biskupové: Lvovský, přemyšlský, terebovský, stavropigiální bratrstvo ve Lvově a j. Jinými slovy právě na konci XVII. a na počátku XVIII. stol. utrpělo pravoslaví v Haličské Rusi nejtěžší ztráty.

²⁰⁸⁾ Druhý pokus o převzetí této úlohy — stejně bezvýsledný jako v XV. stol. — učinila tentokrát polská státnost v první polovině XVII. stol. (agresivní politika za let moskevských nepokojů, kolonizační a organizační činnost I. Višněveckého v Poltavštině a j.)

²⁰⁹⁾ Po Dněstru se plavilo obilí z Podolí. R. 1415 několik korábů s obilím z Hadžibeje (pozdější Oděssy) zachránilo od hladu Konstantinopol, jehož okolí bylo zničeno Turky. Spolu s tím poznamenáním je zajímavé se zmíniti o houževnatosti některých „geokulturních“ i hospodářsko-geografických konjunktur. V XIX. století, již za ruské vlády, byla Oděssa přístavním městem polských (nezřídka litevsko-ruského původu) statkářů „jihozápadního kraje“.

²¹⁰⁾ Mezi etapami rozpadu jest připomenouti odchod r. 1465 části uzbecké ordy, v čele se sultány-džučidy Girejem a Džanibekem, z Džučivova do oblasti Džagatajova ulusu (přestěhovalci ti byli předky pozdějších Kirgizů „Kazaků“). — Před tím bylo příznakem rozpadu objevení se (v letech 1430 a 1440) vystěhovalců ze Zlaté Ordy, kteří na svou pěst působili v povolžských a poeckých krajích (Mustafa, Ulu Machmet). V geopolitickém smyslu se dějiště působnosti těchto vystěhovalců dosti dobře shoduje s geopolitickým kolbištěm ruských vystěhovalců druhu Stěňky Razina (XVII. stol.). Podobně jako Mustafa a Ulu Machmet postupoval i Stěňka „zdůlí“.

²¹¹⁾ Spolu s obrácením členů panovnického domu na islam docházelo k obrácení na pravoslaví (křest careviče Petra metropolitou Cyrilem v polovině XIII. stol.).

²¹²⁾ „Nelze vésti jasně určité čáry mezi památkami bulgarskými a mongolsko-tatarskými“ (A. F. Lichačev).

²¹³⁾ Viz stať „Rusko jako zvláštní zeměpisný svět“.

²¹⁴⁾ Kazaňský car Machmet Amiň, nastolený Ivanem III., byl vypuzen r. 1496 z Kazaň šibanským (zauralským) vládcem Mamukem. Moskevské vojsko vyhnalo Mamuka (údaje G. V. Vernadského).

²¹⁵⁾ Výprava skončila pro Ablaje nezdarem; jeho vojska byla potřena Ufimci, a Ablaj upadl do zajetí.

²¹⁶⁾ V XV.—XVI. stol. se baškirské země dělily mezi „nástupnické státy“ Zlaté Ordy takto: Baškiři, žijící na ř. Bělé a Iku platili jasad (daň) carům kazaňským, Baškiři kočující při ř. Uzeni (v pozděj. Samarské gub.) carům astrachanským, Baškiři horského a lesního Uralu caru sibiřskému.

²¹⁷⁾ V počátečním období existence Krymského chanátu (před nastolením Mengli-Gireje) měla Polsko-litevská říše na Krymu vliv podobný pozdějšímu vlivu Moskvy v Kazaňském carství. Avšak v dalším se paralelismus přetváří v protichůdnost. Kazaň byla dobyta Moskvou a Krymský chanát odrazil Polskolitevský stát od Černého moře.

²¹⁸⁾ Vliv ten pronikal i do oblastí na východ od Azovského moře: do stepí mezi dolním Donem a Kubání, do předhoří a hornatin severozáp. Kavkazu.

²¹⁹⁾ Krymští Tataři r. 1503—06 byli na př. pod takovým vnitrolitevským (běloruským) centrem jako byl Novogrudok, a r. 1571 jak známo spálili Moskvu; r. 1577 zdeptali Volyň a Podolí (v hranicích tehdejší Polska) atd. atd.

²²⁰⁾ Založena r. 1754. — Nájezd ten byl v souvislosti s vyhlášením války Tureckem Ruskou.

²²¹⁾ Válečná technika krymských nájezdů byla v některých směrech podobná technice ranějších výprav mongolsko-tatarských.

²²²⁾ V některých momentech pretendoval „krymský car“ na veškeré dědictví Zlaté Ordy, v tom i na *přímé panství* nad Moskevskou Rusí. V té příčině jsou charakteristické, mimo jiné, údaje Jindřicha Stadena (Němce z tělesné stráže Ivana Hrozného, jehož zápisky byly nedávno vydány).

²²³⁾ Jak lze vyvoditi z předešlého, činili si v XV.—XVI. stol. i zauralští (sibiřští) vládcové, svým vměšováním do kazaňských a baškirských záležitostí, nároky na roli shromažďovatelů ulusů býv. Zlaté Ordy a konkurovali tak s Moskvou (zápolili s ní v Baškirsku i v Kazani).

²²⁴⁾ „Kamenem“ jmenovali staří ruští lidé Uralský hřbet.

²²⁵⁾ Bezprostředně k západu od Moskvy měla největší význam opevnění Smolensku.

²²⁶⁾ Moskevský kreml spolu s přilehlými opevněními Moskvy byl jakoby na spojce západní a jižní čáry opevnění. Je stejně obrácen proti západu, jako proti jihu.

²²⁷⁾ Verchoturský kreml rozebrán v polovině XIX. stol.

²²⁸⁾ Nedostatek opevnění se strany *severní* chtěl využítkovati Jindřich Staden ve svém pláň, předloženém „římsko“-germánskému panovníkovi, k dobytí Moskevské říše od Ledového oceánu.

²²⁹⁾ Opevnění některých monastýrů postupovalo stejně jako se vytvářely pohraniční kremly. Je tu zvláště uvéstí hradby Solověckého monastýru (zbudovány r. 1584 podle plánu řeholníka Trifona) na severozáp. okraji a hradby Pečorského monastýru (na západ od Pskova) na západních hranicích. Oba opevněné body nejdnou vídaly nepřítel před svými hradbami Celými *soustavami* klášterů-opěrných bodů byla vroubena opevnění měst rázu Moskvy, Možajsku, Kolomny.

²³⁰⁾ Lze se domnívati, že nebylo náhodné, jestliže v XVII. stol. věk „velikých hosudarů“, patriarchů Filareta a Nikona byl věkem vybudování *fundamentálních* monastýrsko-pevnostních ohrazení: masivních hradeb Kirillo-Běloozerského monastýru (1633—66), hradeb Priluckého monastýru (u Vologdy), hradeb Spaso-Jevfimijevského monastýru v Suzdalu a jiných mohutných památníků monastýrského budování opevnění.

²³¹⁾ V „severní válce“ byl, jak známo, útočící stranou Petr.

²³²⁾ Tak byla r. 1700 při ústí Sev. Dviny postavena Novodvinská pevnost (r. 1701 pevnost ta byla napadena Švédy); po narevské bitvě se opevňovala Moskva; v r. 1703 byla, jak známo, založena pozdější Petropavlovská pevnost v St. Petěrburgu.

²³³⁾ Perioda mezi Ništadským mírem (r. 1721) a třetím rozdělením Polsky (1795) byla dobou poměrně malé opevněnosti západních hranic. Vojenská slabost tehdejší Polsky dovolovala, aby opevněnosti polských hranic byla věnována menší pozornost. Jako vojenský protivník bylo v té době vážné Švédsko. Projevovalo se to, mimo jiné, existencí „finských pevností“ (Suvorov, jak víme z jeho životopisu, byl poslán na inspekci těchto pevností). Situace se změnila, když se sousedy Ruska stalo Rakousko a Prusko. Situace ta vedla ke vzniku úplné „ohnivé hradby“ od Baltského moře až k Černému, hradby, kterou známe z dějin války 1914—1917.

²³⁴⁾ Zaznamenáme však obranná opatření Chazarů, namířená proti *Pečeněgům*. Tato úsilí Chazarů předcházela analogická opatření knížat ruských (viz dále).

²³⁵⁾ Na jihovýchod od Kijeva.

²³⁶⁾ Zřejmě namířená proti stepi.

²³⁷⁾ Přibližně současně s rozkopáním haličských pevností opevnil kníže Dovmont Pskov kamennou hradbou k ochraně proti Němcům (1266). Tím srovnáním je charakterisováno pro tuto epochu význačné zrušení *vnitroeurasijských linií*, při čemž opevněnost *západoruského pomezí trvala nadále* (viz dále).

²³⁸⁾ „Epocha krymských nájezdů“: 1512—1769.

²³⁹⁾ Popsání opevněných čar, učiněné v době jejich budování, jsou vysoce cenný botanicko-geografický materiál (popisy ty skýtají přes-

nou představu o rozšíření lesů a volných prostranství v uvažovaném období.)

²⁴⁰⁾ Tak na př. již v r. 1589 byl vybudován Caricyn (na Volze) v obvodu kavylovo-pelyňkové stepi. V letech 1620—1630tých jsou budovány Černyj Jar (na Volze) a Krasnyj Jar (na Achtubě) v obvodu pustinovém. Na místech dolního Povolží, kde je možné stepní zemědělství, ještě za Petra I. obyvatelé měst „nic v polích a stepích síti se neodvažovali“ ze strachu před nenadálými nájezdy kočovníků.

²⁴¹⁾ Irtyšská linie byla zesílena r. 1745 a poté znovu r. 1764. Před vybudováním irtyšské linie přešel v donské pánvi význam důležitého opevnění centra na jižní hranici souvislého ruského osazení s Voroněže (jenž hrál tuto úlohu na konci XVII. stol.), ležícího v *lesostepi*, na „pevnost na Oseredě“ z r. 1708 (při ústí ř. Oseredu do Donu), v oblasti *stepi kavylové*. Zde odpovídá přechod ze XVII. k XVIII. stol. velmi blízce rozhraní období budování opevnění: 1. v *lesostepi*, a 2. v *kavylové stepi*

²⁴²⁾ Před tím byla obšírná území v hornaté části kirgizského kraje („Kazakstanu“) zabrána sibiřským kozáckým „řadovým“ vojskem, zřízeným r. 1808. V letech 1820. byl založen pozdější Akmolinsk, Bajan-Aul, Kokčetau, Karkaralinsk (vesměs v kavylo-pelyňkové stepi). Dnes (1932) prožívají tyto obvody bouřlivý průmyslový vývoj díky objevení (1930—31) mohutné kamenouhelné pánve (Karaganda) nedaleko Akmolinska.

²⁴³⁾ Opevněné linie se znovu objevily za občanské války r. 1919—20 (na př. Perekopská opevnění). Zjev ten byl jen přechodný.

²⁴⁴⁾ Epochám *nebytí* vnitro-eurasijských opevněných linií odpovídá s větší či menší přibližností stav *celní jednoty Eurasie*. Epochám existence těchto linií odpovídá *celní rozdrobenost*. Předcházejíce příští práci, chceme poznamenati, že faktory, uvažované na těchto stránkách, mají význam i v *ekonomickém* životě.

²⁴⁵⁾ Uvedenému pozorování neodporuje *pohyblivost* západních ruských hranic. Nejsou hranice „absolutní“ a nepohyblivé.

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
Ministerstva Zahraničních Věcí
Praha.

POKYNY PRO POUŽÍVÁNÍ PŘIPOJENÝCH MAP.

První mapa („Územní vzrůst Ruské říše od XV. do XX. století“) může být užitečna při čtení 2. kapitoly I. části knihy (Dějiny vzniku území Ruské říše).

Druhá mapa („Pásma equidistanční“) se vztahuje k 5. kapitole I. části (Kontinent-oceán).

Třetí mapa („Pásmo flor“) buď použita při čtení 2. kapitoly II. části (Rusko jako svérázný geografický svět), jakož i 3. a 4. kapitoly III. části (Význam kočovníků v eurasijském světě a Ruské dějiny na stepním pozadí).

Čtvrtá a pátá mapa („Průměrné teploty lednové“ a „Průměrné teploty červencové v Rusku“) se uplatní při čtení 3. kapitoly II. části (Klimatologické zvláštnosti Ruska).

Šestou a sedmou mapu („Hranice rozšíření některých ssavců ve vých. Evropě a sev. Asii“) lze zužítkovati při četbě 4. kapitoly II. části (Zonální princip v rozšíření zvířat).

OBSAH :

Část I. GEOPOLITICKÁ

1. Velkorysost v ruské přírodě	9
2. Dějiny vzniku území ruské říše	10
3. Ráz hranic	19
4. Poměr Ruska k moři	20
5. Kontinent-oceán (Rusko a světový trh)	24
Ruská geopolitická tabulka	44

Část II. GEOGRAFICKÁ

1. Historie seznávání území Ruska	51
2. Rusko jako svérázný geografický svět	63
3. Klimatologické zvláštnosti Ruska	101
4. Zonální princip v rozšíření zvířat	107

Část III. HISTORICKÁ

1. Migrace kultury	125
2. Step a usedlost	137
3. Význam kočovníků v eurasijském světě	141
4. Ruské dějiny na stepním pozadí	165
A. Džučivův ulus a Rusko	165
B. Rus a Litva	173
C. Rus a država Timurova	176
D. Následné říše po Zlaté Ordě	177
E. Záštitá Rusi před stepí a Západem	183
F. Pronikání Rusi do stepí a pouště	186
G. Jednotnost Eurasie	195

Poznámky a vysvětlivky k textu	197
--	-----

Mapy 1. Územní vzrůst Ruské říše od XV. do XX. století (1914)	
2. Pásma equidistanční	
3. Pásma flor	
4. Průměrné teploty lednové v Rusku	
5. Průměrné teploty červencové v Rusku	
6. Hranice rozšíření některých ssavců ve vých. Evropě a sev. Asii, I.	
7. Hranice rozšíření některých ssavců ve vých. Evropě a sev. Asii, II.	

PETR NIKOLAJEVIČ SAVICKIJ

ŠESTINA SVĚTA

V PŘEKLADU

Dr. J. SPIRHAZLA

VYDAL

JAKO ŠESTNÁCTÝ SVAZEK

VÝHLEDŮ

SBÍRKY ZKUŠENOSTÍ A ÚVAH

REDIGOVANÉ

V. MATHESIEM A J. B. KOZÁKEM

MELANTRICH A. S.

PRAHA 1933

Mimo vydání obyčejné

vyšlo 10 číslovaných výtisků

na ručním papíře Vergé Blanc

a 20 výtisků na imitaci japonsku

SLOVANSKÁ KNIHOVNA
Ministerstva Zahraničních Věcí
Praha.

11. III. 1933